

**TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ VE İKİ ÜLKENİN SURİYE İÇ SAVAŞINA
YÖNELİK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Leyla HASHIMOVA

Eskişehir 2024

**TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ VE İKİ ÜLKENİN SURİYE İÇ SAVAŞINA
YÖNELİK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Leyla HASHIMOVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi. Volkan ŞEYŞANE

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ocak 2024

ÖZET

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ VE İKİ ÜLKENİN SURİYE İÇ SAVAŞINA YÖNELİK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Leyla HASHIMOVA

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ocak 2024

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi. Volkan ŞEYŞANE

Bu tez Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin tarihsel seyrini incelemekte ve iki ülkenin Suriye iç savaşına yönelik politikalarını karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, tarihsel bir perspektifle bu çalışma Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin nasıl geliştiğine odaklanırken ikili ilişkilerdeki “iniş ve çıkış” dönemlerini ortaya koymaktadır. Bu arka planda tez spesifik olarak her iki ülkenin Suriye iç savaşına yönelik politika ve tutumlarının nasıl şekillendiği sorusuna yanıt aramakta; her iki ülkenin Suriye’deki çatışmalara karşı politikalarının karşılatırmalı bir analizini sunmaktadır. Tez ayrıca Suriye iç savaşı bağlamında Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin nasıl etkilendiğine de ışık tutmayı hedeflemektedir. Bu tez nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Tezde Türkiye-İsrail ilişkilerine ilişkin mevcut tarih yazınına oluşturan ikincil kaynakların yanı sıra resmi demeçler ve raporlar ile gazete haberleri gibi birincil dökümanların analizine başvurulmuştur. Suriye’de çatışmalar ortaya çıktığında Türkiye, rejim değişikliğine yönelik bir politika benimserken, iç savaşın ilerlemesi sonucu kendi güvenliğine karşı tehditlerin ortaya çıkmasıyla birlikte daha çok güvenlik odaklı bir politika benimsemeye başlamıştır. İsrail ise çatışmanın başından itibaren kendi ulusal güvenliğine yönelik stratejik çıkarları öncelikli bir politika çerçevesinde Suriye’de güçsüz bir Esad’ın varlığını sürdürmesini uygun görmüştür. Bu tez Suriye iç savaşı bağlamında iki ülkenin, benzer kaygılara sahip olmalarına karşın, Suriye’deki politikaları açısından birbirlerine karşıt bir söylem ve pozisyon edindikleri sonucuna varmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye-İsrail İlişkileri, Davos Krizi, Arap Baharı, Suriye İç Savaşı

ABSTRACT

TURKEY-ISRAEL RELATIONS AND COMPARATIVE ANALYSIS OF THEIR POLICIES TOWARDS THE SYRIAN CIVIL WAR

Leyla HASHIMOVA

Department of International Relations

Anadolu University, Institute of Postgraduate Education, December 2023

Advisor: Assist. Prof. Dr. Volkan ŞEYŞANE

This thesis examines the historical course of relations between Turkey and Israel and aims to comparatively analyze the two countries policies towards the Syrian civil war. To this end, the study focuses on the evolution of Turkey-Israel relations from a historical perspective, highlighting periods of “ups and downs” in bilateral relations. Against this backdrop, the thesis specifically seeks to answer the question of how both countries policies and attitudes towards the Syrian civil war have been shaped, and presents a comparative analysis of both countries policies towards the conflict in Syria. The thesis also aims to shed light on how the Syrian civil war has affected the relations between Turkey and Israel. This thesis is based on qualitative research methodology. The thesis analyzes secondary sources that constitute the existing historical literature on Turkey-Israel relations, as well as primary documents such as official statements and reports and newspaper reports. At the outbreak of the conflict in Syria, Turkey adopted a policy of regime change, but as the civil war progressed and threats to its own security emerged, it began to adopt a more security-oriented policy. Israel, on the other hand, has favored a weak Assad regime in Syria since the beginning of the conflict as part of a policy that prioritizes its strategic interests over its own national security. This thesis concludes that in the context of the Syrian civil war, the two countries, despite sharing similar concerns, have adopted an opposing discourse and position with regard to their policies in Syria.

Keywords: Turkey-Israel Relations, Davos Crisis, Arab Spring, Syrian Civil War

TEŞEKKÜR

Tez çalıőmam boyunca yoğun temposuna rağmen zamanını, bilgi birikimini ve tecrubesini her daim paylaőan saygıdeğer tez danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Volkan ŞEYŞANE'ye değerli fikirleri ve katkılarından dolayı sonsuz teőekkürlerimi sunarım. Tez savunma günümde çalıőmama bilgi birikimlerini ve katkılarını sunarak yardımcı olan değerli jüri üyeleri Doç. Dr. Erhan AKDEMİR ve Dr. Öğr. Üyesi Murat DEMİREL'e sonsuz teőekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Yüksek Lisans ders dönemi boyunca bilgi ve birikimlerini bizden esirgemeyen tüm hocalarıma minnettarlığımı bildirmek isterim.

Bu sancılı aőama sürecinde sonsuz sevgisi ve desteğiyle her zaman yanımda olan ANNEM'e ve beni motive eden tüm arkadaşlarıma derin teőekkürlerimi sunuyorum. Bu süreçte beni destekleyen ve zamanını ayırarak Türkçe yazım kurallarına yardımcı olmak için yanımda olan sevgili Oğuz Anıl ÖKDEM'e teőekkürlerimi iletiyorum.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Leyla HASHIMOVA

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1. TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SEYRİ	6
1.1. İsrail Devletinin Kuruluşuna Giden Süreç.....	6
1.1.1. Siyonizm'in Doğuşu	6
1.1.2. Balfour Deklarasyonu.....	7
1.1.3. Birleşmiş Milletler'in Taksim Kararı.....	9
1.2. İsrail Devleti'nin İlanı ve 1948 Arap-İsrail Savaşı	10
1.2.1. Filistin Uzlaştırma Komisyonu	11
1.3. Türkiye'nin İsrail Devletini Tanıması ve İlişkilerin Başlaması	12
1.4. Bağdat Paktı'nın İlişkilere Etkisi.....	14
1.5. 1956 Süveyş Bunalımının İlişkilere Etkisi	16
1.6. Çevresel Pakt	17
1.7. 1960-1980 Yıllarında Türkiye-İsrail İlişkileri.....	19
1.8. 1990'lar Türkiye-İsrail İlişkilerinin Altın Dönemi.....	22
1.9. Değerlendirme	26
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
2. 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ	28
2.1. Durağanlaşan İlişkiler	28
2.2. Türkiye İsrail İlişkilerinde Krizler Dönemi.....	30
2.2.1. Dökme Kurşun Operasyonu	31
2.2.2. Davos Krizinin Türkiye-İsrail ilişkilerine Etkisi	34
2.3. Davos Sonrası Yaşanan Krizler	36
2.3.1. Ayrılık Dizisi ve Alçak Koltuk Krizi	36
2.3.2. Mavi Marmara Olayı ve Palmer Raporu	39

2.4. Mavi Marmara Sonrası ve Saldırıya İlişkin ABD'nin Arabuluculuğu	43
2.5. İyileşme Sürecinde Türkiye-İsrail İlişkileri	46
2.6. İlişkilerde Yeniden Durgunluk.....	47
2.7. İlişkilerin Geleceği Üzerine.....	49
2.8. Değerlendirme	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	52
3. TÜRKİYE VE İSRAİL'İN SURİYE İÇ SAVAŞINA YÖNELİK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ.....	52
3.1. Arap Baharı'nın Ortaya Çıkışı	52
3.2. Türkiye'nin Arap Baharı'na Yönelik Politikası.....	53
3.3. İsrail'in Arap Baharı'na Yönelik Politikası.....	56
3.4. Arap Baharı Çerçevesinde Türkiye-İsrail İlişkilerinin Analizi	58
3.5. Suriye İç Savaşı'nın Ortaya Çıkışı.....	60
3.6. Türkiye'nin Suriye İç Savaşına Yönelik Politikası.....	61
3.7. İsrail'in Suriye İç Savaşına Yönelik Politikası	68
3.8. Suriye İç Savaşı Bağlamında Türkiye ve İsrail İlişkilerinin Analizi	72
3.8.1. Güvenlik Kaygıları	72
3.8.2. Türkiye'nin Suriyeli Muhaliflere Desteği ve İsrail'in Tepkisi.....	77
3.8.3. İsrail'in Suriye'de Hava Operasyonları ve Türkiye'nin Tepkisi	81
3.9. Değerlendirme.....	84
SONUÇ	85
KAYNAKÇA.....	89

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Türkiye-İsrail İlişkilerinin Diplomatik Temsil Düzeyinin Seyri 26

Tablo 2.1. 2000'li Yıllarda Türkiye-İsrail Arasında Yaşanan Krizler 31

KISALTMALAR DİZİNİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AKP:	Adalet ve Kalkınma Partisi
AL:	Arap Devletleri Ligi
ASALA:	Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu
BAAS:	Arap Sosyalist Diriliş Partisi
BAC:	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM:	Birleşmiş Milletler
BMGK:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP:	Büyük Orta Doğu Projesi
CENTO:	Central Treaty Organization
DP:	Demokart Parti
FKÖ:	Filistin Kurtuluş Örgütü
GKRY:	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
HAMAS:	Harakat al-Muqawama al-İslamiya
İŞİD:	Irak ve Şam İslam Devleti
İHH:	İnsan Hak ve Hürriyetleri Yardım Vakfı
İKÖ:	İslam Konferansı Örgütü
KİK:	Körfez İşbirliği Konseyi
MEB:	Kıta Sahaneliği Ve Münhasır Ekonomik Bölge
MİT:	Milli İstihbarat Teşkilatı

NATO:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD:	İsrail'in Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ÖSO:	Özgür Suriye Ordusu
PKK:	Kürdistan İşçi Partisi
PYD:	Demokratik Birlik Partisi
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSIA:	Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması
STA:	Serbest Ticaret Anlaşması
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT:	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK:	Türk Silahlı Kuvvetleri
UNSCOP:	Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi
YPG:	Halk Koruma Birlikleri

GİRİŞ

Türkiye-İsrail ilişkileri Orta Doğu siyaseti için olduğu kadar modern uluslararası ilişkiler açısından da büyük önem taşımaktadır. Bölgede yaşanan süreçleri etkileme gücüne sahip olan her iki devlet de siyasi, ekonomik ve askeri gelişmişlik açısından bölgede önemli konuma sahiptir. Türkiye ve İsrail'in jeopolitik önemi ve tarihsel olarak dünyanın önemli stratejik merkezlerinden biri olan bir bölgede yer almaları bu devletler arasındaki ilişkilerin incelenmesini önemli kılmaktadır.

1948 yılında İsrail devleti kurulmuş ve 1949'da Türkiye resmi olarak İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Bu dönemden itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyen temel konulardan biri İsrail-Filistin çatışması olmuştur. Tarihsel olarak bölgenin bu güçlü devletleri arasındaki ilişkilere bakıldığında İsrail-Filistin sorununun ilişkileri farklı zamanlarda etkilediği görülmektedir. 1990'lı yıllar iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın hüküm sürmesi nedeniyle ilişkilerin en olumlu dönemi olarak kaydedilmiş olsa da 2000'li yıllarla başlayan gerilimli süreç bu ortaklığın ortadan kalkmasına yol açmıştır. 2009 yılında Türkiye ve İsrail Cumhurbaşkanı arasında Davos Forumu'nda yaşanan "Bir Dakika" (One Minute) krizi ve Mayıs 2010'daki Mavi Marmara saldırısı Türkiye-İsrail ilişkilerinin krize girmesine yol açmıştır. Bu durum sadece Türk ve İsrail medyasıyla sınırlı kalmamış uluslararası medyada da yankı bulmuştur.

Yaşanan krizlerine yanı sıra ikili ilişkilerin seyrini etkileyen önemli gelişmelerden biri 2011 yılında Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmalarının ortaya çıkması olmuştur. Beklenen sonucu vermemesine karşın, Türkiye ve İsrail ilişkilerini normalleştirmek için ABD'nin 2013 yılındaki arabuluculuk girişimleri ile İsrail'in Türkiye'den özür dilemesinde Arap Baharı ve Suriye'de ortaya çıkan ayaklanmalar belirleyicidir. Hem Türkiye hem de İsrail Suriye'deki ihtilafa müdahil olmuş; dahası her iki ülkenin farklı tehdit algılarına sahip olmaları ikili ilişkilerin daha da olumsuz etkilenmesine yol açmıştır.

Türkiye-İsrail ilişkilerindeki gergin süreç 2016 yılında imzalanmış olan tazminat anlaşması ile ortadan kalkmış ve aynı yılda büyükelçi değişiminin yaşanması ile normale dönmüş olsa da bu normalleşme 2017'de ABD'nin Büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma

kararının ardından tekrar gerilemeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren 2022 yılında gerçekleşen İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog'un Türkiye ziyareti sürecine kadar ilişkilerin durgun bir seyir izlediği görülmektedir.

Bunlar ışığında, Davos ve Mavi Marmara krizleri sonucu gerilemeye başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri bağlamında her iki ülkenin Suriye iç savaşına yönelik politikalarının karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmesi önem arz etmektedir. 1949 yılından 2022 yılında İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un Türkiye ziyaretine kadar olan dönemdeki Türkiye-İsrail ilişkilerini geniş bir tarihsel arka planda ele alan bu tezin odak noktasını iki ülkenin Suriye'deki çatışmaya yönelik politika ve tutumlarının nasıl şekillendiği oluşturmaktadır. Bu doğrultuda tez, iki ülkenin tutumlarındaki farklılıkları karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tez ayrıca Suriye iç savaşı bağlamında ikili ilişkilerin nasıl etkilendiğine de ışık tutmayı hedeflemektedir.

İsrail'in kuruluşunun ilk yıllarından itibaren ikili ilişkilere genel bir bakış sunan ya da belirli bir döneme veya olaya odaklanan tarihsel analizlerin olduğu geniş bir akademik literatür bulunmaktadır. Sariaslan'ın yazmış olduğu *Orta Doğu ve Türkiye: Tarih Krizler ve Dış Politika* adlı kitap, Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri tarihsel perspektifle ele alarak günümüze kadar olan gelişmelere yer ayırmaktadır. Bu çerçevede Türkiye-İsrail ilişkileri geniş tarihsel arka planda sunulmaktadır (Sariaslan, 2019). Türkiye-İsrail ilişkilerini tarihsel arka planda inceleyen bir başka çalışmaya Efron (2018) *The Future of Israeli-Turkish Relations* başlıklı kitabında yer vermektedir. Ayrıca bu çalışmada yazar, ikili ilişkilerin doğası adına geleceğe ilişkin perspektifleri değerlendirmektedir. Türkiye-İsrail ilişkilerini daha spesifik bir dönem çerçevesinde Bengio (2004) *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders* isimli çalışmada incelemektedir. Bengio bu çalışmada, Mayıs 1948 İsrail Devleti'nin kuruluşundan İsrail'in Aralık 2008-Ocak 2009'daki Gazze'ye gerçekleştirmiş olduğu saldırıya kadar Türkiye ile olan ilişkilerinin tarihi, jeo-stratejik ve politik-kültürel kökenlerini analiz etmektedir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dönemi öncesi ve sonrasında teorik açıdan karşılaştırmalı analizine "Turkey's relations with Israel in the 2000's: A Constructivist Perspective" başlıklı çalışmada yer veren Ünal Türkiye'nin İsrail ile 2000'li yıllardaki ilişkilerini Türkiye'nin devlet kimliği perspektifinden incelemektedir.

2000’li yıllar çerçevesinde Türkiye-İsrail ilişkilerini ele alan Tür (2012) “Turkey and Israel in the 2000s: From Cooperation to Conflict” başlıklı çalışmasında, bu dönemde ikili ilişkilerin gerginleşmesine yol açan faktörleri incelemektedir. Tür’den farklı olarak Aytürk (2009) ise “Between Crisis and Cooperation: The Future of Turkish-Israeli Relations” isimli makalesinde, Türkiye ve İsrail’in kriz yaşadıkları dönemde bile çıkarlara dayalı olarak yakın ilişkilerini sürdürdüklerini ileri sürmektedir. Ayrıca bu çalışmada Aytürk, İsrail’in Gazze’ye saldırısı sonrasında iki ülke ilişkilerinin geleceğine yönelik sonuçları araştırmaya çalışmaktadır. İsrail’in Gazze saldırısı sonrası yürüttüğü bölgesel politikalarının Türkiye ile mevcut ilişkilerine etkisini ise Özcan (2010), “Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler” isimli makalesinde analiz etmektedir. İsrail-Suriye barış görüşmelerinde Türkiye’nin arabuluculuğunu sekteye uğratan İsrail’in davranışı, Özcan tarafından hem kendi komşularıyla uzlaşmak istemediği hem de Türkiye’nin Orta Doğu üzerindeki rolünü sıcak karşılamadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Davos Krizi sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerini Bacık (2009) “Turkish-Israeli Relations after Davos: A View from Turkey” isimli çalışmasında Türkiye-İsrail ilişkilerini sosyal, siyasal ve psikolojik parametrelere dayandırarak incelemekte ve Davos gibi ilişkilerde dalgalanmalara neden olan olayların daha derinlemesine incelemelerinin yapılması gerektiğini savunmaktadır. Oğuzlu (2010) ise “The Changing Dynamics of Turkey–Israel Relations: A Structural Realist Account” başlıklı makalesinde, son on yılda Türkiye-İsrail ilişkilerinin değişen dinamiklerini ve devletlerin dış politika tercihlerinin açıklanmasını yapısal gerçekçi bir bakış açısıyla incelemektedir. Oğuzlu’nun (2011) “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz ve “Güçler Dengesi” Politikaları” isimli bir diğer makalesi, Mavi marmara saldırısına ilişkin yayımlanan Palmer raporuna karşı Türkiye ve İsrail’in vermiş olduğu tepkileri ele almaktadır. Bu bağlamda Oğuzlu, kriz sonrası ikili ilişkilerin gelişmediğini ortaya koyarak yaşanan gerilemenin Arap Baharı gibi bölgesel gelişmeler üzerinden açıklanmasına çalışmaktadır. Bunun yanı sıra makalede iki ülkenin de dış faktörlerin göstermiş olduğu etkiye ilişkin ilişkilerinin gelişmediği vurgulanmaktadır. Oğuzlu’nun yanı sıra Kösebalaban (2010) tarafından yapılan “The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What is its Strategic Significance?” isimli araştırma, Türk ve İsraili siyasetçilerin ikili ilişkilerin bozulmasında başlıca role sahip olduklarını savunsa da her iki ülke liderinin iç ve dış siyasi değişkenler karşısında yalnız karar veremeyeceğini de ifade etmektedir.

“An Unfulfilled Opportunity for Reconciliation: Israel and Turkey during the Arab Spring” isimli çalışmasında Goren (2012) Mavi Marmara saldırısına ilişkin Türkiye ile yaşanan krize yönelik İsrail’in karar alma sürecini analiz etmektedir. Ayrıca 2011’de ortaya çıkan Arap Baharı ve buna karşı İsrail ve Türkiye’nin tepkilerini ele alan çalışma, iki ülke ilişkilerinin sonraki aşamalarını da değerlendirmektedir. Goren’den farklı olarak Şahin (2011) “Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü” isimli analizinde, Arap Baharı sonrası değişimlerden etkilenen Türkiye-İsrail ilişkilerinin 1990’lı yıllara geri dönemeyeceği zorluklarını ifade etmektedir.

Akademik literatürde Suriye iç savaşı bağlamında Türkiye-İsrail ilişkilerini analiz eden çalışmaların son dönemde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Stern ve Ross (2013) “The Role of Syria in Israeli-Turkish Relations” isimli makalesinde Soğuk Savaş’tan sonra Suriye’yle bağlı olan gelişmelerin Türkiye-İsrail ilişkilerinin belirlenmesinde önemli etkiye sahip olduğunu iddia ederken Ülgül (2021) “The Decline of the ‘Syrian Effect’ in Turkish-Israeli Relations” başlıklı araştırmasında tarihsel olarak Türkiye-İsrail ilişkilerinin bütün dönemlerinde Suriye’nin mevcut olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca Ülgül, kendi araştırmasında önceki dönemlerle karşılaştırma yaparak Suriye etkisinin, iki ülke arasındaki ilişkilerde işbirliğinin sağlanılmasında neden etkili olamadığını incelemektedir. Özel ve Nasi’nin (2019) “How the Syrian Civil War Shifted the Balance of Power in Turkish-Israeli Relations” adlı makalesi Türkiye-İsrail ilişkilerinin Suriye krizinden etkilendiği ve ikili işbirliğin önceki seviyelere geri dönebilmesinde ortaya çıkan zorluklara odaklanmaktadır. Ayrıca yazarlar bu çalışmada, Türkiye’nin Suriye çatışması öncesi ve sonrası sergilemiş olduğu tutumu ile İsrail’in savunma odaklı tutumlarının analiz etmektedir (Özel ve Nasi, 2019). Özel ve Nasi’den farklı olarak Erendor vd. (2022) “Turkey-Israel relations in the context of the Syrian crisis” isimli makalesinde, Suriye iç savaşının çalkantılı bir seyir izleyen Türkiye-İsrail ilişkilerine etki gösterip göstermediğini araştırmaktadır. Son olarak Demir ve Rijnoveanu (2013) “The Impact of the Syria Crisis on The Global and Regional Political Dynamics” ve Çelik (2021) “Suriye İç Savaşı Özelinde Uluslararası Siyasal Sistem Analizi” başlıklı makaleler Suriye iç savaşının küresel ve bölgesel güçler üzerinde etkisini irdelemektedir.

Görüldüğü gibi Türkiye-İsrail ikili ilişkilerinde ortaya çıkan krizleri tarihsel bir perspektifle inceleyen çok sayıda akademik çalışmanın yanı sıra son dönemde Suriye iç savaşı bağlamında Türkiye-İsrail ilişkileri de akademik inceleme konusu olmuştur. Bu

noktada bu tez, literatürde Suriye iç savaşı bağlamında Türkiye-İsrail ilişkilerini analiz eden akademik tartışmaya katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin tarihsel gelişimi incelenerek her iki ülkenin Suriye iç savaşına yönelik politikaları karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecektir.

Türkiye ve İsrail ilişkilerini tarihsel bir perspektifle ele alan bu tezin araştırma sorusu şu şekildedir: İki ülke ilişkilerinin tarihsel gelişimi ışığında Türkiye ve İsrail'in Suriye iç savaşına yönelik politika ve tutumları nasıl şekillenmiştir? Tez ayrıca şu sorulara yanıt vermeyi amaçlamaktadır: İki ülkenin iç savaşa yönelik politikalarında ne tür farklılıklar ortaya çıkmıştır? İki ülke ilişkileri Suriye iç savaşından nasıl etkilenmiştir?

Suriye iç savaşının başlangıcında Türkiye'nin normatif ve ideolojik temelli saiklerle harekettten, savaşın ilerleyen aşamalarında ortaya çıkan durum gereği daha çok stratejik çıkarlarını ve güvenliğini önceleyen reelpolitik bir tutuma kaydığı gözlemlenirken İsrail'in ise iç savaşın başlangıcından itibaren kendi ulusal güvenliğini önceleyen tamamen reelpolitik bir politika izlediği gözlemlenmektedir. Hali hazırda Davos Krizi sonrası olumsuz olarak ilerleyen Türkiye-İsrail ilişkileri, ABD arabuluculuğunun devreye girmesine rağmen düzelmemiş olmakla birlikte bu sürecin sonrasında ortaya çıkan Suriye iç savaşına yönelik tutumları çerçevesinde de iki ülkenin birbirlerine karşıt bir söylemle konumlandıkları görülmektedir.

Bu tez nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Türkiye ve İsrail ilişkilerinin tarihi yazımını oluşturan kaynaklar belirli bir sistem içerisinde analiz edilmiştir. Bu bağlamda ağırlıklı olarak kullanılan makale, kitap ve akademik dergiler ikincil kaynaktır. Yerli ve yabancı güncel haber kaynakları, gazeteler, Dışişleri Bakanlığı'nın internet sayfası ve diğer resmi demeçler ise birincil kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Bu tez, üç bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümünde geniş bir tarihsel perspektifle Türkiye-İsrail ilişkilerini 1948-1990 arasındaki dönemi incelenmektedir. Tezin ikinci bölümünde 2000'li yıllar ile gerginleşmeye başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri ve bu gerginliğe sebebiyet veren krizler değerlendirilmiştir. Son olarak tezin üçüncü bölümünde ise Suriye iç savaşa yönelik Türkiye ve İsrail'in politikaları karşılaştırmalı bir perspektifle analiz edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SEYRİ

Bu bölüm ağırlıklı olarak Türkiye-İsrail ilişkilerinin tarihsel açıdan incelenmesini amaçlamaktadır. Diplomatik olarak 1949 yılında başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri tarihsel açıdan inişli çıkışlı bir dönemden geçmiştir. Bu bölüm çerçevesinde ilk olarak 1948 yılına kadarki süreçte yaşananlar ve İsrail devletinin kurulmasının ardından Türkiye tarafından tanınmasıyla başlayan ikili ilişkiler anlatılmaktadır. Ardından 1949-1990 arası kapsayan dönem ele alınarak iki ülke ilişkilerinde yaşanan gelişmeler analiz edilmektedir.

1.1. İsrail Devletinin Kuruluşuna Giden Süreç

1.1.1. Siyonizm'in Doğuşu

Fransız Devrimi sonucu Avrupa'da Yahudilere karşı olan ayrımcılık ve şiddet olayları Yahudilerin yurt arayışına başlamasına sebep olmuştur. Siyonizm'in ortaya çıkışındaki temel amaç Yahudilerin Filistin'de kendilerine ait bir yurt oluşturulmasını sağlamak, kendi medeniyetlerini ortaya koyabilecekleri bir devlet oluşturmaktır. Siyonizm'in siyasi formunun kurucusu 1896 yılında "Yahudi Devleti" başlıklı kitabın yazarı Theodor Herzl olmuştur (Kızıloğlu, 2012, s.45-46).

Avusturyalı gazeteci Theodor Herzl 1897'de İsviçre'nin Basel kentinde ilk Siyonist Kongreyi toplamıştır. Bu kongrede alınan kararla Dünya Siyonist Örgütü kurulmuş ve Theodor Herzl ilk başkan olarak örgütün başına geçmiştir. Kongrede alınan önemli kararlardan biri Yahudi ulusal kimliğinin daha yaygın ve güçlü bir hale gelmesi için birtakım devletlerden onayların alınması yönünde çaba sarf etmek olmuştur. İlk hedef olarak Osmanlı padişahı II. Abdülhamit'le görüşmeyi planlayan Theodor Herzl, İstanbul'a gelmiş ve II. Abdülhamit'e Osmanlı'nın tüm borçlarının ödenmesi karşılığında Filistin topraklarının onlara verilmesi teklifini sunmuştur (Süer ve Atmaca, 2006, s.12-15). Yapılan çalışmaların bir neticeye varmadığı kanaatine gelen Herzl, Yahudilerin yavaş yavaş gruplar şeklinde Filistin'e göç etmelerini sağlamaya çalışmıştır. Bu planı yürütmek amacı ile ilk olarak 1901 yılında Yahudi Ulusal Fonu, ardından 1903 yılında İngiliz-Filistin Bankası kurulmuştur (Süer ve Atmaca, 2006, s.15).

Osmanlı Devleti'ne atılan adımın olumsuz sonuçlanmasıyla Siyonistler istikametini İngiltere yönünde değiştirmiştir. Siyonistlerin bu tutumu İngilizler tarafından

da sıcak karşılanmıştır (Öke, 2011, s.49). Batılı devletler kendi topraklarında yürüttükleri politika ile Filistin topraklarını Yahudi toplumuna açarak, kendi çıkar politikalarını bu bölgede de devam ettirmeye çalışmıştır. İngiltere de bu politika sayesinde bölge üzerindeki etkisini daha da kendi eline alarak, Araplara karşı Yahudileri desteklemeyi tercih etmiştir. Tabi ki, İngiltere'nin kendi çıkarlarını hedeflediği bu politikada diğer emperyalist devletler de bu durumu ve bu politikanın en önemli belgesi olan Balfour Deklarasyonu'na giden süreci desteklemiş, Filistin topraklarının kapısının Yahudilere açık olduğunu bildirmiştir (Koç, 2006, s.98)

1.1.2. Balfour Deklarasyonu

1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı Siyonistler için yeni bir başlangıç noktası oluşturmuştur. İki gruba ayrılan Siyonist grubundan biri Herzlci Siyonistler Almanya ile iletişime geçerek, kendi maksatlarına bu yolla ulaşabileceklerini düşünmüştür. Diğer grubu oluşturan Weizmanncı Siyonist grup ise İngiltere ile birtakım işbirliği yaparak amaçlarına ulaşabilmeye çalışmıştır. Almanların Herzlci Siyonistlerle iletişime geçmesinin arkasında Filistin topraklarında kendi politikalarını yürütebilmeyi amaçlamak temel hedef olmuştur. Ancak Almanya'nın hedeflediği Filistin'i Yahudileştirme planı, Osmanlı devletinden çekindiği için olumsuz sonuçlanmıştır. Araplarla iletişim kuran İngiltere ise Osmanlı'ya karşı beraber ilerlemeyi sağlamış ve Yahudiler ile birlikte iletişim kurmaya başlamıştır (Koç, 2006, s.98-99).

Siyonizm'e kendi toprakları dahilinde çok fazla Yahudi olmasa bile destek sağlayan yalnızca İngiltere olmuştur (Goldschmidt, 1991, s.244). Ayrıca İngiltere, Osmanlıya ait olan toprakların Almanların eline geçebilmesi ihtimalini göz önünde bulundurarak, bu devlete ait olan toprakların güney tarafına sahip olmakla birlikte Hindistan yolu üzerindeki güvenliği sağlamaya çalışmıştır (Koç, 2006, s.99-100).

Uzun süren politikaların ardından 1916 yılında Sykes-Picot Anlaşması imzalanmış ve anlaşmaya istinaden Filistin'e milletlerarası bölge statüsü verilmiştir. Fakat bu süre zarfında Filistin topraklarında Fransız mandasının kurulmasını kesinlikle kabul etmeyen Siyonistler, İngiliz mandasının kurulması fikrini öne sürmüş ve bu hedeflerine ulaşmıştır (Fromkin, 1993, s.287). Neticede Ürdün ve Irak'ta İngiliz; Suriye ve Lübnan'da ise Fransız mandasının yönetimine karar verilerek, İngiliz mandasının yönetiminde olan Filistin topraklarında tarihte ilk kez içinde Yahudileri ve Arapları aynı

anda bulunduran bir Filistin siyasi yönetimi kurulmuştur (Süer ve Atmaca, 2006 s.22-23). 1917 yılına gelindiğinde İngiltere, Siyonist hareketi potansiyel bir müttefik olarak görmeye başlamıştır (Schulze, 1999, s.4).

Yapılan anlaşmalar sonucunda Siyonist Örgüt 1917 yılında amacına bir adım daha yaklaşarak İngiltere'nin Filistin'i Yahudi yurdu olarak tanımasını sağlamıştır. Bu karar Filistin'i devlet olma yolunda amacına biraz daha yaklaştırmıştır. 2 Kasım 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Arthur, Siyonist hareketin önderlerinden Lord Rothschild'e mektup göndermiştir. Balfour Deklarasyonu adını alan mektupta Filistin'de Yahudilere bir ulusal yurt kurulması yönündeki çabasının İngiliz Hükümeti tarafından destekleneceği belirtilmiştir. Deklarasyon'a bakıldığında bir dizi maddeler dikkatimizi çekmektedir. İlk olarak Filistin'de yaşamakta olan diğer birliklerin dinsel haklarına karşı bir siyaset yürütülmeyeceği, yani bu birliklerin kendi dinsel bakışının kısıtlanmayacağı ve onların Yahudi yurdunda yaşamaya devam edecekleri gösterilmiştir. Bu deklarasyon Filistin'i bir devlete dönüştürmeyi hedeflemiş olsa da diğer bir yandan ise Filistin sorununun oluşmasına sebep olan Arap-Yahudi çatışmalarının temelini oluşturmuştur. Bu dönemde İngiltere'nin Siyonizm'e verdiği destek doğal olarak kendi çıkarları dahilindeydi. Yahudilere Filistin'de bir devlet kurulmasına yardım edeceği sözünü vererek, savaştan sonra Yahudileri yanında tutmayı amaçlıyordu. Böylelikle eğer savaş itilaf devletler kazanırsa, Yahudilerin devlet kurma yolundaki engeller aradan kalkacak ve İngiltere kendisine uzun vadeli bir müttefik kazanacaktı (Koç, 2006, s.100-102).

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz-Arap İttifakı tarafından yenilmesinin ardından, Filistin toprakları İngilizler tarafından yönetilmeye başlanılmıştır. 19-26 Nisan 1920 yılında İttifak Devletleri ve İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi'nin toplantısında, Müttefik Devletler Filistin'in İngilizlere manda olarak katılmasına ve Balfour Deklarasyonu'nun güçlendirilmesine karar vermiştir. Daha sonra Haziran 1922'de İngiliz mandası ABD tarafından tanınmıştır. İngiliz mandası altındaki iki dünya savaşı arasında Filistin toprakları, Araplar ve Yahudiler arasındaki mücadele nedeniyle kaos ve küçük çaplı savaşlarla dolu olmuştur (Orhan, 2019, s.44).

3 Haziran 1922'de İngiltere, Dünya Siyonist Örgütüne Balfour Deklarasyonunun Yahudileşmiş bir Filistin oluşturmayacağını, sadece onlara kalabilecekleri bir yurt kurma imkanı sunduğunu aynı zamanda da bölgedeki hakimiyetini diğer Yahudi örgütleri ile birlikte yürütmeyeceğine ilişkin açıklama yapmıştır. Bu açıklamanın sonucunda

Filistin’de yaşamakta olan her insanın sadece Filistin vatandaşı olduğunu söyleyen İngiltere, niyetini belli ederek Yahudilerin Filistin topraklarında sadece bir topluluk olduğunu belirtmiştir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001, s.636).

Bu süreçten sonra Filistin topraklarına Yahudilerin göçleri artmaya başlamıştır. Balfour Deklarasyonu nedeniyle Filistin topraklarına başlayan Yahudi göçü 1919-1923 yıllarında Rusya’dan, 1923-1932 yıllarında Polonya dahil olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinden, 1930’lu yıllarda ise Almanya’nın baskıları sonucunda artmış ve bölgeyi ekonomik açıdan çok fazla etkilemiştir (Koç, 2006, s.107-108). Araplarla Yahudiler arasında gerginlik giderek artmış ve çatışmalara dönüşmüştür. Çatışmaların artmasına ilişkin Arapların tepkisi üzerine İngiltere, Filistin’e Yahudi göçlerini 1939’da yayımlanan Beyaz belge ile kısıtlamıştır. Bu karara ilişkin Yahudiler tepki göstermiş ve belge Balfour Bildirisi’ne ihanet olarak değerlendirilmiştir (Süer ve Atmaca, 2006, s.28). Yapılan göçler sonucunda 1940 yılında Filistin’deki Yahudi nüfusu 450.000’e ulaşmıştır (Süer ve Atmaca, 2006, s.23).

1.1.3. Birleşmiş Milletler’in Taksim Kararı

Filistin’de Araplarla Yahudiler arasındaki çatışmalara İngiliz girişimlerinin başarısızlığı ve Yahudi güçlerinin İngiliz kuvvetlerine yönelik saldırılarının gün geçtikçe artması üzerine İngiltere, 2 Nisan 1947 yılında Filistin sorununu Birleşmiş Milletlere havale etmiştir. 28 Nisan 1947’de toplanan BM, Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi’nin (UNSCOP) kurulmasına karar vermiştir (Arı, 2008, s.218).

1 Eylül 1947 tarihinde BM Filistin Özel Komitesi, Filistin’deki faaliyetlerini bitirdikten sonra hazırlamış olduğu raporu Genel Sekretere sunmuştur. Filistin meselesinin çözümüne yönelik hazırlanan bu raporda oy çoğunluğu ile kabul edilen “Çoğunluk Planı” ve birkaç üyenin oy verdiği “Azınlık Planı” ileri sürülmüştür. Çoğunluk Planı’nı destekleyen Kanada, Çekoslovakya, Hollanda, İsveç, Peru, Uruguay, Guatemala gibi ülkeler Filistin’in Arap Devleti, Yahudi Devleti ve Kudüs Bölgesi olmakla üçe taksim edilmesi fikrini desteklemekteydi. Kurulacak olan yeni Arap ve Yahudi Devletleri 1 Eylül 1947 yılından başlayarak iki yılı kapsayan bir geçiş dönemi sonucunda bağımsız olacaktı. Bunun yanı sıra bağımsız olan bu iki devletin arasında ekonomik bir birlik olması söz konusuydu. Kudüs şehri ise BM’nin himayesi altına konulmaktaydı (Armaoğlu, 1994, s.85-86).

Yugoslavya, İnan ve Hindistan'ın desteklemiş olduğu Azınlık Planı'na göre ise, Filistin Arap ve Yahudiler arasında taksim edilmeli ve başkenti Kudüs olan Arap ve Yahudi devletlerinden oluşan bağımsız Filistin Federal Devleti kurulmalıydı. 26-29 Kasım tarihlerinde "oğunluk Planı" Genel Kurul tarafından tartışıldıktan sonra 29 Kasım 1947 tarihinde yapılan oylamada 33 oy ile kabul edilmiştir (Arslan, 2017, s.234). Böylece BM, Filistin topraklarının Araplar ve Yahudiler arasında bölünmesine karar vermiştir (Armaoğlu, 1994, s.86-89).

İsrail'in bağımsız bir devlet olarak ilan edilmesine giden bu yolda Türkiye'nin yürütmüş olduğu politika birtakım farklılıklar içermekteydi. Yapılan oylama esnasında Türkiye'nin ret oyu vermesinin başlıca sebebi Filistin topraklarında Yahudi devletinin kurulmasını istememesiydi. Çünkü kurulan Yahudi devleti sonucunda Sovyetler Birliği burada yaşanacak çatışmalardan faydalanabilirdi. Bu durum ise Arap ülkelerine etki göstererek Türkiye'nin güney bölgesini oluşabilecek tehlikelere karşı savunmasız bir hale getirebilirdi (Yarar, 2006, s.207).

1.2. İsrail Devleti'nin İlanı ve 1948 Arap-İsrail Savaşı

14 Mayıs 1948 tarihinde İngiltere'nin Filistin zerindeki yönetimi sona ermiş ve daha sonra başkent olacak Tel-Aviv'de İsrail devletinin kurulduğu ilan edilmiştir. Bu kararla birlikte David Ben Gurion başkanlığı altında 13 kişilik bir hükümet oluşturulmuştur. İsrail Devletinin kurulacağının haberi önceden ABD Başkanı olan Truman'a bildirildiği için İsrail'in bağımsızlığını tanıyan ilk devlet ABD olmuştur. ABD'nin ardından Sovyetler Birliği 17 Mayıs tarihinde İsrail'i bağımsız devlet olarak tanımıştır. Daha sonra 18 Mayıs'ta Polonya ve Uruguay, 19 Mayıs'ta Çekoslovakya ve Yugoslavya, 24 Mayıs tarihinde ise Güney Afrika tarafından İsrail bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır (Armaoğlu, 1994, s.93-94).

Bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak ordularını 15 Mayıs 1948'de İsrail'e yönelik saldırıya geçmiş ve böylece Birinci Arap-İsrail Savaşı başlamıştır. İsrail uzun süre boyunca devam eden savaşların sonucunda Necef lnn tamamını ve Galilee bölgesini ele geçirmiş, BM'nin 1947 yılında kendilerine belirlenen bölgeden daha geniş bir alanını sınırlarına katmıştır (Sander, 1995, s.300).

İsrail'e karşı savaş açan Arap orduları görece çoğunluk oluştursalar da İsrail karşısında başarı sağlayamamıştır. 22 Mayıs 1948 yılında İsrail ve Arap orduları arasında uzlaşma ve ateşkesin sağlanması için BM Güvenlik Konseyi çağrıda bulunmuştur. Bu çağrının ardından taraflara karşı Güvenlik Konseyi tarafından 29 Mayıs'ta dört haftalık bir süreci kapsayan ateşkes önerisi kararı alınmıştır. İki taraf da karara göre çatışmalara bir süreliğine ara vermiş olsa da İsrail ile Mısır yeniden Filistin'de çatışmaya devam etmiştir. Bu çatışmada İsrail üstünlük sağlayarak Mısır'a ait olan toprakların bir kısmını ele geçirmiştir. 1949 yılında Güvenlik Konseyi'nin tekrar ateşkes isteği bu sefer İsrail ve Mısır tarafından kabul edilmiş ve İsrail aynı yıl Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye de dahil olmak üzere, dört Arap devletiyle ateşkes sağlamıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001, s.639).

1.2.1. Filistin Uzlaştırma Komisyonu

12 Aralık 1948'de savaş sürdüğü zaman BM Genel Kurulu tarafından ABD, Fransa ve Türkiye katılımcılarından ibaret Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmuştur. Üç devletin oluşturduğu Komisyonda Fransa tarafsız, ABD Yahudi yanlısı, Türkiye ise Arap yanlısı bir tutum sergilemiştir. Bu devletlerin tutumlarının arkasındaki neden Komisyondaki faaliyetlerinin dengeli çalışmalar gösterebilmesini sağlamaya çalışmaktan kaynaklanmıştır. Arap yanlı tutumuna rağmen Türkiye, Araplar komisyonun kurulmasına karşı çıksa da komisyona desteğini göstermiş ve üyeliğini sağlamıştır. Bu durum Türkiye'nin İsrail'in bağımsızlığına olan tutumunun değişmesinin ilk işaretlerini oluşturmuştur (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001, s.639-640).

Filistin Uzlaştırma Komisyonuna üye olmadan önce Komisyonda Türkiye'yi temsilen İsmet İnönü'nün yakın arkadaşı Hüseyin Cahit Yalçın bulunmuştur. Komisyonda tarafsız bir tutum sergileyen Yalçın, İsrail'in SSCB'nin yanında bulunacağı düşüncesinden endişe duysa da tarafsız tutumunu sürdürmeye devam etmiştir. Bu süreçte İsrail'i ziyaret eden Yalçın dönemin Başbakanı Ben-Gurion'la gerçekleşen görüşmenin sonucunda İsrail'e ilişkin endişelerinden kurtulmuş ve tekrar Türkiye'ye geri dönme kararı almıştır. Bunun üzerine Türkiye, İsrail'in en başından beri SSCB ile değil; aslında Batı Bloğu yanlısı bir çizgi oluşturduğunu görerek İsrail'e karşı endişelerini bir kenara bırakmıştır. Ayrıca Türkiye'nin dış politikasında yürüttüğü tercihlerinin değişmesindeki diğer bir sebep Truman Doktrini ile Marshall Planı olmuştur. Ancak Türkiye'nin

Komisyon'a olan üyeliği Arap ülkeleri ile arasındaki ilişkilerde soğukluğun doğmasına yol açmıştır. Komisyon'a üyeliği zamanı Türkiye, SSCB'den gelen tehditlere karşı kendisinin Batı tarafında olmak istemesi sebebi ile Arap yanlısı tavrını bırakarak, tarafsız bir tutum sergilemiştir. Tüm bu olanlar kısa bir zamanda İsrail'i tanıma yolunda ilk adımları oluşturmuştur (Kan, 2019, s.178).

1.3. Türkiye'nin İsrail Devletini Tanıması ve İlişkilerin Başlaması

II. Dünya Savaşı'nın sonu Türkiye açısından dış politika kararlarının Sovyet tehdidi bağlamında analiz edildiği uzun soluklu bir dönemin ilk evrelerini oluşturmaktadır. İsrail Devletinin kurulma yılları sürecinde yaşanan gelişmeler çerçevesinde Türkiye'nin sergilediği yaklaşım bu dönemin önemli boyutlarını taşımaktadır.

İsrail Devletinin kurulmasına ilişkin olarak Türkiye'nin başlangıçtaki yaklaşımı temkinliydi. Türkiye bir Arap Devleti kurulmadan İsrail Devletinin kurulmasının çatışmayı çözülemez bir aşamaya getireceğinden endişe etmiştir. Ayrıca İsrail Devleti için katliamlar yapan Yahudi terör gruplarının SSCB'le olan ilişkileri ve bağımsızlığını ilan eden İsrail'in SSCB'ye yakın durma olasılığı da Türkiye'yi tedirgin etmiştir (Erhan, ve Kürkçüoğlu 2001, s.639).

14 Mayıs 1948 yılında İsrail Dışişleri Bakanı Moşe Sharret, Türkiye'ye bir mektup göndermiştir. Gönderilen mektupta İsrail devletinin Türkiye ile ekonomik açıdan işbirliği imkanları vurgulanmış ve İsrail devletinin Türkiye tarafından tanınması talep edilmiştir (Özmen, 2002, s.261). Türkiye tarafından İsrail'in tanınmasından önce taraflar arasındaki bağlar 30 Haziran 1948'de bağlanan posta antlaşması vasıtasıyla şekillenmiştir.

İsrail'in bir devlet olarak kurulduğu zamanlarda Türkiye *bekle-gör* politikası yürütmüştür (Özcan, 2004, s.330). Türkiye'nin bekle-gör politikasını yürütmesindeki asıl hedefi yeni kurulan devletin amacını öğrenebilmek, bağımsızlığını koruyabileceğine dair şüphelerinin olması ve bu karardan sonra Arap devletlerinin nasıl bir strateji uygulayacağını hesaba katmaktı (Nachmani, 1985, s.264).

Bu politika sayesinde 1948 yılında olan Arap-İsrail savaşında tarafsız olduğunu belirten Türkiye, bunun yanı sıra savaşa katılmak isteyen yurttaşlarına da karşı çıkmıştır.

Türkiye'nin bu tarafsız tutumu Aralık 1948'de BM Genel Kurulu vasıtasıyla Arap ülkelerinin karşı çıkmasına karşı kurulan *Filistin Uzlaşma Komisyonu'nda* açık olarak görülmektedir. Fransa ve İngiltere'nin 1948 yılında kurulan İsrail devletini tanınmasının ardından alınmış kararlar 28 Mart 1949 yılında Türkiye, İsrail'i *de facto* olarak tanıdığı ilan eden 43. devlet olmuştur (Özcan, 2004, s.330). Türkiye'nin İsrail'i *de facto* tanınmasının altında yatan temel faktörler değerlendirilirken, uluslararası sistemin yapısı, bu yapının Orta Doğu bölgesine etkisi ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin dış politika algıları göz önünde bulundurulmalıdır. Arap ülkeleriyle ilişkilerin kötüleşmesi pahasına İsrail'in Türkiye tarafından tanınması değerlendirilirken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan uluslararası siyasi, ekonomik ve kültürel sistemin yapısı açıklayıcı rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin İsrail'i tanıma tercihi, Ankara'nın Batı blokunu tercih etmesi göz önünde bulundurulduğunda anlaşılabilir (Turan, 2008, s.17). Bağcı'ya (2001, s.9) göre, Türkiye'nin bu tercihi Truman Doktrini'nin Türk dış politikasındaki somut etkisinden kaynaklanmaktadır. Doktrin ilan edilmeden önce Arap tezini savunan Türkiye, ABD'nin yardımları nedeniyle siyasi tutumunda değişiklik göstermiştir. Önceden bağımsız bir Arap devletini desteklese de ABD'nin etkisiyle 1948 yılında bağımsızlığını ilan eden İsrail'i 1949'da tanıma kararı almıştır. Fakat Türkiye'nin tutumundaki bu değişiklik Arap ülkeleriyle arasındaki ilişkilerin gerilmesinin başlangıcını oluşturmuştur.

Türkiye "bekle-gör" politikasıyla İsrail'in Sovyetler tarafından kullanılmayacağı bir ülke olduğunu gösterebilmek ve ABD ile ilişkilerini güvenli bir şekilde yapılandırarak, Batıya daha da yakınlaşmak olduğunu sergilemeye çalışmıştır (Arı, 2006, s.116). Bu dönemde değişmekte olan Türkiye siyasi açıdan farklı adımlar atarak, diğer Batılı ülkelere kendi varlığını göstermeye çalışıyordu. Aynı zamanda Türkiye'nin sergilemiş olduğu bu politikada İsrail'i tanınmasının temelindeki haklı sebeplerinden biri de, NATO'ya dahil olan ülkelerin oy birliği ile kendisinin örgüte girişine destek göstermelerini sağlayabilmekten kaynaklanmıştır (Erdemir, 2007, s.17). Türkiye'nin İsrail'i tanınmasının ardından Arap devletlerinden hiçbiri Türkiye ile diplomatik ilişkilerine son vermemiştir (Bengio ve Özcan, 2001, s.57).

İsrail'i tanınmasından bir sene sonra 9 Mart 1950 yılında Türkiye, Tel-Aviv'de elçiliğini açmış ve 1952'de ise ilk elçisi Seyfullah Esin'i tayin etmiştir. Bu iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. 1947 tarihli kararlar

sınırları belirlenen İsrail Devleti'nin, 1949'dan sonraki dönemde işgal etmiş olduğu toprakları tanımayan Türkiye, Filistinli Arapların kendi devletlerini kurmalarına yönelik olan haklarını savunmuştur (Koç, 2006, s.295).

Ancak Arap ülkelerinin Kore Savaşı zamanı izlediği tarafsız politika ve İsrail tarafından BM Güvenlik Konseyinin vermiş olduğu kararların desteklediği dönem iki ülke arasında ilişkilerin ilerlemesinde etkili olmuştur (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001, s.642). Ayrıca Kore Savaşı sırasında Arap devletlerinden farklı olarak İsrail'in Kore'ye asker gönderilmesini desteklemesi Türkiye'nin güvenini kazanmasında önemli bir etken olmuştur. Ardından İsrail tarafından üst düzey diplomat Eliyahu Sasson'un Ankara'ya Büyükelçi olarak atanması Türkiye ile ilişkilerinin gelişmesine olanak sağlamıştır. İsrail'in bu tutumu Orta Doğu'daki diplomatik yalnızlıktan kurtulmasına ve Arap-Müslüman dünyasına bir kapı açarak, Türkiye ile ilişkilerinin gelişmesine bir zemin hazırlamıştır (Ünal, 2016, s.84). Ayrıca bu dönem iki ülke arasında ilk ticaret anlaşmasının imzalanması ikili ilişkilerin gelişmesine önemli ölçüde bir katkı sağlamıştır. Bunlarla birlikte 1950'li yıllar ABD'nin mali yardımlarının kesintiye uğraması ve Kıbrıs sorunu gibi diğer meselelerde ABD'deki Yahudi lobisinin desteğine başvurulmuş ilk yıllar olmuştur. Diğer taraftan ise iki ülke arasındaki ilişkiler Arap-İsrail çatışması sonucu ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde bir seyir izlemiştir. Ayrıca bu dönem Orta Doğu bölgesinde Türkiye'nin Arap ülkelerinden oluşan bir güvenlik düzeni oluşturmaya çalışması, İsrail'le ilişkilerinde olumsuz etki yaratmıştır (Sarıaslan, 2019, s.106). Bağcı'ya (2001, s.40) göre, 1950'li yıllar döneminde Türk dış politikasının öncü ilkeleri, Sovyet tehdidine karşı Orta Doğu'da güvenliğin ve istikrarın sürdürülmesi için etkili bir güvenlik sistemi oluşturma çabaları yönünde gelişmiştir. Türkiye'nin bu tutumu İsrail'le ilişkilerinin diplomatik temsilcilikten büyükelçilik düzeyine çıkarılması yönündeki adımları sekteye uğratmıştır.

1.4. Bağdat Paktı'nın İlişkilere Etkisi

İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkileri etkileyen ilk önemli mesele Bağdat Paktı olmuştur. Irak ve Türkiye arasındaki ittifakı tescilleyen Bağdat Paktı, 24 Şubat 1955 yılında Bağdat'ta imzalanmıştır. Daha sonra 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan, 3 Kasım'da ise İran Bağdat Paktı'na üye olmuştur. ABD Pak'ta katılmamış ancak toplantılara gözlemci göndermiştir.

Orta Doğu’da güvenlik bölgesi oluşturabilmek amacıyla kurulan Bağdat Paktı, İsrail açısından tedirginlik yaratmıştır. İsrail, Paktın Arap dayanışmasını teşvik ettiği ve İsrail’e karşı Arap ülkelerinin baskısını arttırdığı sebebiyle İsrail’in varlığına tehdit oluşturduğunu vurgulamıştır (Ulus, 2016, s.19).

Bağdat Paktının kuruluş sürecinde Türkiye ve İsrail ilişkilerinden şüphe duyan Arap ülkelerinin tedirginliğinin giderilmesi için gösterilen çabalar İsrail’le ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Paktın temel metinlerinden biri olan 12 Ocak 1955 tarihli Ortak bildirin 4. maddesi, Türkiye ile Irak’ın “bağıtlı taraflara yöneltilecek saldırılara birlikte karşı konulması için aralarında işbirliği yükümlülüğünü içereceğini” belirtiyordu. Irak Başbakanı Nuri Es-Said’in Başbakan Adnan Menderes’e Paktın imzalanması zamanı Anlaşma metnine eklenmesi için iletmiş olduğu mektubun içeriğinde “Filistin konusundaki BM kararlarının uygulanması için iki ülkenin sıkı işbirliği içinde çalışmak üzere mutabık” kalındığını belirten mektupların verilmesi İsrail’in endişelerini arttırmıştır. İsrail, Batı tarafından Irak’ın silahlandırılabilmesi ihtimalinden endişe duyarak, kendi hükümetine yönelik olası herhangi bir saldırıda Türkiye’nin Irak’a karşı tutumunun nasıl olacağıyla ilgili endişelerini belirtmiştir. Demokrat Parti (DP) iktidarı İsrail’in bu endişelerini gidermekle ilgili Bağdat Paktının ilişkilere olumsuz bir etki göstermeyeceğine dair güvence sağlamıştır (Özcan, 2004, s.331-332).

Paktın Irak tarafından İsrail’e karşı kullanılabilmesi ihtimali karşısında Türkiye’nin bu duruma engel olabileceği yönünde güvence sağlayıp sağlayamayacağını soran İsrail elçisine cevap olarak Başbakan Adnan Menderes, söz konusu durum karşısında yüzde 90 olasılık ile böyle bir garanti sağlayabileceğini bildirmiştir. Menderes’in cevabını yeterli bulmayan İsrail, Mart 1955’te Türkiye’ye nota göndermiştir. Gönderilen nota Türkiye’nin İsrail politikasında herhangi bir değişiklik olup olmamasını içeriyordu. Buna cevap olarak Türkiye, İsrail’e karşı politikasında bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Ancak Türkiye’nin Arap yanlısı politikasını tekrardan gözden geçirmek istemesi İsrail ile ilişkilerinin sarsılmasına sebep olmuştur. Bu dönemde bölgede iyi ilişkilere sahip olduğu tek ülke olan Türkiye ile ilişkileri düzeltmek yerine İsrail hem Türkiye’ye hem de Türkiye’nin önem verdiği Bağdat Paktına karşı olumsuz tavrını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Türkiye tarafından iyi karşılanmayan bu durum nedeniyle 1955 yılında iki taraf arasında diplomatik ilişkiler en alt düzeye indirilmiş ve İsrail diplomatik temsilciliğine randevu dahi verilmemesi ile sonuçlanmıştır. Bağdat

Paktının oluşumu ile başlayan gergin ilişkiler Süveyş Bunalımı ile daha da derinleşmiştir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001, s.645).

1.5. 1956 Süveyş Bunalımının İlişkilere Etkisi

Bağdat Pakt'ının kurulmasını Arap dünyasına ve kendisine yönelik kötü bir girişim olarak değerlendiren Mısır tarafından Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi İngiltere ile arasında gerginliğe neden olmuştur (Sönmezöğlü, 2006, s.104). 26 Temmuz 1956 yılında Mısır'da iktidarda olan Cemal Abdül Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi kararıyla Bağdat Paktı'nın etkisini atlatamayan Türkiye ve İsrail ilişkileri Süveyş Bunalımı ile yeni bir çıkmaza sürüklenmiştir. Abdül Nasır tarafından Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesinin arkasındaki temel sebep İngiltere ve ABD'den istemiş olduğu ekonomik yardımın kabul edilmemesiydi (Kıllıoğlu, 2021, s.734). Mısır'ın millileştirilmesi kararı birçok Arap ülkesi tarafından olumlu karşılanırsa da Türkiye ile İsrail bu kararı farklı gerekçelerle kınamayı tercih etmiştir. Türkiye bu kararı tek taraflı bulduğu için, İsrail ise Nasır'ın bu kararının kendisini hedeflediği için kınama kararı aldığını belirtmiştir (Baş, 2018, s.100-102).

Türkiye, Süveyş krizi karşısında temkinli bir politika yürütmeye çalışmıştır. Başbakan Adnan Menderes Hükümeti, bunalımın ilk başladığı süreçte bu sorunun sadece İngiltere ile Mısır'ı ilgilendirmediğini belirterek bunun bağımsızlık veya özgürlük sorunu gibi değerlendirilemeyeceğini, sorunun Türkiye'yi de küresel ölçekte ilgilendirdiğini ve Kanalı savunulması açısından bazı önlemler alınmadan Kanalı boşaltılmaması gerektiğini ifade etmiştir. İsrail'in 26 Ekim 1956'da Kanalı işgal edilmesi yönünde başlattığı ortak harekate İngiltere ve Fransa'nın katılımı, Türkiye'nin İngiltere yanlı politikasını bir çıkmaza sürüklemiştir (Özcan, 2005, s.19). İsrail'in Süveyş Kanalı'nı işgal etmesindeki amacı, Mısır'ın daha önce kapattığı önemli bir ticaret yolu olan Tiran Boğazı'nı yeniden açması için Nasır'a karşı baskı yapmak ve Fedai militanlarının sınır ötesi baskınlarını engelleyebilmek olmuştur (Nasi, 2021, s.58). Türkiye, Süveyş Bunalımı zamanı İngiltere ile Fransa'nın eylemlerinin uluslararası hukuka aykırı olduğunu bildirmiş, ancak bununla birlikte tüm olanlar karşısında Mısır'ı sorumlu tutmuştur. Bu dönem Menderes Hükümeti, Nasır'ın sebep olduğu olaydan Orta Doğu'da SSCB'nin yararlı çıkacağını belirtmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001, s.628-629).

Süveyş Bunalımında Türkiye, İsrail'e karşı farklı bir yaklaşım sergilemiştir. İngiltere hariç Bağdat Paktı üyeleri tarafından Kasım'da Tahran'da bir toplantı düzenlenmiştir. Gerçekleştirilen toplantının temel önceliği, Bağdat Paktını Süveyş Bunalımı'nın etkilerinden koruyabilmeyi amaçlamıştır. Toplantıya katılan ülkelerin İsrail'le ilişkilerin kesilmesi yönündeki ısrarları Türkiye tarafından geri çevrilmemiştir. Toplantıdan hemen sonra 8 Kasım 1956'da yayınlanan ortak bildiri, İsrail'in Mısır'a saldırısı kabul edilmemiş olup, ayrıca bu toparklardan İsrail'in geri çekilmesi talep edilmiştir (Baş, 2018, s.103).

Toplantı sonucu Türk Hükümetinin İsrail'in işgalini kınayan karara ilişkin taslağı imzalaması, İsrail politikasının değiştiğinin göstergesiydi. Toplantı ülkelerinin ısrarlarına yönelik Türkiye, İsrail'de olan büyükelçisini geri çekme kararını da ciddi bir biçimde değerlendirmeye almıştır. Hem kamuoyundan hem de Arap ülkelerinde oluşan tepkiler sebebiyle Türkiye, 26 Kasım 1956 yılında İsrail Büyükelçisi Şevkati İstinyeli'yi geri çağırmaya karar vermiştir. Almış olduğu bu karar ile Türkiye, Mısır'ın kendisine karşı yöneltmiş olduğu eleştirileri engelleyebileceğini ummuş; ancak bu yönde herhangi bir azalma görmemesi sebebiyle İsrail ile olan karşılıklı ilişkilerini kesmemiş, maslahatgüzarlık düzeyde ilişkilerini devam ettirmiştir. Türkiye'nin ilişkileri maslahatgüzarlık seviyesine düşürmesine herhangi bir tepki göstermeyen İsrail daha sonrasında Türkiye'nin sert tepkilerine karşılık 19 Aralık 1956 yılında Büyükelçisi Maurice Fisher'i geri çağırmıştır. Yaşanan olayın ardından iki ülke arasındaki ilişkiler 1980 yılına kadar maslahatgüzarlık seviyesinde sürdürülmüştür (Erhan ve Kürkçüoğlu 2001, s.646).

1.6. Çevresel Pakt

Bağdat Paktı ardından Süveyş Bunalımı ile gerilen Türkiye-İsrail ilişkileri, Orta Doğu'da yaşanan bir dizi önemli gelişme ile yeniden yumuşamaya başlamıştır. 1958 yılı Irak'ta yaşanan darbe sonucu Irak'ın Bağdat Paktından ayrılması, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) kurmak amacı ile Mısır ve Suriye'nin birleşmesi, Nasır'ın etkisi sonucu Orta Doğu'da güçlü bir şekilde artmaya başlayan Arap milliyetçiliği ve bunun Ürdün ve Lübnan'ın mevcut hükümetlerine yönelik tehdidi, İsrail ile Türkiye'yi yeniden bir araya getiren önemli gelişmeler olarak sıralanabilir (Kan, 2019, s.184).

İsrail Başbakanı David Ben-Gurion, Mısır'da pan-Arap hareketlerinin artmasının ve ülkenin Sovyetler Birliği ile gittikçe yakınlaşmasının, Orta Doğu'nun güvenliği için tehdit oluşturabileceğini ileri sürmüş ve buna karşı Etiyopya, İran, İsrail ve Türkiye arasında "Çevresel Pakt" ismiyle yeni bir ittifakın kurulması önerisinde bulunmuştur (Duman ve Birsnel, 2012, s.314). Amerika Birleşik Devletleri Paktın oluşturulmasına çok büyük destek vermiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Paktın bölge üzerinde Sovyet tehdidini azaltacağı düşüncesiyle bir yandan Paktın kısa sürede oluşturulması için İsrail'i teşvik etmiş, diğer bir yandan ise Pakta katılımı planlanan devletlerin yöneticilerine Paktla ilgili bilgi sağlamıştır. 1958'de Etiyopya ve İran ile güvenlik anlaşması imzalayan Ben-Gurion Hükümeti bölgede etkili güce sahip olan Türkiye'nin de Pakta dahil olmasını istiyordu (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001, s.647). Türkiye ile gerçekleştirilen anlaşmada önemli isim İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir olmuştur. 28 Ağustos 1958 yılında gizli bir şekilde İsrail Başbakanı Ben-Gurion ve Dışişleri Bakanı Golda Meir Ankara'ya gelerek Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile görüşme gerçekleştirmiştir. Ankara'da gerçekleşen görüşmede, ikili ilişkilerin kültürel yönde geliştirilmesi konuşulmuş ve iki hükümet arasında siyasi koordinasyon önemli mesele olmuştur. Bu ziyarette imzalanan güvenlik anlaşması ile gergin Türkiye ve İsrail ilişkileri yeniden düzelmiştir. Söz konusu anlaşma Türk-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesinden daha çok Orta Doğu'da Arapların faaliyetlerini kısıtlayabilmeyi içermiştir (Kılıçoğlu, 2021, s.56-57).

Türkiye'nin Çevresel Pakta katılımının esas sebebi, Irak ile ilgiliydi. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması sonrası bu durum Türkiye'nin güneyden algıladığı tehdidin artmasına neden olmuştur. Üyelerin Arap Birliğine ve Sovyet tehdidine karşı beraber hareket etmelerini öngören Paktın, bilimsel ve ekonomik işbirliğinin artırılması istikametinde çalışmaların yapılmasını hedeflemesi, üyeler arasında verimli işlev sağlayan *Trident* ismi verilmiş olan bir istihbarat ağının kurulması ile sonuçlanmıştır. *Trident* adı verilen bu ağın üyelerinin istihbarat örgütleri yılda iki kere toplanarak bazı bilgileri paylaşmışlardır. Süveyş Bunalımı ile zarar gören Türkiye-İsrail ilişkileri Çevresel Paktın kurulmasıyla yeniden canlanmış; ancak 1960'lı yılların ikinci yarısında bölgede yaşanan gelişmeler nedeniyle iki ülke arasındaki yeni işbirliği uzun soluklu olamamıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu 2001, s.647).

1.7. 1960-1980 Yıllarında Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye ve İsrail arasındaki yeni işbirliği 1960 yılında yaşanan 27 Mayıs Askeri Darbesine kadar sürmüştür. Başbakan Adnan Menderes'in askeri cunta tarafından idamı ve Sovyet tehdidinin azalması Araplar ve İsraililer arasında Türkiye'nin daha kolay hareketine olanak sağlamıştır. Ayrıca 1964'te başlayan Kıbrıs sorunu sırasında ABD'nin Türkiye'ye yönelik tutumu Türk Hükümetinin beklentilerini olumsuz etkilemiştir. Türk yetkililer, bu dönemde ABD ile mevcut olan ittifakın Türkiye için bütün dış politika sorunlarına yönelik bir çözüm sağlayamayacağı kanaatindeydiler. Türkiye Batı'dan görmediği destek sonucu dış politika eğiliminde değişiklik yaparak, bir taraftan Araplarla, diğer taraftan ise Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik yakınlık içerisinde olmuştur. Fakat 1964 yılında İsrail Başbakanı Levi Eshkol'un Paris'te İsmet İnönü'yle görüşme sağlaması İsrail ile ilişkileri düzeltme yönünde etkili olmamıştır (Abadi, 1995, s.6).

Türkiye'nin dış politikasındaki değişikliğin sebebi radikal Arapların beklentileri karşısında Batı ve İsrail karşıtı sergilediği bir izlenimden ibaret değildi. 1967 Arap-İsrail savaşına karşı Türkiye'nin tutumu BM'nin kararları ile uyumluydu ve BM Güvenlik Konseyi'nin oy birliğiyle aldığı, İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan çıkması çağrısında bulunan, buna karşı İsrail'in varlığını teyit eden 242 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararını desteklemiştir (Koç, 2006, s.304-305).

1967 yılındaki Altı Gün Savaşı öncesinde, savaş zamanı ve sonrasında duruma şiddetle karşı çıktığını ifade etse de Türk Hükümeti "teknik tarafsızlık" iddiası içerisinde bulunmuştur. Türkiye, İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği toprakları ilhak etmesine karşı çıkarak bu topraklardan çekilmesini talep etmiştir. Türkiye'nin İsrail'e yönelik bu talebi, tavrının değiştiğini gösteriyordu. 1967 Savaşı ardından acil koduyla düzenlenen BM Genel Kurulu'nun bir oturumunda Türkiye, Sovyetlerin öngördüğü "İsrail'in silahlı kuvvetlerini işgal altındaki topraklardan çekmesini ve Arap ülkelerine tazminat vermesini gerektiren" bir karar taslağına karşı oy kullanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin diğer Müslüman ülkelerle birlikte çalışmak üzere sunduğu öneri taslağı kabul edilmiştir. Alınan karar, İsrail'in İsrail hukukunun yargı yetkisini Doğu Kudüs'e kadar genişletmemesini ve gelecekte de bundan kaçınmasını şart koşmuştur (Sekulow, 2016, s.7).

1967 Arap-İsrail savaşından sonra 1969 yılında Mescid-i Aksa Cami'nin yakılması olayı Türkiye'nin İsrail'e karşı sert bir tutum almasına neden olmuştur (Koç,

2006, s.305). Türkiye, bu duruma istinaden 1969 yılında Fas'ın Rabat kentinde düzenlenmiş olan ilk İslam Zirve Konferansına gözlemci statüsünde katılım sağlamıştır. Konferansta Filistinli Arapları ilgilendiren iki mühim konu olan Mescid-i Aksa'nın yakılması ve 1967'de İsrail'in şehrin doğusunu ele geçirmesinden sonra Kudüs'ün durumu görüşülmüştür. Ayrıca katılımcı devletler İslam devletlerinden oluşan bir koalisyon oluşturmak fikrini tartışmıştır (Bölükbaşı, 1999, s.26).

1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında Türkiye, Arap devletlerinin yanında yer almış ve sonrasında da bu tutumunu devam ettirmiştir. Türkiye, her ne kadar 1973 Arap- İsrail Savaşı'nda tarafsız olduğunu belirtse de fiili uygulamada Arap devletlerinin yanında yer almıştır. Buna örnek olarak İsrail'e yardım etmek isteyen ABD'nin İncirlik üssünü kullanmasını kabul etmeyen Türkiye tarafından Arap hükümetlerine askeri malzeme sağlanması amaçlı Sovyet uçaklarının Türk hava sahasının kullanılması konusunda izin verilmiştir (SDE Analiz, 2011, s.9).

Şubat 1974 yılında Lahor'da düzenlenen II. İslam Konferansı Örgütü'nün (İKO), 1973 savaşının sonuçlarını değerlendirdiği ortak bildiriye, örgüt üyeleri tarafından Türkiye'nin İsrail ile mevcut tüm ilişkilerini sonlandırması konusu açık bir şekilde tartışılrsa da bu konu üzerine Türkiye kendi çekincesini ortaya koymuştur. İsrail'le ilişkilerini sürdüren Türkiye, BM Genel Kurulunun 1975'te Siyonizm'i "ırkçılık" olarak tanımlayan kararına olumlu destek vermiştir. Değinilmesi gereken diğer bir husus ise 1974 yılından başlayarak Türkiye, BM'de Filistin meselesi ile ilgili oylamalarında Arapların çizgisine uyumlu oy vermeye başlamıştır. 1979'da ise Bülent Ecevit Hükümeti, Filistin Kuruluş Örgütü'ne Ankara'da maslahatgüzarlık düzeyinde bir temsilcilik açmasına izin vermiştir. Aynı dönemde İsrail'in Ankara'daki diplomatik temsilciliği de maslahatgüzarlık seviyesindedir (Eminoğlu, 2016, s.93).

1970'li yıllar her ne kadar Türkiye'nin Araplara yakın politika izlediği bir dönem olarak değerlendirilse de Ankara, İsrail ile olan ilişkileri tamamen dondurmaya gündemine almamıştır. Arap hükümetlerinden bu yönde gelen baskılara maruz kalmasına karşın Türkiye, İsrail ile ilişkilerini tamamen koparmak düşüncesinde olmamıştır. Daha ziyade Araplar ile İsrail arasında bir denge politikası izlemeye çalışmıştır (Uzer, 2011, s.144).

1980'li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkileri bir gerileme dönemi yaşamıştır. İsrail'in 1967 Savaşı sırasında işgal ettiği Doğu Kudüs'ü Temmuz 1980 yılında ilhak kararı ve Kudüs'ü İsrail'in "ebedi başkenti" olarak ilan etmesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Yaşanan gelişmeler sonucu Türkiye, 28 Ağustos 1980 yılında Kudüs'te bulunan Başkonsolosluğunu kapatmış ve ardından 1956'dan beri maslahatgüzarlık düzeyde olan temsilciliğini 1980 yılında sadece ikinci katip düzeyine düşürmüştür (Koç, 2006, s. 308). İki ülke arasındaki ilişkilerde gerileme yaşandığı bu dönemde, dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Arap ülkelerine yaptığı ziyaretlerde İsrail'in bölgedeki en önemli istikrarsızlık kaynağı olduğunu dile getirmiş ve İsrail'i sert bir şekilde eleştirmiştir. Türkiye'nin İsrail'e göstermiş olduğu bu tavır İsrail ile birlikte ABD'nin de tepkisine yol açmış ve Ocak 1981'de 61 Amerikalı Senatör tepkilerini belirtmek amacı ile Washington'daki Türk Büyükelçisine bir mektup göndermiştir. Mektupta Türkiye'nin izlediği İsrail politikasının Türkiye'nin ABD ile ilişkilerine olumsuz bir etki göstereceği vurgulanmıştır (Yılmaz, 2010, s.14).

1980'li yıllarda Türkiye açısından bir milli dava olarak nitelendirilen Kıbrıs konusunda Ankara Araplardan beklediği yeterli desteği görememiştir. Bu sebeple İsrail ile ilişkiler yeniden yakınlaşmaya başlamış ve hiç kopmayan istihbarat ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde yoğun çabalar sarf edilmiştir. 1982 yılında Lübnan'ı işgal ettiği esnada İsrail, buradaki Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) kamplarına da girmiş ve elde ettiği bilgileri Türkiye ile de paylaşmıştır (Bölükbaşı, 1999, s.30-31). Yaşanan gelişmeler iki tarafın birbirine olan güveni sağladıklarını gösteriyordu. İsrail elde etmiş olduğu bilgiyi Türkiye ile paylaşmakla aslında kendisinin güvenilirliğini göstermeye çalışıyordu. Daha sonrasında İsrail'in bu adımına karşılık Türkiye, Tel Aviv'e yetkin bir diplomat tayin etmekle İsrail'le ilişkilere önem verdiğini göstermiştir.

1983 yılında Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin yakınlaşmasında Turgut Özal'ın iktidara gelmesi büyük rol oynamıştır. Özal Hükümeti Başbakan olduktan sonra İsraililer ve Filistinliler arasında bir denge politikası kurmaya çalışıyordu. Bunun yanı sıra, ABD ve İsrail'in Türkiye'nin İsrail aleyhindeki demeçlerine ve Araplara yönelik politikalarına göstermiş olduğu anlayışın esas sebebi, Özal'ın ABD ve İsrail lehine izlemiş olduğu politikalardan kaynaklanıyordu (Yılmaz, 2010, s.14-15). Bu dönem iki ülke arasında ilişkilerin yumuşamasında esas gelişmeleri Özal'ın benimsemiş olduğu dış politikaya yönelik olarak ABD ziyareti sırasında Yahudi lobisiyle ilişkiler sağlaması ve

İsrail'e diplomat yollaması oluşturmuştur (Koç, 2021, s.215). Türkiye, 1986'da Ekrem Güvendiren'i İsrail'e maslahatgüzar olarak tayin etmiştir (Özcan, 2004, s.339). Her ne kadar olumlu gelişmeler sağlansa da bu dönem pek de uzun sürmemiştir. 1980'lerin ortalarında iki ülke ilişkilerinde sağlanan yakınlaşmayı 1987 yılında İsrail ve Filistinliler arasında ortaya çıkan İntifada olayları olumsuz bir yönde etkilemiştir. Türkiye tarafından Filistinlilere destek verilmesi iki ülke ilişkilerinin etkilenmesine yol açan başlıca gelişme olmuştur (Aras, 1998, s.126). Özellikle, 1988'de Cezayir'de bir araya gelen Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) Konseyi toplantısında Yaser Arafat öncülüğünde bağımsızlığını ilan eden Filistin Devleti'nin Türkiye tarafından tanınması İsrail ile ilişkileri olumsuz etkilemiştir. İki ülke arasında ilişkilerin yakınlaştığı bu dönemde Türkiye tarafından bu adımın atılması İsrail ile ilişkilerin yeniden gerginleşmesine neden olmuştur (Gündüz ve Arıkan, 2019, s.38).

1.8. 1990'lar Türkiye-İsrail İlişkilerinin Altın Dönemi

1990'lı yıllardan başlayarak, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Doğu barış sürecindeki ilerlemelerle birlikte soğukluk yaşayan Türkiye ve İsrail ilişkileri birtakım bölgesel ve küresel olaylar bağlamında ilerleme göstermiştir. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesinde 1985 yılında İsrail ordularının Güney Lübnan'dan geri çekilmesi, 1991 yılı gerçekleşen Madrid Konferansı, 1993'te Oslo barış süreci ve 1994'te ise İsrail ile Ürdün arasında imzalanan barış anlaşmaları olanak sağlamıştır (Ulutaş, 2010, s.4).

Irak'ın Kuveyt'e saldırısı ile gerçekleşen Körfez Savaşı 6 Mart 1991'de Irak'ın mağlubiyetiyle sona ermiştir. Devam eden savaş sürecinde İsrail'e saldırı düzenleyen Irak'a karşı ABD her fırsatta bu duruma engel olarak Orta Doğu'da güvenliğin sağlanmasına çalışmıştır. Bu sebeple 30 Ekim 1991'den itibaren ABD Dışişleri Bakanı James Baker liderliği altında Madrid'de bir Orta Doğu konferansı düzenlenmiştir. ABD liderliğinde düzenlenen konferans İsrail ile Filistin arasındaki sorunu barışçıl yolla çözümlenmeyi amaçlamıştır (Yıldırım, 2021, s.3855). 23 Haziran 1992'te İşçi Partisi lideri olan İzak Rabin'in İsrail'de başbakan seçilmesinin ardından barış süreci hız kazanmıştır. 20 Ocak 1993'te başlayan ve dört ay devam eden Oslo görüşmeleri sonucu İzak Rabin ve FKÖ lideri Yaser Arafat arasında 13 Eylül 1993'te Beyaz Saray'da Oslo Antlaşması imzalanmıştır. Oslo Antlaşmasıyla İsrail ve Filistin arasında barış sürecine ilişkin olumlu

gelişmelere varılması Türkiye-İsrail ilişkilerini yeni bir boyuta taşımıştır (Kirişçi, 2001, s.101).

1991 Körfez Savaşı'ndan sonra Kuzey Irak'taki güç boşluğu ve olaylardan olumsuz etkilenen Türkiye, bölgedeki politikasını güvenlik açısından şekillendirmeye başlamıştır. Suriye, Irak ve İran güvenilmez komşular olarak algılandığından İsrail ile ilişkilerin iyileştirilmesi bir güvence olarak görülmüştür (Akgün vd., 2014, s.2).

Özellikle bölgesel güvenlik endişeleri ve tehdit algıları Türkiye ile İsrail ilişkilerinin yakınlaşmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş sürecinde görece mesafeli olan Türkiye-İsrail ilişkileri, Soğuk Savaş sonrasında stratejik ittifak olarak tanımlanmaya başlamıştır. 1991 yılında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler tekrar büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır. Aynı yılda Türkiye, Filistin ile de temsil düzeyini büyükelçilik seviyesine çıkarmıştır. Ayrıca 1980 yılında kapatılmış olan Kudüs'teki Türkiye Cumhuriyeti Başkonsoloslugu da 1992'de yeniden açılmıştır. Bu yıldan itibaren iki taraf arasında gerçekleştirilen üst düzey ziyaretler ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Türkiye ve İsrail ilişkilerinin bu dönemde yakınlaşmasında, Türkiye'nin komşu ülkelere karşı politikasında güvenlikleştirme tutumu benimsemesi askeri açıdan İsrail ile ilişkilerinin gelişmesine uygun bir ortam sağlayabilmekte etkili olmuştur. Bu dönem İsrail güvenlik bağlamında Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerinde sorunlar yaşamıştır. Bu durum bölgede yalnızlaşmaya başlayan İsrail'i, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye teşvik etmiştir. Düşman Arap devletleri ile çevrelendiği fikrinde olan İsrail, Arap olmayan devletlerle iyi ilişkilere sahip olmak için Türkiye ile ilişkilerini güçlendirerek bölgedeki gücünü arttırmaya çalışıyordu. Kısacası bu dönem "düşman devletlerle çevrili olma" algısı her iki ülke için de ilişkilerin yakınlaşmasına etki göstermiştir (Balcı, 2011, s.117-136).

İsrail Devlet Başkanı Chaim Herzog'un Haziran 1992 yılında "İspanyadan Türkiye'ye Yahudi Göçünün 500. Yılı" adı altında gerçekleştirilen tören için İstanbul ziyareti ilişkilerin gelişmesi adına resmi bir nitelik taşımıştır. Aynı tarihte Türkiye'nin Turizm Bakanı Abdulkadir Ateş'in İsrail'e olan ziyareti Turizm İşbirliği Anlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. İki defa ertelense de 1993 yılında Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından gerçekleştirilen ziyaret ile Kültür Anlaşması imzalanmış ve sonrasında üst düzeyde gerçekleştirilen ziyaretler giderek artmıştır. Ocak 1994'te İsrail Devlet Başkanı Ezer Weizman'ın Ankara'ya ziyareti gerçekleşmiştir. Aynı yıl Nisan'da

Dışışleri Bakanı Şimon Peres Ankara'yı ziyarette bulunmuştur. Ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi adına Haziran ayında ise İsrail Ekonomi ve Planlama Bakanı Shimon Shitrit'in Türkiye'ye ziyareti gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ilişkileri başka bir boyuta taşıyan diğer bir temas 1994 yılında Tansu Çiller'in İsrail ziyareti ile olmuştur. Bu ziyarette iki taraf arasında terörizme karşı mücadele alanında önemli anlaşmalar yapılmıştır. 1996 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile İsrail Devlet Başkanı Weizman arasında karşılıklı ziyaretler ikili ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir (Özcan, 2004, s.340-341).

Türkiye ile İsrail arasında önemli olan anlaşmalardan biri Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması 23 Şubat 1996 tarihinde, diğeri ise aynı yıl 23 Aralık'ta imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması olmuştur. Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması çerçevesinde Türk uçaklarının İsrail'e uçması ve İsrail havaalanlarını kullanabilmesi mümkün hale gelmiştir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2002, s.571).

28 Ağustos 1996 yılında Türk Dışışleri Bakanı Hikmet Çetin'in İsrail ziyaretiyle hükümetin İsrail ile askeri alanda imzalamış olduğu en muhim anlaşmalardan biri olan Savunma Sanayi Anlaşmasının temeli, 1993'te imzalanan çerçeve anlaşmasına dayanmaktadır. Türkiye ve İsrail arasında gerçekleşen bu işbirliği yalnızca, savunma sanayisi ve silah ticaretinden ibaret olmamış, bu yönde iki taraf da ortak askeri tatbikatlarla birlikte savunma yönünde de beraber olmak açısından her altı ayda bir düzenli olarak bir araya gelmişlerdir (Sarıaslan, 2019, s.118).

Türk-İsrail stratejik ittifakı arasında imzalanan anlaşmalar resmi olarak ilan edilmediği ve bu anlaşmaların üçüncü bir tarafa karşı olmadığı halde Arap ülkeleri bu anlaşmaların imzalanmasına büyük bir tepki göstermiştir. Bu tepkiye ilişkin Lübnan'ın al-Safir gazetesi, bu ittifakın bütün Araplara karşı olduğunu ancak İsrail çıkarlarına hizmet ettiğini yazmıştır. Kısacası bu ittifak Türkiye'nin Batı çıkarları amacı ile ilerlediğini ve Arapları baskı altına alma girişimi olarak gösterilmiştir (Tür, 2012, s.48).

Arap ülkelerinin Türkiye ile İsrail arasında gelişen işbirliğine karşı tepkilerin olduğu bir durumda ABD tarafından bu işbirliği desteklenmiş ve bölgesel güvenlik açısından önemli görülmüştür. ABD'nin Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Irak ve İran'a karşı uygulamış olduğu ikili yaptırım politikasını desteklemesi olumlu bir durum yaratmanın yanı sıra ABD tarafından imzalanan anlaşmalar, bölgesel güvenliğin

sağlanmasında mühim olan ve bölgede istikrarı artıran bir unsur gibi nitelendirilmiştir. Buna istinaden bazı yazarlar tarafından iki taraf arasında bu işbirliğinin ABD'nin Orta Doğu üzerindeki çıkarları ile üst-üste düştüğünün ve İran ve Irak'a karşı mühim bir denge yaratacağını dikkate alarak, Washington'un bu işbirliğinin kurulmasında doğrudan rol oynadığı iddia edilmiştir (Bengio, 2009, s.150).

1997 yılı, iki ülke ilişkilerinde güvenlik ve savunmanın ağırlık kazandığı bir yıl olmuştur. 1997 yılında Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı ve daha sonra Milli Savunma Bakanı Turhan Taya'nın İsrail'e yaptığı ziyaretler iki ülke arasındaki askeri ilişkilerin ne düzeyde olduğunu göstermesi açısından önemliydi. Bu dönemde gerçekleştirilen karşılıklı askeri ziyaretler dikkate alındığında Arap-İsrail sorununun ikili ilişkilerin dışında bırakıldığı söylenebilir. Ayrıca Nisan 1997'de İsrail Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı David Levy'nin Türkiye seferi, Netanyahu Hükümetinin Doğu Kudüs'te yeni yerleşim birimleri açma çabalarının Orta Doğu barış sürecinin sekteye uğradığı tarihte gerçekleşmiştir (Sarıaslan, 2019, s.120).

Aynı zamanda 1997 yılında İsrail'de, İkinci Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Çevik Bir'in de yer aldığı katılımında bölgede tehdit oluşturan Suriye ve İran'a karşı ortak hareket başlatılarak, ABD de dahil olmak üzere tatbikatlar yapılmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede 1998 yılının başlarında ABD'nin de bulunduğu Akdeniz'in uluslararası sularında "Güvenilir Deniz Kızı" adlı arama kurtarma tatbikatı yapılmış, 1999 yılında da buna benzer tatbikatlara devam edilmiştir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2002, s.572).

1998'den sonraki olaylar, Türkiye'nin güney komşularından tehdit algılamalarında önemli bir azalma ile sonuçlanmıştır. Terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den sınır dışı edilmesi ve Suriye ile Adana Antlaşması'nın imzalanmasının bu durumun oluşmasında büyük etkisi olmuştur. 1998 yılında Türkiye'yi Suriye ile savaşın eşiğine getiren söz konusu sorununun çözülmesi, 1980'li yılların ortalarından itibaren terör sebebiyle gelişen ve derinleşen İsrail ile ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır. Ayrıca bu dönemde Türkiye, Suriye ve İran ile yakınlaşmaya başlamış ve nihayetinde Arap devletleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu dönemde Avrupa Birliği (AB) ile gerçekleşen olumlu gelişmeler Türkiye'nin Orta Doğu'yla siyasi, kültürel ve ticari ilişkilerini geliştirmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca dönemin Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Müslüman ülkelerle ilişkiler kurulmasının İsrail ile ilişkileri olumsuz etkilemeyeceğini ve bu durumu "dostumuzu başka bir dost için feda etmeye

niyetimiz yok” sözleriyle ifade etmiştir. Bu gelişmeler bağlamında gerginliğin azaldığı ve İsrail’le ilişkilerin iyileştiği hatta stratejik işbirliğinden ziyade karşılıklı dengeli ilişkilerin ortaya çıktığı konusunda genel bir fikir birliği oluşmuştur (Tür, 2009, s.23). Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerde yakın işbirliği sağlamasının önemli sebeplerinden biri Amerikan Yahudilerinin desteğini kazanmak olmuştur (Olson, 2005, s.29).

Tablo 1.1. Türkiye-İsrail İlişkilerinin Diplomatik Temsil Düzeyinin Seyri (Sarıaslan, 2019, s.1066-1097; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022)

DİPLOMATİK DÜZEY	TARİH
Büyükelçilik	1952-1956
Maslahatgüzarlık	1956-1980
İkinci Katiplik	1980-1986
Maslahatgüzarlık	1986-1991
Büyükelçilik	1991-2010
İkinci Katiplik	2010-2016
Büyükelçilik	2016-2018
Maslahatgüzarlık	2018-2022
Büyükelçilik	2022-.....

1.9. Değerlendirme

1949 yılında İsrail Devletini tanıyan ilk Müslüman ülke Türkiye olmuş ve ardından iki ülke arasında diplomatik ilişkiler gelişmeye başlamıştır. İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla karşılıklı olarak büyükelçiler tayin edilmiştir. Türkiye’nin İsrail’i fiilen tanımmasının arkasındaki neden, İkinci Dünya Savaşından sonra artan Sovyet tehdidine karşı Batıya yaklaşma çabaları göstermesinden kaynaklanmıştır.

1949 yılından başlayarak Türkiye-İsrail ilişkileri, bölgesel gelişmeler ve Filistin-İsrail sorunu çerçevesinde şekillenmiştir. 1960’lı ve 1980’li yıllarda Kıbrıs meselesinin ve ekonomik sorunların etkisiyle Türkiye, Arap-İsrail çatışmasının taraflarına eşit mesafe koymaya çalışmış, hatta bazen Arapları destekleyen bir politika uygulamıştır. Bu dönem Türkiye bölgesel politikasını belirlerken İsrail’in uluslararası ilişkilerini, özellikle de ABD ile olan ilişkilerini dikkate almıştır. 1983 yılında Turgut Özal’ın iktidara gelmesiyle İsrail’le ilişkilerde yaklaşma sağlanmış olsa da 1987’de İsrail-Filistin arasında ortaya

çıkan Birinci İntifada'nın yaşanması Türkiye ile ilişkilerin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. 1990'lı yıllara kadar inişli çıkışlı bir seyir izleyen iki ülke ilişkileri, Filistin-İsrail sorununa ilişkin 1991 yılında düzenlenen Madrid Konferansı ve 1993'te imzalanan Oslo Anlaşması sayesinde olumlu bir şekilde seyir etmiştir. Ayrıca 1990'lı yıllar çerçevesinde her iki ülkenin yakınlaşmasındaki başlıca etken bölge üzerinde yalnız hissettikleri konusunda hemfikir olmaları ve düşman devletlerle çevrili olma algısından kaynaklanmıştır. Özellikle bu dönemde ekonomik, askeri ve ticari alanda imzalanan anlaşmalar ile Türkiye-İsrail arasındaki işbirliği stratejik ortaklık seviyesine ulaşmıştır. Bu sebeple 1990'lı yıllar Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerde en olumlu dönemi oluşturmakta olup ilişkilerin "altın yılları" olarak tanımlanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

1990'lı yıllardaki Türkiye-İsrail arasındaki stratejik ortaklık 2000'li yıllara gelindiğinde ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu dönem 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesinden başlayarak 2022 yılında İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog'un Türkiye ziyaretine kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu çerçevede 2000'li yıllarda iki ülke arasında ilişkilerde yaşanan gelişmelerin analizi önem arz etmektedir. İkinci bölümde özellikle 2009 Davos krizi öncesi ve sonrası ilişkilerde yaşanan kırılmalara neden olan krizler ele alınarak incelenmektedir.

2.1. Durağanlaşan İlişkiler

2000'li yılların başlangıcından itibaren Orta Doğu siyasetini belirleyen ve iki ülke arasındaki ilişkilere etki eden süreç İsrail-Filistin çatışması olmuştur. El-Aksa İntifadası başladığında İsrail'in sınırsız güç kullanımı ve Filistinli liderlere karşı yapılan operasyonlar, Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerde gerginliğe yol açmıştır. Türkiye'nin, İsrail'in işgali altındaki Filistin topraklarına karşı saldırılarına gösterdiği tepki iki ülke arasındaki gerginliği daha da arttırmıştır (Kaya, 2010, s.103). İsrail'deki 6 Şubat 2001 yılında gerçekleşen seçimleri Likud Partisi kazanmış ve Ariel Şaron başbakan olmuştur. Bu durum İsrail'in Filistin politikasında sertliğini arttırmasına sebebiyet vermiştir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2002, s.578). İsrail'in Filistin'e karşı aşırı güç kullanması, Türkiye'de toplumsal düzeyin yanı sıra devlet düzeyinde de eleştirilere yol açmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Ekim 2000'de İsrail'i Filistinlilere yönelik orantısız güç kullandığı yönünde suçlamıştır. Ayrıca ABD'nin baskısına rağmen Türkiye, 20 Ekim 2000 yılında BM'nin, İsrail'i sivillere yönelik orantısız güç uyguladığı gerekçesiyle kınayan kararına lehte oy kullanmıştır. Nisan 2002 yılında İsrail'in Filistin'e ait olan Batı Şeria'yı işgali zamanı Başbakan Bülent Ecevit Hükümetinin İsrail'i Filistin'e karşı "soykırım yapmakla" suçlaması ilişkilerdeki gerginliği yükseltmiştir (Sarıaslan, 2019, s.123).

2002'de AKP'nin iktidara gelmesiyle beraber İsrail'in Filistin'e yönelik siyaseti sert bir şekilde eleştirilmeye devam etmiştir. Bu süreçte Türkiye'deki karar vericilerin dış

politika eğilimleri bölgesel işbirliği istikametinde olsa da İsrail'in Filistin konusundaki sert tutumu, ilişkilerin istenilen düzeyde ilerlemesine engel oluşturmuştur. Filistin sorununa ilişkin iki ülkenin siyasi ilişkileri gergin bir şekilde devam etmiştir (Sarıaslan, 2019, s.22). AKP'nin iktidarda olduğu dönem ilişkiler daha da gerilemeye başlamış ve bu durumun nedeni sadece Filistin sorunu olmamıştır. Diğer bölgesel gelişmeler de ikili ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. AKP döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri, doğrudan herhangi bir soruna yönelik gerginleşmekten ziyade her iki tarafın üçüncü bir tarafa karşı oluşan tutumlarındaki farklılık nedeniyle de inişli çıkışlı bir süreç geçirmiştir (Bengio, 2009, s.53).

Fakat ilişkilerde esas gerileme süreci 2003 yılında başlamıştır. ABD'nin Irak'ı işgaliyle Türkiye ve İsrail ilişkileri çıkmaza girmiştir. İşgalden sonra İsrail makamlarının Kuzey Irak'taki faaliyetleri ve İsrail'in Kürt gruplara sağladığı destek ve eğitim hakkındaki raporlar Türk kamuoyunu derinden etkilemiş, hem iki tarafın çıkarlarının örtüşmediğini hem de bölgenin geleceğine ilişkin olarak ortaya çıkan fikir ayrılıkları sonucu ilişkiler gerilmiştir. Bu dönemde İsrail-Filistin barış sürecinin çökmesi ve çatışmaların yeniden başlaması nedeniyle dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 2004'te İsrail'i "devlet terörü" uygulamakla suçlamış ve Filistin meselesi ilişkilerdeki belirleyici konumunu sürdürmeye devam etmiştir (Tür, 2013, s.28). ABD'nin Irak'ı işgali, Orta Doğu'daki dengelerin değişmesine ve iki ülkenin de farklı cephelerde yerleşmesine sebep olmuştur. Türkiye, Irak'ın bölünmesine karşı çıkararak bölgedeki statükoyu savunurken, işgalin ardından İsrail, Bush hükümetinin Suriye ve İran'a yönelik olan radikal politikasının esas savunucusu olmuştur. Kuzey Irak'ta yeni bir devlet kurma planı, Ankara'nın İsrail'e yönelik şüphelerini arttırırken aynı zamanda İran, Suriye ve Türkiye'yi birbirine yakınlaştırmıştır. El Aksa İntifadasının başlamasıyla İsrail'in Batı Şeria'daki operasyonları ile devam eden çatışma, son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde daha büyük bir etki yaratmıştır. Bu konuda Türk kamuoyunun Filistin meselesine gösterdiği hassasiyetin yanı sıra İsrail'le Filistin ilişkilerinde yaşanan krizin ve İsrail'in Lübnan'daki operasyonlarının bölge dengelerine etkisi büyük önem arz etmiştir (Aslanlı, 2010, s.3).

Türkiye-İsrail ilişkileri, üç önemli faktörün etkisiyle 2005 yılında farklı bir seyir göstermiştir. İlki, 2004 yılında Yaser Arafat'ın ölümü ile Filistin hareketi yeniden yapılanma sürecine girmiş ve bu durum İsrail-Filistin cephesinde geçici bir sükuneti

beraberinde getirmiştir. İkinci etken, Ağustos 2005'te İsrail'in Gazze'den geri çekilmesi olmuştur. Bu durum Türkiye açısından barış sürecini destekleyen samimi bir hareket olarak görülmüş ve iki ülke ilişkilerinin iyileşmesine yardımcı olmuştur. Üçüncü etken ise, Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) çerçevesinde bölgede yeniden yapılanma planları uygulayan ABD, en yakın müttefikleri arasındaki ilişkilerin bozulmasından endişe duyarak, Türkiye'yi İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye çabalaması olmuştur (Yeşilyurt, 2013, s.441).

Ocak 2005'te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün ve Mayıs'ta Başbakan Erdoğan'ın İsrail'e olan ziyaretleri ikili ilişkilerin iyileşmesi bağlamında önemli bir adım oluşturmuştur. Ancak 2006 yılında ilişkiler yeniden gerginleşmiştir. Gerginliğin sebebini, Ocak 2006'da Hamas'ın Filistin seçimlerinde başarı elde etmesi oluşturmuştur. Yapılan seçimlerin ardından Hamas heyetinin Ankara ziyareti İsrail tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Halid Meşal liderliğindeki Hamas heyeti bu ziyarette Abdullah Gül başta olmak üzere birçok yetkili ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Fakat, ziyarete ilişkin yapılan eleştiriler sonucu Türkiye tarafı bu ziyaretin kendi isteğiyle olmadığını Hamas heyetinin isteğiyle gerçekleştirildiğini açıklamıştır. Haziran 2006'da İsrail'in Gazze ve Lübnan'a yapmış olduğu saldırılar siyasi ilişkilerdeki krizi yükseltmiştir. Bu saldırılar karşısında Türkiye, İsrail'in sivillere yönelik aşırı güç uyguladığını sert bir şekilde beyan etmiştir. Bu süreç içerisinde Türkiye, İsrail ile gergin ilişkilerin sürdürülmesinin ABD ile ilişkilerini etkileyebileceği düşüncesinden endişe duymuş olsa da İsrail'in saldırılarına karşı tepkisini ifade etmekten çekinmemiştir (Sarıaslan, 2019, s.124-126).

İlişkilerdeki gerginlik devam ederken Türkiye'nin İsrail ile Suriye arasında arabuluculuk rolünü üstlenerek dolaylı görüşmeleri sağlamaya çalışması Filistin konusundaki konumuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu durum İsrail'in 2008 yılında Gazze'ye karşı başlatmış olduğu Dökme Kurşun Operasyonuna kadar devam etmiştir (Tür, 2009, s.27).

2.2. Türkiye İsrail İlişkilerinde Krizler Dönemi

2002'den sonra Türkiye-İsrail ilişkileri, ilk ciddi krizi İsrail'in 2008 yılında Gazze'ye gerçekleştirdiği Dökme Kurşun Operasyonu ile yaşamıştır. Özellikle Türkiye'nin İsrail ile Suriye arasında arabuluculuk yaptığı bu dönem İsrail'in Gazze'ye saldırısı Türkiye için beklenmedik bir anda gelişmesi nedeniyle iki taraf arasında

diplomatik krizin oluşmasına yol açmıştır. Daha sonra Filistin sorununun çözümü için 2009 yılında İsviçre'nin Davos kentinde yapılan panel, Başbakan Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres arasında gergin tartışmalara yol açarak yeni bir krizi ortaya çıkarmıştır. Davos Krizinin yankıları hala etkisini yitirmemişken bu defa Türkiye'de yayınlanan "Ayrılık" ve "Kurtlar Vadisi" dizileri ilişkilerde yeni bir gerilim yaratmış ve ardından Alçak Koltuk krizini getirmiştir. 2010 yılında İsrail, Gazze'ye yardım taşıyan insani yardım filosuna saldırmış ve bu saldırıda 9 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Mavi Marmara saldırısı olarak nitelendirilen bu müdahale Türkiye ve İsrail'i doğrudan karşı karşıya getiren ilk kriz olmuştur.

Tablo 2.1. 2000'li Yıllarda Türkiye-İsrail Arasında Yaşanan Krizler (Sarıaslan, 2019, s.1066-1097)

KRİZ	TARİH
Dökme Kurşun Operasyonu	2008
Davos Krizi	2009
Mavi Marmara	2010
Suriye İç Savaşı	2011
Koruyucu Hat Operasyonu	2014
Mescid-i-Aksa Saldırısı	2014
ABD'nin Kudüs Kararı	2017
Büyük Dönüş Yürüyüşü	2018

2.2.1. Dökme Kurşun Operasyonu

Aralık 2008 yılında İsrail Başbakanı Ehud Olmert, İsrail ve Suriye arasında barış görüşmelerinin taslağı mevzusunda Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Olmert'in ziyaretinin ardından 27 Aralık 2008'de İsrail Hükümeti Gazze'ye karşı Dökme Kurşun Operasyonunu başlatmıştır (Liel, 2010, s.26). Bu operasyonun ardından Türk Başbakanı Erdoğan'ın, İsrail'in Türkiye'yi kandırdığını ve barış görüşmelerini yürütürken operasyonun düzenlendiğini söylemesi ikili ilişkilerin yeni bir krize girmesine neden olmuştur (Tür, 2012, s.56). İsrail tarafından bu operasyon kendisine karşı yapılan roket saldırılarının durdurulması ve Gazze'ye yapılan silah tedarikinin engellenmesi amacı taşıdığı şeklinde açıklanmıştır (Önhon, 2021, s.59). İsrail'in Gazze'ye yönelik

operasyonu, Türkiye'nin İsrail ile Suriye arasındaki barış görüşmelerini sekteye uğratmış ve ilişkileri çok olumsuz etkilemiştir (Ulutaş, 2010, s.6). Bu olaydan sonra Türkiye tarafından İsrail, saldırgan bir ülke olarak nitelendirilmiş ve böyle bir saldırının gerçekleştirilmesi güven bağlamında ilişkilere bir darbe olarak değerlendirilmiştir. İsrail'in Gazze'ye düzenlediği saldırılara Türkiye'nin tepkisi, daha sonra yaşananlar ve Filistin sorunu çerçevesindeki gelişmeler ile ikili ilişkilerde bir dönüm noktası oluşturmuştur (Tür, 2009, s.27).

Gerçekleşen operasyonda, 1400'den fazla Filistinli (Burke, 2014) ve 13 İsrail vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Çatışmaların insani boyutuna dikkat çeken Türkiye, İsrail'i orantısız güç kullanmakla sert bir şekilde eleştirmiştir. İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırısını Türkiye'ye karşı saygısızlık olarak değerlendiren Başbakan Erdoğan, iki ülke ilişkilerinde güven kalmadığını vurgulamıştır (Eligür, 2012, s.435-436). İlişkilerde güven kalmadığına dair Erdoğan'ın vurgu yapmasının nedeni, Ankara'ya gelen İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in operasyonla ilgili herhangi bir bilgi vermemiş olmasından kaynaklanmıştır (Migdalovitz, 2010, s.14). Olmert, İsrail-Suriye dolaylı müzakereleri çerçevesinde Türkiye'ye gelmiş ve bu kapsamdaki ziyaretinin hemen ardından gerçekleşen görüşme, Erdoğan tarafından Türkiye'nin iyi niyetine ve arabuluculuk çabalarına saygısızlık olarak değerlendirilmiştir. Erdoğan, İsrail'i saldırgan bir ülke olarak tanımlarken, Gazze'yi de "açık hava hapishanesi" olarak nitelendirmiştir. Erdoğan, Gazze saldırısında BM'nin büyük sorumluluk taşıdığını ve Türkiye'nin barış için çabalarını sürdüreceğini de belirtmiştir (Tür, 2009, s.27-28). Bu yaşananların iki hükümet temsilcileri arasında yaratmış olduğu güvensizlik sonucu Başbakan Erdoğan'ın Olmert'e ve İsrail yönetimine duyduğu güvensizlik ilişkileri olumsuz etkilemiş ve Filistin sorunu ilişkilerde önemli bir mesele olmuştur (Tür, 2013, s.29).

İsrail tarafından düzenlenen operasyona ilişkin Türkiye'nin sert tutumu Arap halkları tarafından olumlu karşılanmıştır. Arap devletleri operasyondan dolayı Hamas'ı sorumlu tutarken, Türk Hükümeti ise İsrail'i suçlamıştır. Türkiye'nin bu tutumunun Arap toplumlarında destek görmesi İsrail tarafından tepkilere yol açmıştır. 5 Ocak 2009'da İsrail gazetesi olan *Jerusalem Post*, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü eleştirmiştir. Ayrıca gazetede İsrail'in Gazze'ye saldırısına paralel olarak Türkiye'nin PKK ile mücadelesini ilişkilendiren ve bu dönem İran ile yakın ilişkiler kurarak Batı'dan ise uzaklaştığına değinen haberler yayımlanmıştır. Aslında İsrail açısından bakıldığında Dökme Kurşun

Operasyonu beklenen bir durumdu. Güvenlik temelinde İsrail için topraklarına yönelik bir saldırı kabul edilemezdi. Olası saldırı karşısında önceden tedbir alınmalı, saldırı önlenmeliydi. Ateşkesin sona ermesinin ardından İsrail içinde Hamas tarafından roket saldırılarına ilişkin ne gibi tedbirler alınacağı fikri tartışılmıştır. Hamas tarafından olası saldırı ihtimali karşısında İsrail kendi ordusunu hazırlıyor ve bir ihtimal saldırı olasılığı gerçekleşirse İsrail'in Gazze'ye operasyon düzenlemesi gerektiği yönünde fikirler tartışılmaya başlamıştır. Türkiye tarafı bu konuda herhangi bir öngöründe bulunamamıştır. Özellikle, İsrail ile Suriye arasındaki barış görüşmelerini gerçekleştirdiği dönemde Türkiye'nin arabuluculuk rolünü dikkate alarak, İsrail'in böyle bir saldırı gerçekleştireceği düşünülmemiş ve bu sebeple Türk Hükümeti operasyona sert tepki göstermiştir (Tür, 2009, s.28). İsrail'in terör örgütü olarak tanımladığı ve İsrail'in varlığını inkar eden Hamas ile Türkiye'nin yakın ilişkiler kurması ve Gazze'yi kontrol eden bu örgüte gösterdiği destek iki taraf arasındaki ilişkilerde gerginliği daha da yükseltmiştir (Oğuzlu, 2010, s.273-288).

Nisan 2009'da Ehud Olmert Hükümetinin yerine sağcı Likud Partisi lideri Binyamin Netanyahu'nun başbakan olarak geçmesi, İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları ile evrim geçiren Türkiye-İsrail ilişkilerinin düzeltilmesini zorlaştırmıştır. Aynı dönem Arap ve İslam karşıtlığıyla tanınan Evimiz İsrail Partisi lideri olan Avigdor Lieberman'ın da İsrail Dışişleri Bakanı olması ilişkilerdeki bozulma sürecini hızlandırmıştır. Lieberman'ın bakan olduğu dönemde Türk ve İsrail Dışişleri Bakanları arasında bir görüşme gerçekleşmemiştir (Çelikkol, 2014, s.78-79).

Dökme Kurşun Operasyonu iki sonucu ortaya koymuştur. Birincisi, Türk yönetimi, Erdoğan'a daha önce bilgi verilmediği için İsraili mevkidaşı tarafından siyasi olarak ihanete uğradığını hissetmiştir. Diğeri ise Ankara, Suriye görüşmelerinin ortasında askeri hareketi öngörememiş veya durduramamış olduğundan operasyon Suriye'nin ve diğer aktörlerin gözünde Türkiye'nin arabuluculuk güvenilirliğine gölge düşürmüştür. Sonuçta böyle bir gelişme, Türkiye'nin yeni dış politika kavramları için daha karmaşık sorunlara neden olmuştur. Dökme Kurşun Operasyonundan sonra, diplomatik geleneklere açıkça aykırı olan iki önemli kriz ilişkilerin daha da kötüleşmesine sebep olmuştur (Kasapoğlu, 2012, s.8).

2.2.2. Davos Krizinin Türkiye-İsrail ilişkilerine Etkisi

İki ülke ilişkilerinin bozulmasının ilk işaretini oluşturan Hamas'ın Ankara'yı ziyaretinin ardından 2008'de yaşanan Dökme Kurşun Operasyonu ile devam eden gerginlik, 2009 yılında İsviçre'nin Davos kentinde gerçekleşen yeni bir krizin ortaya çıkmasıyla daha da derinleşti. Gazze olayının ardından Türkiye, 2009 yılında İsrail'in BM üyeliğini sorgulamaya başladı. İsrail'in BM normlarına uymadığını sert bir şekilde savunan Başbakan Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in Ocak 2009'da Davos'ta gerçekleşen toplantıda yaşadığı tartışma iki ülke arasında tarihe "One Minute krizi" olarak geçti. Davos krizi Türkiye-İsrail ilişkilerindeki gerilimi yeni bir noktaya taşıdı (Yeşilyurt, 2013, s.442). Başbakan Erdoğan'ın Davos'ta göstermiş olduğu çıkışın temel sebebi olarak, 2008'de gerçekleşen Dökme Kurşun Operasyonuna karşı bir tepki olduğu iddia edilmiştir. Bu nedenle, İsrail Cumhurbaşkanı Peres'e karşı tepkinin temeli, Türk yönetiminin "Filistin duyarlılığı" veya İsrail karşıtlığının çok ötesinde olmuştur (Kasapoğlu, 2012, s.8).

Diğer yandan iki ülkenin katılmış olduğu panelde Türkiye, İsrail'in askeri gücüne ve kitle imha silahlarına değinerek İsrail'i Gazze'de orantısız güç kullandığı gerekçesiyle eleştirmiştir. İsrail Cumhurbaşkanı Peres ise Türkiye'nin yapmış olduğu eleştirilere karşı cevapsız kalmamış, İstanbul'a karşı roket atılması ihtimali durumunda Türkiye'nin nasıl bir adım atacağı yönünde fikirlerini sert bir şekilde ifade etmiştir. Erdoğan Peres'in yüksek sesle konuşmasında sözlerini bu şekilde ifade etmesinin aslında içinde bulunduğu suçluluk psikolojisine bağlayarak "öldürmeye gelince siz çok iyi bilirsiniz" ifadesinde bulunmuştur (Çelikkol, 2014, s.80). Konuşması sırasında Başbakan Erdoğan sözünü kesen moderatöre karşı cevabında "Bundan sonra Davos benim için bitti" diyerek salonu terk etmiştir (Güler, 2020, s.217).

İsrail'in politikasına yönelik Türkiye'nin memnuniyetsizliği Davos'ta düzenlenen panelde iki ülke temsilcisinin karşılıklı sert açıklamalarıyla daha da derinleşmiştir. Başbakan Erdoğan, İsrail'in Hamas'a karşı orantısız güç kullanması durumunu meşrulaştırmakla Peres'in bu duruma yardım etmeye çalıştığı düşüncesindeydi. Her iki ülke de krizin yarattığı olumsuz durumdan kurtulmaya çaba gösterse de pek çok kişi

aslında geleceğe yönelik olarak ilişkilerin 1990'lı yıllardaki gibi olamayacağı kanaatindeydi. Örnek olarak, İsrail'de bazı çevreler Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasında tarafsız olarak sürdürdüğü arabuluculuğun güvenilirliğini sorgularken diğerleri ise İsrail'i Filistinlilere karşı devlet terörü yapmakla suçlamadan önce Türkiye'den sözde Ermeni soykırımını konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesini istemiştir. Diğer sesler ise, Türkiye'nin ABD'de yer alan Yahudi lobisinin Amerikan Kongresi'nde bundan sonra sadece Türkiye'ye gösterdiği desteği göz ardı etmemesi yönünde dikkatli olması gerektiğini belirtiyordu (Oğuzlu, 2010, s.275).

Türkiye-İsrail arasında krize sebebiyet veren toplantı sadece iki ülkenin gündeminde kalmayarak uluslararası arenada da ses getiren bir hadiseydi. Davos olayına ilişkin İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in Türk Başbakan'ından özür dilemesi hiç bir sonuç vermeyerek ikili ilişkilerin daha krizli bir sürece başlamasını önleyememiştir (Çelikkol, 2014, s.80).

Davos Krizinden sonra iki ülke arasında ilişkilerin gerilimine yol açan ilk olay Türkiye tarafından Ekim 2009 yılında Anadolu Kartalı Tatbikatının uluslararası boyutunun iptal edilmesiydi. Türkiye'nin bu kararıyla İsrail'in tatbikata katılımı gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin tatbikatı iptal etmesi İsrail'in bunu kendisine karşı yapılan bir siyasi hamle olarak düşünmesine yol açmıştır. İsrail'in bu yönde düşüncelerinin doğru olduğunu, dönemin Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından tatbikatın iptal kararının Gazze'de yaşananlarla bağlayan açıklamalar ortaya koymuştur (Yeşilyurt, 2013, s.442-443).

“One Minute” krizi olarak ünlenen Davos krizi Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerilemesinde önemli bir yere sahipti. Başbakan Erdoğan'ın Davos'taki tepkisi, aslında Türk devletinin İsrail'in Filistinlilere karşı yürüttüğü politikasından duyduğu memnuniyetsizlikten kaynaklanıyordu. İki ülke arasındaki ilişkiler Davos'tan önce gerilmeye başlamış olsa da Davos krizi özellikle ilişkilerin askeri boyutunu kötü etkilemişti. İsrail'in Anadolu Kartalı Tatbikatından çıkarılması bu durumun önemli bir göstergesiydi. Türkiye'nin bu kararı alması İsrail'i Türkiye ile İran arasında olası bir yakınlaşma ihtimali nedeniyle endişelendirmiştir (Tür, 2009, s.38).

Davos krizi sadece Erdoğan'ın paneldeki ani tepkisinin bir sonucu olarak değil, aksine yıllardır birikmiş olan gerilimin patlak vermesi olarak düşünülebilir. Erdoğan

panelde İsrail Cumhurbaşkanı Peres'e karşı tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca Erdoğan'ın paneldeki tutumu destekçileri tarafından da beklenen bir durumdu. Davos'tan dönüşünde havaalanında binlerce insan tarafından karşılanması bunun bariz göstergesidir. İlişkilerin temelini oluşturan Filistin sorununun çözülmesi iki taraf arasında iyileşmenin sağlanması açısından da büyük öneme sahiptir. Kriz İsrail tarafından değerlendirildiğinde, bölge üzerinde Türkiye'nin yürüttüğü politikadan rahatsız olduğu görülmektedir. İsrail Türkiye'nin değişen politikaları sonucu bölge üzerinde yalnız kalacağını farkına varmıştır. Her ne kadar İsrail hükümeti Davos olayına göre Başbakan Erdoğan'dan özür dilese de kriz ilişkilere damgasını vurmuştur (İnat ve Telci, 2011, s.130-132).

Genel bir değerlendirilme yapılırsa, 2009 yılı iki ülke ilişkilerinde başlangıcını Dökme Kurşun Harekatının oluşturduğu bir dizi ciddi krizin yaşandığı ve İsrail'de hükümet değişikliğinin gerçekleştiği bir yıl olarak tanımlanabilir. Bu süreç ilişkilerin sadece Filistin meselesi veya İsrail'in İran ile olan ilişkileri bağlamında değerlendirilemeyecek bir noktaya geldiğini göstermektedir. Uzun yıllar Türk Hükümeti İsrail liderliğinin bölgedeki baskıcı politikalarına karşı gereken tepkiyi göstermemiş ve sorunlardan uzak durmaya çalışmış olsa da İsrail bundan sonraki süreç çerçevesinde söz konusu politikalarına karşılık olarak Türkiye'nin artık tepkisiz kalmayacağını düşünmüştür. Ayrıca bu durum devam ettiği süreçte ilişkilerde herhangi bir normalleşme olmayacak ve bu Türkiye'den ziyade İsrail'in aleyhine olacaktır (İnat ve Telci, 2011, s.140-141).

2.3. Davos Sonrası Yaşanan Krizler

İki ülke arasındaki ilişkilerde Dökme Kurşun Operasyonu ile başlayan krizli dönem Davos Krizi ve sonrasında Anadolu Kartalı Tatbikatı'nın gerçekleşmesiyle son bulmamış hatta daha gerilimli bir döneme girerek Ayrılık Dizisi ve Alçak Koltuk adı verilen başka krizlerle yeni bir çıkmaza sürüklenmiştir.

2.3.1. Ayrılık Dizisi ve Alçak Koltuk Krizi

2009 yılında doğrudan hükümetlerden kaynaklanmayan bir mesele, popüler kültür ürünü olan bir TV dizisi, iki ülke ilişkilerinde yeni bir gerginliğe yol açmıştır. TRT 1'de yayınlanan "Ayrılık: Aşkta ve Savaşta Filistin" adlı dizide İsraili askerlerin Filistinli

bebekleri ve savunmasız insanları öldüren “caniler” olarak gösterilmesi yeni bir kriz yaratmıştır. Dizi İsrail’in Gazze’de gerçekleştirdiği Dökme Kurşun Operasyonunda yaşananları sergileme amacı taşımaktaydı. Fakat dizide İsrail’in olumsuz bir imajla tanıtılması İsrail Hükümetinin Türkiye’ye karşı büyük tepki göstermesine yol açmıştır. Bu tepkiye istinaden İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman, İsrail askerlerinin dizide yer alan sahnelerde çocuk katili olarak tanıtılmasının doğru olmadığını belirtmiştir. Ayrıca bunun devlet desteğiyle yapılan ciddi bir provakasyon olduğu açıklamalarında bulunmuştur (İnat ve Telci, 2011, s.135-136).

Ayrılık dizisinin, ilişkilerde yaratmış olduğu travmanın ardından İsrail hükümeti tarafından Tel Aviv de yer alan Türkiye Büyükelçiliği Geçici Maslahatgüzarı olan Ceylan Özen Dışişleri Bakanlığı’na çağırılmıştır (Milliyet, 2009). Ceylan Özen’le İsrail Dışişleri Bakanlığı’nın Batı Avrupa’dan sorumlu Müsteşar Yardımcısı Naor Gilon arasında gerçekleşen görüşmede Gilon, dizinin ikili ilişkilerde yaratmış olduğu travmaya ilişkin duyduğu üzüntüyü belirterek kısa sürede yaşanan gerginliğe son verilmesi ile ilgili isteklerini söylemiştir (İnat ve Telci, 2011, s.136). Kriz sadece İsrail’in göstermiş olduğu tepkilerle sınırlı kalmayıp ABD’deki Yahudi kuruluşlarının da ciddi tepkisine neden olmuştur. Bu tepkilere cevaben Türk Dışişleri Bakanı Davutoğlu TRT’nin özerk bir kurum olduğunu ifade etmiştir (Hürriyet, 2009).

Ayrılık dizisi krizini önceki krizlerden ayıran nokta bu krizin iki ülke ilişkilerine verdiği zararın yanı sıra ülkelerin iç kamuoyunda ve toplumlar arası düzeyde de yıkıcı bir etki yaratmış olmasıdır (Tür, 2009, s.39). İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yakınlaşması veya bozulması, genellikle Filistin meselesiyle ilgili olaylar bağlamında meydana gelmiştir. Ayrılık dizisi krizi aslında bu tespitin ne kadar yerinde olduğunu teyit etmektedir. İsrail’in göstermiş olduğu tepki sonucu dizinin yayını durdurulmuş olsa da dizi sonucu gerginleşen ilişkiler başka özel bir Türk kanalında yayınlanan dizi ile daha da gergin bir sürece girmiştir. Uzun bir süreç boyunca Türkiye’de tartışmalara konu olan Kurtlar Vadisi dizisinin bir bölümünde Yahudi aleyhtarı birçok konuya değinilmesi İsrail kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve İsrail Devletinin daha sert tepki vermesine sebep olmuştur. Daha sonra ilişkiler tarihe Alçak Koltuk Krizi olarak geçen iki ülke diplomasisi arasındaki olay ile bir seyr izlemiştir. 2010 yılında İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon’un o dönem Türkiye’nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol’u davet ettiği görüşmede kendisinden daha alçak bir koltuğa oturtması ikili ilişkilerin daha da

bozulmasına yol açmıştır. İsrail Cumhurbaşkanı Peres'in müdahalesi sayesinde krize yönelik Ayalon tarafından Türkiye Büyükelçisine özür mektubu gönderilmesi ilişkilerdeki gerginliği gidermemiştir (Aytürk, 2011, s.678-679).

Krize yönelik olarak İsrail'in Ankara'da bulunan Büyükelçisi Gabby Levy Dışişleri Bakanlığına çağrılarak Türk Hükümetinin İsrail'den özür beklediği bildirilmiştir. Gabby Levy ve Bakanlık Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu arasında yapılan görüşmede İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Ayalon'un diplomatik kurallara aykırı bu davranışı kınanmış ve bu bağlamda özür dilenmediği takdirde Türk Hükümetinin Tel Aviv Büyükelçisini geri çekeceği bildirilmiştir. Türkiye'nin İsrail'e karşı sergilediği net tavır sonucunda Ayalon davranışından dolayı Büyükelçi Çelikkol'dan özür dilemiştir (Kurt, 2011, s.181-182)

O dönem İsrail Savunma Bakanı olan Ehud Barak iki taraf arasında ilişkilerin onarılması adına Ankara'yı ziyaret etmiş olsa da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Erdoğan ile görüşme isteğine olumsuz yanıt verilmiş; sadece Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile görüşebilmiştir (Efron, 2018, s.9). Türkiye olayı kendi Büyükelçisine karşı yapılan küçük düşürücü bir durum olarak nitelendirmiştir (Demirtaş-Bagdonas, 2013, s.105). İsraili yetkililer ise devletin değil, bireyin hatası olduğunu belirterek bu olayın önemini küçümsemeye çalışmıştır. Türk Hükümeti ise Ayalon'un özrünü Türk diplomasisinin bir zaferi olarak değerlendirmiştir (Ravid, 2010).

İsrail'in özür dilemesinden sonra ilişkilerin normalleşmesi için başlatılan yeni girişim bağlamında Başbakan Erdoğan, İsrail ile Suriye arasında yeni barış görüşmelerinin başlatılacağını duyurmuş ve bununla birlikte Arap devletlerinin tepkisine rağmen, 10 Mayıs 2010'da gerçekleşen oylamada Adalet ve Kalkınma Partisi İsrail'in Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) üyeliğine destek vermiştir (Özcan, 2010, s.42).

İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak'ın Dökme Kurşun Operasyonundan 2010 yılındaki Türkiye ziyaretine kadar geçen süre zarfında İsrail'in Türkiye'ye yönelik politikası kaotik ve düzensiz iken Türkiye'nin İsrail politikasının daha tutarlı olduğu söylenebilir. Gazze saldırısının gerçekleşmesinden başlayarak Türkiye, sürekli olarak İsrail'i orantısız şiddet kullanmakla eleştirmiş; İsrail'i Gazze'ye yönelik ablukayı kaldırmaya, şehre insani yardım göndermeye, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki yerleşim

faaliyetlerini durdurmaya ve Suriye ile barış görüşmelerini yeniden gözden geçirmeye çağırılmıştır. Buna istinaden İsrail'in Türkiye'ye yönelik izlediği politikası iç karışıklıklar ve bölünmeler nedeniyle daha tepkisel bir yaklaşım içermiştir (Ulutaş, 2010, s.7).

2.3.2. Mavi Marmara Olayı ve Palmer Raporu

Yaşanan krizlerin ardından Türkiye-İsrail ilişkilerinde esas kırılma yaratan olay Mayıs 2010'da Mavi Marmara adlı saldırı olmuştur. Muhafazakar yapıdaki sivil toplum kuruluşlarından biri olan İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH), öncülüğünde abluka altında olan Gazze'ye insani yardım taşıyan Mavi Marmara Gemisine İsraili askerler tarafından düzenlenen saldırı ilişkilerde ciddi bir sarsıntıya yol açmıştır (Kösebalaban, 2010, s.36-37). İsrail Mavi Marmara gemisine yaptığı saldırı ile Gazze'ye yardım taşınmasını engellemek ve böylece Hamas üzerinde baskı yaratmak amacındaydı (Budak, 2014, s.67). 9 Türk vatandaşının ölümü ile sonuçlanan saldırıya karşı Ankara'nın tepkisi çok sert olmuş ve İsrail'in askeri uçaklarına Türk hava sahasının kullanımını kapatmıştır (Sarıaslan, 2019, s.130). Saldırıdan sonra Türkiye, 24 saat içinde İsrail'den ele geçirilen gemiler ve esirlerin geri verilmesini talep etmiş, bu talep yerine getirilmediği takdirde ilişkilerin tekrar değerlendirileceği yönünde uyarıda bulunmuştur (Almog ve Sever, 2019, s.75). Olayın hemen ardından Türkiye, İsrail devletini kınama kararı almış ve Başbakan Erdoğan Türkiye Büyük Millet Meclis'inde (TBMM) yapmış olduğu konuşmasında filo saldırısının uluslararası hukuka aykırı olarak uluslararası sularda gerçekleştiğini ifade etmiştir (Villembeite, 2011). Krizin ardından Türkiye İsrail'le ilişkilerdeki temsil düzeyini düşürmüş ve ikili ilişkiler 1980'li yıllardaki diplomatik seviyeye geri dönmüştür (Boran, 2020, s.36). İki ülke arasında ilişkileri kopma noktasına getiren Mavi Marmara saldırısı Türk Başbakanı Erdoğan'a İsrail Hükümetini kınamak ve Hamas davasını savunabilmek açısından imkan yaratmıştır (Inbar, 2011, s.132-133). Türk Hükümeti tarafından Mavi Marmara gemisine düzenlenen saldırı sonucu hayatını kaybedenlere ve birçok insanın yaralanmasına sebebiyet veren İsrail'in eylemi kabul edilemez bulunmuştur. Kınama kararının yanı sıra İsrail tarafından özür dlenmeli ve gerekli tazminatın karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye iki ülke ilişkilerinin iyileştirilmesinin, Orta Doğu ve dünya barış ve güvenliği için İsrail'in uluslararası hukuk kurallarına uyması gerektiğine değinmiştir (Aksar, 2012, s.26).

Mavi Marmara olayına ilişkin Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu BM Güvenlik Konseyi'nin toplantıya çağrılmasını talep etmiştir. Gerçekleşen toplantıda Davutoğlu İsrail tarafından gerçekleştirilen saldırıyı terör ve korsanlık eylemi olarak tanımlamış ve bunu “Türkiye'nin 11 Eylül'ü” olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, İsrail hükümeti tarafından saldırıya yönelik bir özür dilenmediği ve ölen vatandaşların ailelerine tazminatın karşılanmadığı sürece kadar İsrail'de bulunan büyükelçisini geri çekme kararı almıştır (Özcan, 2018, s.24-25).

Bu kriz sadece iki ülkenin kamuoyunda değil aynı zamanda uluslararası kamuoyunda da büyük tepkilere neden olmuştur. Mavi Marmara krizine yönelik ilk uluslararası tepki BM Güvenlik Konseyi tarafında olmuştur. Konsey İsrail'in bu eylemini kınamış ve saldırıda ele geçirilen gemi ve sivillerin geri verilmesini talep etmiştir. BM'nin ardından krize tepki gösteren diğer önemli bir aktör ABD olmuştur. ABD olayın ardından filoda yer alanların geri getirilmesi ve ölen sivillerin Türk Hükümetine teslim edilmesi yönünde İsrail'e karşı tepki göstermiştir. ABD tarafların kendi aralarında uzlaşuya varabilmeleri için iki tarafın da bir uluslararası soruşturma yapması gerektiğini desteklemiştir (Almog ve Sever, 2019, s.76).

Mavi Marmara saldırısı ile zarar gören ilişkilerin düzeltilmesi için Türkiye İsrail'e karşı beş talep ileri sürmekteydi. Bu talepler saldırıya ilişkin olarak özür dilenmesi, Gazze'ye uygulanan ablukanın ortadan kaldırılması, saldırı sonucu zarar gören vatandaşların ailelerine tazminat verilmesi, saldırı ile ilgili olarak bir soruşturma komisyonunun oluşturulması ve son olarak saldırı zamanı ele geçirilen gemilerin geri verilmesini kapsamaktaydı. ABD'nin baskısıyla Dışışleri Bakanı Davutoğlu'nun 31 Haziran 2010 yılında İsrail Hükümetinin Sanayi Bakanı Binyamin Ben-Eliezer ile Brüksel'de gerçekleştirdiği görüşmenin ardından Türkiye'nin son iki talebinin İsrail tarafından yerine getirildiği görülmüştür. Talepleri içerisinde yer alan gemilerin Türkiye'ye geri verilmesi Ağustos 2010'da gerçekleştirilmiştir. Soruşturma paneli (Palmer Komisyonu) ise BM Genel Sekreteri öncülüğünde oluşturulmuştur. İlişkilerde krizli dönem süreci boyunca komisyona paralel gizli görüşmeler düzenlenmiştir. Esas olarak özür ve tazminatın karşılanması içerikli yapılan müzakere durumuna göre herhangi bir uzlaş sağlanamamış ve söz konusu Palmer Raporunun ilan edilmesinde aksaklıklar yaşanmıştır (Yeşilyurt, 2013, s.443-444).

2 Ağustos 2010 yılında Mavi Marmara olayının yarattığı etkilerin incelenmesi üzerine BM Genel Sekreteri tarafından bir soruşturma komisyonu atanmıştır. 2011 yılında Geoffrey Palmer başkanlığında oluşturulan komisyon, 105 sayfadan ibaret olup her iki ülkenin de olayla ilgili araştırma raporlarına yer vermekteydi. Raporunda, İsrail'in Mavi Marmara gemisine düzenlediği saldırı ölçsüz ve mantık dışı olarak nitelendirilmiştir (Akgün vd., 2014, s.6).

Mavi Marmara olayının soruşturulmasını içeren Palmer Raporu'nun BM Güvenlik Konseyi tarafından henüz resmi bir şekilde ilan edilmeden önce ayrıntılarının basına sızdırılması Türk tarafınca olumsuz değerlendirilmiştir. Ancak raporun resmi bir şekilde ilan edilmesinin ardından iki ülke arasındaki ilişkilerin ikinci katip seviyesinde yürütülmeye başlamasıyla eşzamanlı olarak askeri alanda İsrail ile olan ortak tatbikatlar askıya alınmıştır. Rapor gemiye düzenlenen saldırıda İsrail'in orantısız güç kullandığını belirtmekle beraber İsrail açısından olayı kendi güvenliğini sağladığı gerekçesine dayandırarak meşrulaştırmıştır. Rapor, İsrail tarafından Gazze'nin ablukaya alınmasının aslında kendini koruma gereği olarak kabul edilmesi nedeniyle bu olayı meşrulaştırırken diğer yandan Gazze'ye yardım yapılmasının hukuka aykırı olmayacak kurallar çerçevesinde uygulanmasının gerektiğini desteklemiştir (Sarıaslan, 2019, s.130-131).

Türk Hükümetini komisyonda temsil etmek adına bulunan Özdem Sanberk, rapora ek olarak ilave edilen fikirlerinde Gazze'ye uygulanan ablukanın yasal olduğunu savunan tespite katılmadığını beyan etmiştir. Ayrıca BM İnsan Hakları Komisyonunun ablukayı hukuka aykırı kabul ettiğini ve filoda bulunanların yalnızca insani yardım sağlayabilme niteliği taşıdığını, onlara karşı yapılan suçlamaların asılsız olduğunu bildirmiştir (Sarıaslan, 2019, s.131). Komisyon her ne kadar İsrail'in gerçekleştirdiği eylem karşısında üzüntüsünü ve tazminatın karşılanması gerektiğini belirtmiş olsa da her iki hükümetin temsilcileri raporun sonuna kendi görüşlerini eklemiştir. Türkiye temsilcisi Sanberk deniz ablukasının meşruluğuna şüphe duyarken, İsrail'i temsilen bulunan Joseph Ciechanover ise bu eylemin İsrail askerlerinin kendilerini savunmak için gerçekleştirdikleri iddiasında bulunmuştur (Palmer vd., 2011, s.3-4). Panel iki taraf arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için yoğun çaba harcamıştır. Aslında panelin asıl amacı iki taraf arasında bir uzlaşının sağlanması yönünde çabalardan ibaret olsa da bu çaba iki büyük zorluk ortaya çıkarmıştır. İlk olarak panel, raporu uluslararası hukuka istinaden sivillerin ölümü karşısında adaletin sağlanması açısından hukuki olmaktan

ziyade siyasi bir belge haline getirmiştir. İkinci olarak ise adaletin sağlanması yerine arabuluculuğu tercih etse de her iki çaba da olumsuz sonuçlanmıştır. Neticede rapor, panelin bir mahkeme olmadığını ve hukuk meselelerine karar veremeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Her iki ülke de panelin bulgularına pek çok konuda karşı çıkmıştır. İki hükümet arasında uzlaşmanın sağlanması çabalarına rağmen, rapor aslında bir uzlaşmaya varılmasını içermemekteydi. İsrail tarafı raporun ablukayı meşrulaştıran bir güvenlik önleminin sağlanmasını öngören bulgularını kabul etse de Türkiye tarafı ise uluslararası hukuka dayalı olarak durumu kabul etmemiştir (Ulutaş, 2011, s.6-7).

Türkiye ve İsrail arasında ilişkilerin iyileşmesi amacıyla hazırlanan Palmer Raporu İsrail'i koruyan bir içerik sunması sebebiyle Türk tarafınca kabul edilmeyerek imzalanmamış ve Hükümet saldırının neden olduğu kayıplar karşısında İsrail'in üzüntüsünü yetersiz bulmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin İsrail'den talep ettiği resmi özürün gerçekleşmemesi nedeniyle iki taraf arasındaki ilişkiler en düşük diplomatik seviyede sürdürülmeye devam etmiştir (Akgün vd., 2014, s.6). 2011 yılında BM Genel Sekreterliği Soruşturma Paneli tarafından yayımlanmış olan Palmer Raporunun sonuç itibarıyla Türkiye'nin beklentilerini karşılamakta yetersiz kaldığını söyleyebiliriz.

Türk Hükümeti İsrail'in saldırıya ilişkin özür dilemeyi kabul etmediği ve yeterli tazminatı karşılamadığı müddetçe ilişkilerin eskisi gibi olamayacağını belirtiyordu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011). Mavi Marmara olayına istinaden Türkiye'nin, İsrail devletinin özür dilemesi yönündeki ısrarı Türkiye'nin ulusal onurunun yeniden onarılması için gerekli görülmüştür. Ancak İsrail tarafı filo saldırısının Türkiye için ne kadar önem arz ettiğini anlamamıştır. Türk Dışişleri Bakanı Davutoğlu saldırıyı "Türkiye'nin 11 Eylül'ü" olarak tanımlamış olsa da İsrail Hükümeti tarafından filo saldırısı Erdoğan'ın İsrail'i küçük düşürdüğü ve Türkiye'nin Arap ve Müslüman dünyasındaki yerini güçlendirmek için kullandığı bir olay olarak değerlendirilmiştir (Goren, 2012, s.128).

Mavi Marmara saldırısı iki ülkenin ilişkilerinde uzun soluklu devam eden siyasi ve hukuki bir krize dönüşmüştür. Birincisi, Mavi Marmara krizi iç politik dinamiklerin bölgesel dinamikleri nasıl geride bıraktığını göstermiştir. İkincisi, kriz Türkiye'nin Orta Doğu yönlü siyasetinde hükümet dışı aktörlerin tesirini arttırmıştır. Üçüncüsü, Türkiye, Arap-İsrail ihtilafında arabulucu olmaktan İsrail ile doğrudan ihtilafli bir ülkeye dönüşmüştür. İki ülke ilk defa uluslararası bir hukuki anlaşmazlığın karşıt tarafları haline gelmiştir (Almog ve Sever, 2019, s.76). Mavi Marmara saldırısı diğer Türkiye-İsrail

ilişkilerinde yaşanan krizlerden iki hususta farklılık göstermekteydi. Birincisi, saldırının Türk vatandaşlarını hedeflemesi iki hükümeti doğrudan karşı karşıya getirmiştir. Filistin meselesi daha önceki zamanlarda ilişkileri etkileyen önemli unsur olmuştur. Ancak Filistin meselesinden bağımsız olarak Mavi Marmara saldırısı ile iki hükümet birbiri ile doğrudan çatışma yaşamıştır. Mavi Marmara saldırısında İsrail askerleri Türk sivillerin yaşamına son vermiş ve bu sebeple Dışişleri Bakanı Davutoğlu durumu “Türkiye’nin 11 Eylül’ü” olarak nitelendirmiştir. Saldırının ikinci önemli hususu ise 1990’lı yıllarda ikili ilişkilerin gelişmesinde esas role sahip İsrail ordusunun krize sebebiyet vermesiydi. Krizin en çarpıcı tarafı ise saldırı emrini Milli Savunma Bakanı Ehud Barak’ın vermesi en çok konuşulan konulardan biriydi. Oysa, 1999 Marmara Depremi zamanında Türkiye’ye yardım sağlayan İsrail Başbakanı o dönem Ehud Barak olmuştur (Özcan, 2010, s.37-38).

2.4. Mavi Marmara Sonrası ve Saldırıya İlişkin ABD’nin Arabuluculuğu

Davos ve Mavi Marmara krizlerinin ardından Türkiye-İsrail ilişkileri en gergin dönemlerini geçirmiştir. Eylül 2011’de Mavi Marmara’ya düzenlenen saldırı, Başbakan Erdoğan tarafından bir “savaş nedeni” olarak gösterilmiş (The Telegraph, 2011) ve Türk Donanmasına Doğu Akdeniz’de “hareket özgürlüğünü koruma altına alması” emredilmiştir (MacFarquhar ve Bronner, 2011). Kasım 2012’de Türkiye Dışişleri Bakanlığı BM’yi İsrail’in Gazze’ye karşı saldırgan politikalarını engellemek amacıyla çağrıda bulunduğu dönem İsrail hükümeti Erdoğan tarafından “terör devlet”i olmakla suçlanmıştır (Akgün, 2014, s.6-7). Mavi Marmara krizi sonrası süreçte İsrail Başbakan’ı Binyamin Netanyahu tarafından saldırıya istinaden özür dileme adımları başlatılmış ancak İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman ve İsrail muhalefetinin müdahaleleriyle engellenerek ertelendiği iddia edilmiştir (Cohen ve Freilich, 2014, s.10). Sonuç olarak, 2011 yılında diplomatik ilişkiler minimum düzeyde yürütülmeye devam ettirilmiştir. Mavi Marmara sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerindeki gerginliğin sürmesinin etkili nedeni İsrail’in Filistin topraklarında yasal olmayan Yahudi yerleşimlerinin olmasından kaynaklanmıştır. Özellikle, İsrail’in 2011’den sonra bu yerleşimler konusunda artmaya başlayan faaliyetleri Türkiye’nin ciddi eleştirilerine yol açmış ve Türkiye tarafından her defasında ciddi şekilde kınanmıştır (Sariaslan, 2019, s.1077).

Mavi Marmara saldırısının ardından bölgesel gelişmelerin ve ABD'nin arabuluculuk çabalarının Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesine etki etme süresi üç yılı bulmuştur (Almog and Sever, 2019, s.79). Mavi Marmara saldırısının gerçekleştiği tarihte Türk Hükümetinin İran'a yönelik BM yaptırımlarına olumsuz oy kullanmış olması, durumu kendisine karşı eleştirilere ve İsrail ile ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde Hükümet üzerinde ABD'nin baskısını arttırmasına neden olmuştur (Özcan, 2010, s.35). Türkiye ile İsrail, ilişkilerinin normalleşmesi yönünde herhangi bir adım atmaya acele etmezken, ABD Hükümeti iki ülke arasında bir uzlaşma sağlanmasına çabalamıştır. Bu uzlaşının sağlanması için Türkiye, İsrail'in Türk halkından özür dilemesi, saldırının yol açtığı zarar için tazminat ödenmesi ve Gazze ablukasının kaldırılmasını içeren üç temel şart ortaya koymuştur. Ancak bu talepler bağlamında İsrail hükümetinin özür dilemesi kolay gerçekleşmemiştir. İsrail tarafından özür dilenmesi yönünde bir adım atılmasa da ancak 2012-2013 yılları arası dönemde hükümetin güvenlik açısından sağladığı tedbirler aslında uzlaşmanın elde edilmesi yönünde temellerin atılmasına olanak yaratmıştır. Bunlardan biri Türk Hava Kuvvetleri'nin erken uyarı sistemlerini geliştirmek amacıyla İsrail teknolojisinin satışı olmuştur. İddialara göre, bu anlaşma, iki ülke arasındaki uzlaşmayı desteklemek isteyen ABD'li yetkililer tarafından teşvik edilen bir adımı oluşturmuştur (Efron, 2018, s.11).

Mavi Marmara olayının ardından Türkiye'nin uluslararası platformlarda, İsrail'in siyasetini eleştirmesi sebebiyle Türk Hükümeti NATO kapsamında yapılacak her etkinlikte İsrail'i bunun dışında tutmaya çalışmıştır. Bölgedeki iki müttefiki bir araya getirme arzusu ve NATO bağlamında istihbarat paylaşımına yol açabilecek formüller ABD'nin İsrail devletini Türkiye'den özür dilenmesine yönelik çabalarına büyük bir etki sağlamıştır (Tür, 2013, s.32). ABD'nin ilişkilerin tekrardan onarılması istikametindeki çabaları sayesinde iki ülke ilişkilerinde ilerlemeler kaydedilmiştir.

Bu yönde 2013 yılında ABD Başkanı Barack Obama, iki ülke ilişkilerinin tekrardan onarılması adına İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaretinde Türkiye'den özür dilenmesi için İsrail Hükümetini ikna etmeye çalışmıştır (The Guardian, 2013). 2013 yılında Obama'nın çabalarıyla ilişkilerdeki çıkmaza son verilmiştir. Filo olayına ilişkin İsrail Hükümetinin Türkiye'nin özür talebini 2013 yılına kadar ertelemesinin üç esas sebebi şunlardır: Türk Hükümetinin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlara karşı duyulan tedirginlik, Türkiye'nin ilişkilerde yakınlık kurmak istemediği

düşüncesinin oluşması ve son olarak İsrail'in kendi yürüttüğü siyaset (Cohen ve Freilich, 2014, s.8).

ABD'nin arabuluculuğu sonucunda İsrail, Türk Hükümetinden özür dilemiş, filo olayına ilişkin tazminatı karşılamayı kabul etmiştir. ABD'nin bu yönde arabuluculuğu iki müttefikine de verdiği önemi gösteriyordu. İsrail'e gerçekleştirdiği ziyareti sırasında Başkan Obama, Beyaz Saray'dan yapmış olduğu açıklamasında ABD'nin Türkiye ve İsrail ile olan müttefikliğinin bölgesel güvenlik ve barışın sağlanmasında önemli olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca İsrail, filoda hayatını kaybedenler için, "insani yardım fonu"na ödeme yapacağı teklifinde bulunmuştur (Heller, 2013). Aslında, İsrail'i Türkiye'den özür dilemeye zorlayan ABD'nin arabuluculuğunun temel nedenlerini her iki ülkenin de bölge üzerinde ABD'nin en güçlü müttefikleri olmaları ve Suriye'deki iç savaş oluşturmaktadır. İsrail'in Türkiye'den özür dilemesinin nedeni, bölgede artan izolasyonu ve Suriye'de yaşanan olaylardan kaynaklanıyordu (Habertürk, 2013). İsrail devletini bu adımı atmaya iten faktör yeniden güvenliğini sağlama çabasıdır.

İsrail Devleti tarafından özür talebinin karşılanması ABD'nin baskılarını dindirmekte başarılı olmuştur. İsrail'in özür dilemesini Adalet ve Kalkınma Partisi bir zafer olarak tanımlanmış olsa da muhalefet AKP'nin aksine bunu Obama'nın diplomatik zaferiyle ilişkilendirmiştir (Özcan, 2018, s.29). Obama'nın diplomatik çabaları her iki tarafında ortak anlaşmaya varmalarına olanak sağlamıştır. Erdoğan anlaşmayı Türkiye için bir zafer olarak nitelendirse de her iki taraf da bu konuda önemli tavizler vermiştir (Cohen ve Freilich, 2014, s.10).

Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerde gerginliğin devam etmesinde etkili olan bir diğer konu Temmuz 2014 yılında İsrail'in başlatmış olduğu Koruyucu Hat Operasyonu olmuştur. Operasyonda 1.500'den fazla Filistinlinin yaşamını yitirmesi nedeniyle İsrail Türkiye tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmış ve azda olsa normalleşen ilişkiler yeniden kopma noktasına gelmiştir. İsrail'in Gazze'ye yönelik uyguladığı politikasında hiç bir değişikliğe gitmemesinin yanı sıra sert ambargo ve askeri hareketlerle beraber bölgeyi abluka altında tutmaya devam etmesi iki taraf arasındaki ilişkilerde yakın gelecekte siyasi açıdan bir normalleşmeyi engelleyecektir (Efron, 2018, s.12).

İlişkilerdeki gerginlik İsrail'in 2014'teki Mescid-i Aksa istikametindeki saldırı ile devam etmiştir. Türkiye 1967 yılından bu yana ilk defa Mescid-i Aksa'nın Müslümanlara

kapatılması durumuna sert tepki göstermiştir (Sarıaslan, 2019, s.1078). Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan bu olayı kabul edilemez bulmuş ve İsrail'in eylemini "barbarlık" olarak nitelendirmiştir (Milliyet, 2014).

2.5. İyileşme Sürecinde Türkiye-İsrail İlişkileri

2015 yılında Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu ve İsraili yetkililerin ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde Roma'da bir araya geldikleri görüşme, 2016'da iki ülkenin bir uzlaşmaya varması ile sonuçlanmıştır. Bu uzlaşma sayesinde İsrail tarafı Mavi Marmara olayına ilişkin zararı, hayatını kaybedenlerin ailelerine 20 milyon ABD doları tazminat ödemiş, buna karşılık, saldırının faileri olan İsrail askerlerinin olaydan hukuken sorumlu tutulmaması kabul edilmiştir (Ceylan, 2021, s.350). Mavi Marmara olayının ilişkilerde yarattığı durgunluktan altı yıl sonra 2016'da imzalanan tazminat anlaşması ilişkilerdeki "soğuk savaş"a son vererek iki ülke arasında yeniden işbirliği yaratılmasına olanak sağlamıştır (Almog ve Sever, 2017, s.609). Altı yıl aradan sonra Türk Hükümeti Kemal Ökem'in İsrail'e Büyükelçi olarak atandığını duyurmuştur (BBC News, 2016). Ayrıca Türk Hükümeti gelecekte Gazze'ye yapılacak tüm yardımları İsrail'in Aşdod limanı üzerinden göndermeyi kabul etmiştir (Yeltin, 2021, s.26).

Türkiye ve İsrail'in yeniden biraraya gelmesine Doğu Akdeniz de ortaya çıkan gaz keşifleri olanak yaratsa da İsrail tarafınca bir ortak olarak Türkiye'nin güvenilirliğini yitirdiği bu dönemde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Yunanistan'la müttefiklik ilişkisi kurmaya çalışılmıştır (Ceylan, 2021, s.350). İsrail'in Türkiye ile ilişkilerinde yaşadığı gerileme bu iki ülke ile yeni ilişkiler kurma arayışına itmiştir.

Türkiye'nin saldırıya ilişkin öne sürdüğü özür ve tazminat talepleri gerçekleşse de İsrail'in Gazze ablukasını ortadan kaldırmadığı sürece ilişkilerin tekrar normale dönmesi pek de mümkün görünmemiştir. İki hükümet ABD'nin arabuluculuğu sayesinde bir uzlaşmaya varmış olsalar da ilişkilerin 1990'lı yıllardaki seviyeye geri dönemeyeceğini biliyorlardı. Ancak, İsrail tarafından özür dileme adımının atılması iki ülke ilişkilerinin iyileşmesindeki başlangıcı oluşturmuştur.

2016 yılında yapmış olduğu açıklama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan, bölge üzerinde ilişkilerin iyileştirilmesinde her iki devletin de birbirlerine gerekli olduğunu belirtmiştir (The Times of Israel, 2016). İkili ilişkilerin normale dönmesinin çeşitli açılardan her iki

tarafın da çıkarlarına fayda sağlayacağı savunulmaktadır. Bunlardan birincisi, özellikle Türkiye'nin Batı'nın nazarındaki imajının düzelmesine, ikincisi ise enerji alanında İsrail'den doğal gaz alma niyeti olan Türkiye'nin de ilişkileri normalleştirmesine yardımcı olacaktır (Ahren, 2014). Ayrıca ilişkilerin düzelmesi sadece bunlardan ibaret olmayıp hem ekonomik hem de bölgesel güvenlik açısından da iki taraf için önem arz edecektir (Hasanov, 2014, s.3).

2.6. İlişkilerde Yeniden Durgunluk

2016 yılında imzalanan tazminat anlaşması Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyileşmesine olanak sağlasa da ilişkilerin tamamen normalleşmesine engel olan birtakım zorluklar yaşanmıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkileyen bu zorluklardan biri, 2017 yılında ABD Başkanı olan Donald Trump'ın ABD Büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı olmuştur (Khalidi, 2018, s.93). ABD Başkanının bu kararından sonra Gazze'ye saldırılar düzenlenmesi, Erdoğan'ı yeniden İsrail karşıtı söylemlere yöneltmiştir. Ayrıca İsrail'in Türkiye tarafından gerçekleştirilen Suriye'nin kuzeyindeki askeri operasyonlara karşı eleştirileri, onun Suriye ve Filistin meselelerini birbirine bağlamasına neden olmuştur (Ülgül, 2019, s.142).

İlişkilerde gerginliğe neden olan başka bir olay ise 30 Mart 2018'de gerçekleşen "Büyük Dönüş Yürüyüşü" adlı gösteride bulunan Filistinli sivillere karşı İsrail'in orantısız güç kullanmasıdır. Olayın ardından 15 Mayıs tarihinde Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Kemal Ökem'i geri çağırmasından sonra iki devlet arasında diplomatik ilişkiler geçici maslahatgözarlar tarafından yürütülmeye başlanmıştır (Yesevi, 2020, s.5). ABD'nin büyükelçiliğini Kudüs'e taşıması kararı ve İsrail'in "Büyük Dönüş Yürüyüşü"üne saldırısı, Türk Hükümetinin Mayıs 2018'de İsrail büyükelçisini geri çekmesine neden olan sebepler olmuştur (Lindenstraus ve Daniel, 2020, s.2).

Bölge üzerinde İsrail'e göre en önemli güvenlik tehdidi İran'ın Suriye'de mevcut olmasıydı. Ayrıca İran'ın Lübnan, Suriye ve Irak üçgenindeki nükleer adımları ve artan gücü, İsrail'in bölgedeki varlığına tehdit oluşturuyordu (Sınmaz, 2020, s.1-5). İran'ın nükleer silah edinme konusundaki ortak endişelerine rağmen, İsrail ve Türkiye farklı bakış açılarına da sahipti. İsrail, İran'ı kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak görmekte ve nükleer güç olmalarını engellemek için askeri eylemler dahil olmak üzere farklı yollar

denemekteydi. Türkiye ise İran ile ilişkilerini korumak istemekte ve bu nedenle Tahran'ın yanında yer almaktaydı (Kaya, 2011, s.11)

Hem İsrail hem de Türkiye, İran'ın bölgesel nüfuzunu genişletme ve Orta Doğu'daki mezhep çatışmasını körükleme çabalarıyla ilgili endişelerini dile getirmiştir. Bu nedenle Türkiye, İran'ın Suriye'deki varlığına istinaden İsrail ve ABD'nin tam tersine çatışmadan yana olmamış ve siyasi çözüm odaklı bir duruş sergilemiştir. Bölge üzerinde her iki ülkenin de stratejik açıdan farklılık göstermesi ilişkileri etkileyen bir başka faktör olarak öne çıkmıştır. Arap Baharı'ndan bu yana Orta Doğu'da değişen politikalar, bölgedeki demokratikleşme hareketlerini kendi rejimleri ve sınırları için bir tehdit olarak gören ülkeler arasında güvenlik temelli bir yakınlaşma yaratmıştır (Haşıl, 2019, s.72-75). Sönmez ve Batu (2020, s.6)'ya göre, İsrail için bölge üzerinde İran'ın oluşturduğu tehdit algısı, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri adına yakınlaşma zemini oluşturmuştur. Türkiye'nin Orta Doğu üzerinde yürüttüğü yumuşak güç ve merkez ülke politikasını zayıflatmak adına bu devletler Doğu Akdeniz, Suriye ve Libya politikalarında, Türkiye karşıtı bir duruş sergilemektedir. Bu ülkeler ile İsrail arasında yakınlaşma zemininin oluşması, Filistin meselesinde İsrail'in lehine olanak sağlamıştır. Buna bariz örnek ise, bu ülkelerin Yüzyılın Planı ve Batı Şeria'da İsrail yerleşimlerinin ilhakına karşı olumlu bir tutum sergilemeleri olmuştur.

Türkiye ve İsrail ilişkilerinin başka bir sorunu da Doğu Akdeniz'e yönelik uygulanan politikalar bağlamında ortaya çıkmıştır. Doğu Akdeniz bölgesi, Türkiye için önemli bir yer olarak kabul edilirken son zamanlarda Türkiye ile Yunanistan arasındaki ihtilaftan sonra bu bölge enerji kaynakları açısından da önem kazanmıştır. Ancak bu durum Türkiye'nin dış politikasında yeni bir cephe oluşmasına neden olmuş ve Mavi Marmara saldırısıyla gerginleşen ilişkilerin ardından İsrail ile ilişkilerine yeni bir gerginlik oluşturmuştur (Katman, 2013, s.17-26).

Bulut'a (2020, s.17-18) göre, Türkiye, Kıbrıs adası çevresinde ve Doğu Akdeniz'de, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge (MEB) haklarına sahip olduğunu iddia ederek, bu hakların tanınması için uluslararası alanda çaba göstermiştir. Ancak İsrail, GKRY ve Yunanistan ile birlikte, bölgedeki hidrokarbon kaynaklarına erişim için anlaşmalar imzalamış ve Türkiye'nin bu iddialarına karşı çıkmıştır. Türkiye, bu anlaşmaların kendi haklarını ihlal ettiğini ve Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının adil bir şekilde paylaşılması gerektiğini savunmuştur.

2010 yılında gerçekleşen Mavi Marmara saldırısı, aynı zamanda İsrail'in Doğu Akdeniz'deki önemli askeri potansiyelini ortaya çıkardı ve bölgedeki diğer ülkelerin dikkatini çekti. Bu dönem Kıbrıs ve Yunanistan, Türkiye'nin artan saldırganlığına tepki olarak İsrail ile yakınlaşmaya başladılar. Bunun sonucunda bölgede doğal gaz keşifleri ve Kıbrıs sorununun çözümü, iki rakip blok oluşmasına sebep olmuştur. Birinci blokta Yunanistan, GKRY, Mısır, İsrail ve Libya'da General Khalifa Haftar liderliğindeki milisler yer almıştır. İkinci blok ise Türkiye ve Fayyez al-Sarraj liderliğindeki Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti'nden oluşuyordu. Fakat koronavirüs pandemisi ve petrol fiyatlarındaki düşüş, Doğu Akdeniz'deki boru hattı projesinin gerçekleştirilmesine engel oluşturmuştur. Libya'daki iç savaşın yükselişi, Türkiye'nin engelleme çabalarına rağmen, Doğu Akdeniz'deki gerilimi azaltmak için bir miktar açıklık yaratmıştır. Bu nedenle, her iki blok da kendi çıkarlarını korumaya kararlı bir şekilde devam etmektedir (Lindenstrauss ve Daniel, 2020, s.3-4).

2.7. İlişkilerin Geleceği Üzerine

Türkiye ve İsrail arasında ortak çıkarlar ve işbirliği potansiyeli bulunmasına rağmen, iki ülke ilişkilerinde bazı zorluklar da söz konusu olabilir. İki ülke arasındaki ilişkilerin 1990'ların altın yıllarına dönmesi pek olası görünmese de, Türkiye-İsrail arasında uzlaşma anlaşmasının yapılması çoğu kişi tarafından artan dostluğun gerçek bir işareti olarak değil, karşılıklı çıkarlara dayalı bir anlaşma olarak görülmüştür. Fakat hem Türkiye hem de İsrail'in diğer ülkelerle olan ilişkileri, iki ülke arasındaki ilişkilerin tam olarak gelişmesini engellemesi muhtemeldir (Kanat ve Hannon, 2017, s.64-86).

2009 Davos Krizi, Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiş olsa da Türkiye bölgede rolünün artması nedeniyle İsrail'den daha avantajlı bir şekilde çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu açıdan İsrail kendisine karşı Türkiye'yi hem egemenliğini tanıyan ilk Müslüman ülke olmasından hem de Çevresel Pakt stratejisinde önemli bileşen olmasından dolayı düşman etmeye cesaret edememiştir. Türkiye, İsrail'in Orta Doğu'daki yalnızlaşma durumundan kaçabileceği önemli bir çıkış noktası olmaya devam etmektedir. Ayrıca ABD yönetimi İsrail'e tam yetki veremeyeceğinin sinyallerini verdiği için, Türkiye'nin İsrail'i eleştirmesi daha az riskli hale gelmiştir (Oğuzlu, 2010, s.285-286).

Davos Krizi ve sonrasında dalgalı bir seyir izleyen Türkiye-İsrail ilişkileri, uzun bir süre sonra Cumhurbaşkanları düzeyinde gerçekleştirilen resmi ziyaret ile bölgesel ve

küresel açıdan önem kazanmıştır. İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog'un 9-10 Mart 2022'de Türkiye ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni perspektifler açma potansiyeline sahiptir. Isaac Herzog'un Türkiye ziyaretinin on yılı aşkın süredir kırılan ilişkilerin normalleşeceği ve bölgeye olumlu etki sağlayacağı öngörülmüştür. İki ülke arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi önemlidir. İsrail, Türkiye'nin bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerini düzeltmesine yardımcı olabilir. Davos ve Mavi Marmara saldırısı gibi olaylar, ilişkilerin iyileşmesini engellemiş olsa da bugün taraflar arasında iyileşme sağlanabilir. Herzog'un ziyareti sıradan bir ziyaretten ziyade, olması gereken bir ziyaret olmakla beraber her iki ülkenin de ilişkilerin iyileşmesinden kazanç sağlayabilmesine olanak yaratabilir (Bakaç vd., 2022).

2.8. Değerlendirme

Bu bölüm 2000'li yılların başlangıcında İsrail-Filistin çatışmasıyla yaşanan İkinci İntifada'nın, Türkiye-İsrail ilişkilerinde gerginliği artıran ilk gelişme olarak ortaya çıkmasını incelemiştir. 2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin Filistin'e yönelik artan hassasiyeti, İsrail politikalarının eleştirilmesine neden olmuştur. 2003 İsrail seçimlerinde ise Ariel Şaron liderliğindeki aşırı sağcı Likud Partisi'nin iktidara gelmesi İsrail-Filistin barış sürecinin bozulmasındaki başlangıcı oluşturmuştur. İkinci İntifada ile ilişkilerde artan gerilim, 2006 yılında Hamas'ın Filistin'deki seçimleri kazanmasını Türkiye'nin tanıması ve İsrail'in Hamas'ı terör örgütü olarak görmesi nedeniyle bu karara göstermiş olduğu tepkisi ardından 2006'da İsrail'in Lübnan ve 2008'de Gazze'ye gerçekleştirmiş olduğu saldırıları ile tırmanarak, 2009 Davos'taki Krizi, Ocak 2010'daki Alçak Sandalye Krizi ve Haziran 2010'daki Mavi Marmara Olayı ile farklı bir boyuta ulaşmıştır.

Özellikle 2010 Mavi Marmara gemisine düzenlenen saldırı ile gerçekleşen kriz, ilişkilerde ciddi kırılmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlişkilerdeki gerginliğin aradan kalkmasında 2013 yılında ABD'nin arabuluculuğu etkili olmuş lakin tarafların uzlaşma adımlarını atması 2016 yılına kadar ertelenmiştir. Ancak 2016 yılında imzalanan tazminat anlaşması sayesinde taraflar arasında uzlaşma sağlanmıştır. Fakat bu dönemden sonra da ilişkilerdeki durgunluk son bulmamıştır. Bu dönemin sonu olarak 2022 yılında İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog'un Türkiye seferi, ilişkilerin onarılması adına önemli

bir adım olarak görülmüştür. Her iki tarafın da ilişkilerde uzun vadeli stratejik ortaklığın yeniden sağlanabilmesi adına karşılıklı adım atmaları önem arz etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE VE İSRAİL'İN SURİYE İÇ SAVAŞINA YÖNELİK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Suriye’de Arap Baharı’nın etkisiyle 2011 yılında başlayan halk protestoları süreç içerisinde ülkede bir iç savaşa dönüşmüştür. Çok boyutlu ve karmaşık bir çatışmaya evrilen Suriye iç savaşı, Orta Doğu’da derin çatlaklara sebebiyet vermiştir. Suriye iç savaşının ortaya çıkması, Suriye ile olan tarihsel ilişkileri ve jeopolitik konumları açısından Türkiye-İsrail politikalarının incelenmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla bu bölümde ilk olarak Arap Baharı’nın ortaya çıkış süreci ile buna yönelik Türkiye ve İsrail’in izlemiş olduğu politikalar incelenmektedir. Daha sonrasında Arap Baharı çerçevesinde iki ülke ilişkilerinin analizi, Suriye iç savaşının ortaya çıkması ve bu savaşa yönelik her iki ülkenin izlemiş olduğu politikalar karşılaştırmalı bir çerçevede analiz edilmektedir.

3.1. Arap Baharı’nın Ortaya Çıkışı

Tunus’ta başlayan ve zamanla Kuzey Afrika ülkeleri ile Orta Doğu’ya yayılan protesto hareketleri “Arap Baharı” olarak tanımlanmaktadır. Arap Baharı’nın başlamasını 2010 yılında Tunuslu Muhammed Buazizi’nin kendini yakarak öldürmesi tetiklemiştir (Maogoto ve Coleman, 2013, s.1-2). Otoriter yönetim, ekonomik oligarşinin varlığı, siyasi yozlaşma, ifade özgürlüğünün yokluğu ve yaşam şartlarının kötüleşmesi gibi unsurlar Arap dünyasında protestoların oluşmasına ve çatışmalar yaşanmasına sebep olmuştur (Çelik, 2015, s.37). Tunus halkının gösterdiği tepki sonucunda Zeynel Abidin Bin Ali rejimi devrilmiş ve 23 yıllık iktidardan sonra 14 Ocak 2011 yılında Bin Ali ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır (Sabah, 2011). Arap ayaklanmalarına sebebiyet veren işsizlik, enflasyon, siyasi yozlaşma ve ortaya çıkan kötü yaşam koşulları Tunus’un ardından Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn, Cezayir, İran, Irak, Suriye gibi birçok Orta Doğu ülkesinde etkisini göstermiş ve protestoların yayılmasına sebep olmuştur (Dede, 2011, s.23-24). Arap Baharı’nın parçası olarak gerçekleşen halk ayaklanmaları ile Tunus, Mısır, Yemen ve Libya’daki diktatör rejimler yıkılmıştır. Fakat Arap Baharı’nın en belirgin şekilde etkisini gösterdiği ülkelerden biri olan Suriye’de iç savaşın patlak vermesine neden olmuştur (Koraltan, 2016, s.31). Diğer ülkelerde ekonomik krizlerin ortaya

çıkardığı işsizlik kaynaklı protestolarla birlikte Suriye'deki ayaklanmalar benzerlik taşısa da burada halkın rejime karşı esas tepkisi, 1963'ten bu yana yürürlükte olan olağanüstü halin kaldırılmasına ve siyasi özgürlük taleplerine dayalı olarak gelişmiştir (Çakmak vd., 2014, s.136). Ancak rejim hâlâ ayakta ve yıkılmamış durumda olduğundan, savaş hâlâ devam etmektedir ve henüz net bir kazananı bulunmamaktadır (Yılmaz ve Günay, 2022, s.122).

Arap Baharı sürecinin gerçekleşmesi için bölgede gerekli olan koşulların oluşması ve hatta küçük grupların zaman zaman protesto gösterileri düzenlemesi, bölge halklarının büyük ölçekli protestoları için bir zemin yaratmıştır (Kutlay ve Dinçer, 2011, s.101). Arap Baharı sonrası yönetimlerde bölgedeki halkların bir arada hareket etmelerini kolaylaştıran zeminin olması değişim başarısında etkili olmamıştır. Bazı ülkelerde kitlesel protestolar sonucu liderler değişerek veya hükümetlerde kısmi değişiklikler yapılmış olsa da, bazı ülkelerde hiçbir değişiklik gerçekleşmemiştir. Arap Baharı'ndan sonra, bölgedeki ülkelerde yaşanan darbeler ve iç savaşlar, diktatörlerin yönetimlerinin sona ermesine karşı istikrarsızlığın oluşmasına yol açmıştır. Bu istikrarsızlık, terörün güçlenmesine ve bölgede başka tehlikelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Koraltan, 2016, s.32).

3.2. Türkiye'nin Arap Baharı'na Yönelik Politikası

Arap ayaklanmaları öncesi AKP döneminde Türkiye, komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmak ve Orta Doğu üzerinde istikrarın ve barışın sağlanması için çaba sarf etmiştir (Gözen, 2011, s.2). AKP hükümetinin dış politikası ulus devletlerin bağımsızlığına ve devletlerin iç politikalarına karışmama ilkesine saygı duyan Vestfalya mantığına dayanıyordu. Bu dönem AKP hükümetinin bölgeye yönelik "komşularla sıfır sorun politikası", ekonomik karşılıklı bağımlılık ve kültürel temelli yakın siyasi bağlar yoluyla karşılıklı kazanç ilkelerine dayalı olarak gelişmiştir (Öniş, 2012, s.46).

"Komşularla sıfır sorun politikası", demokratik değerleri teşvik etmeden Türkiye'nin bölgesel nüfuzunu arttırmada yumuşak güç araçlarına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Arap devrimlerinin ortaya çıkması Türk dış politikasında önemli bir değişime işaret etmekteydi. Giderek demokratikleşme söylemini benimsemeye başlayan Türk politika kurucuları, yeni stratejik düşüncelerini kültürel, tarihi ve normatif özellikleri içeren medeniyet temelli bir perspektifte sunmaktadır (Kalın, 2012, s.13). Bu

açından Türkiye'nin, farklı bir dış politika izleyerek reelpolitik düşünceleri ile idealist yaklaşımı arasında bir denge kurmayı hedeflediği görülmektedir (Öniş, 2012, s.46).

Son 10 yılda Türkiye, Batı'nın görüşüne göre ekonomik ve siyasi alanda başarılı performans sergileyerek Arap ülkeleri için bir model ülke haline gelmiştir. Bu durum özellikle Arap Baharı'nın başlangıcında Türkiye'yi bölgesel bir lider konumuna getirmiştir (Paul ve Seyrek, 2011, s.1-2). Türk Hükümeti sadece Doğu ve Batı arasında değil, tarihi mirası ve farklı kimliğinden dolayı çatışma eğilimi gösteren aktörler arasında arabuluculuk rolüne sahip olan bir ülke olmuştur. Türkiye'nin sahip olduğu bu avantajlar Arap ayaklanmaları öncesi ve sonrasında yaşanan bölgesel ihtilaflara etki gösterebilecek bir konuma gelmesinde önemli bir rol oynamıştır (Aras ve Akarçeşme, 2012, s.48). Orta Doğu'da siyasi etkiye ve bölgesel güce sahip olan Türkiye, Arap Baharı süreci başladığında dış politika etkinliğini ve bölgesel gücünü artırarak önemli bir rol oynamaya çalışmıştır. Arap Baharı'nın ortaya çıkması Türk dış politikasının zorlu bir süreçle karşılaşmasına neden olmuştur. Bu yönde Türkiye otoriter rejimlere karşı demokratik bir tavır almayı tercih etmiş ve halk gösterilerine destek vermiştir. Bu tercih Türkiye'nin bölge ülkeleri ile kurmuş olduğu ekonomik ve siyasi çıkarlarının olumsuz yönde etkilenmesi ve bu rejimlere desteğin devam ettirilmesinin bölge üzerinde liderlik rolünü ve itibarını sarsacağı ihtimalini doğurmuştur. Buna rağmen Türk Hükümeti, ayaklanmalar karşısında sessiz kalmanın bölgedeki itibarına karşı bir tehdit oluşturacağı kaanatindeydi (Öniş, 2014, s.208).

Türk Hükümeti bu dönem muhalif grupları sözlü olarak desteklemiş olsa da ancak kendi çıkarları doğrultusunda her rejime karşı farklı tavır göstermiştir (Ennis ve Momani 2013, s.1134). Ayaklanmalar ilk olarak Tunus'ta ortaya çıktığında Türkiye, bir müddet olayları izleme tutumu sergilemiştir. Tunus'ta Bin Ali rejiminin devrilmesiyle iktidar değişimi sürecinin yaşanması, Türkiye'nin Mısır'da halk ayaklanmalarının başlangıcında muhalefete hemen destek vermesine neden olmuştur. Bu yönde Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek rejiminin istifasını talep eden ilk lider Türkiye Başbakanı Erdoğan olmuştur. Halk gösterileri sonucu yapılan seçimlerde Müslüman Kardeşler hareketinin lideri Muhammed Mursi yönetime geçmiştir. Bu değişimin ardından Türkiye yönetimle yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. İlk iki örnekte Türkiye, halkın taleplerinin dinlenilmesine ve eski diktatör rejimlerin devrilmesine yönelik çağrıda bulunmuştur. Türkiye'nin bu yöndeki çağrılarını Tunus'ta ekonomik çıkarlarının az olmasından, Mısır'da

ise Mübarek rejimi ile arasındaki ideolojik farklılıklardan kaynaklanmıştır. Ancak güvenlik kaygıları, ekonomik çıkarlar, demokratik talepler ve özellikle “komşularla sıfır sorun” ilkeleri arasındaki dengenin sağlanılmasında, Türkiye açısından en zorlu süreç Libya ve Suriye örneklerinde ortaya çıkmıştır (Tavani, 2015, s.12). Mısır ve Tunus’tan farklı olarak Türkiye, ayaklanmalar Libya’ya sıçradığında daha temkinli bir tutum sergileyerek muhalefete tam destek vermemeye çalışmıştır. Bunun nedeni Muammer Kaddafi rejimi ile iyi ilişkilerinin olması, Libya ile ekonomik çıkarlarının önemi, inşaat alanında faaliyet gösteren Türk şirketlerinin varlığı ve burada yaşayan Türk vatandaşlarının olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca Türkiye başlangıçta NATO’nun askeri operasyonuna karşı çıkmıştır. Protestoların şiddetlenmesi sonucu Türkiye rejim ile devrimciler arasında ateşkesin sağlanması için çaba göstermiş ancak bu adımlarının başarısızlıkla sonuçlanmasıyla 3 Mayıs 2011’de, rejime karşı istifa etmesi yönünde çağrılarda bulunmuştur. Libya’ya yönelik dış müdahaleleri önlemekte zorluk çeken Türkiye, NATO’nun müdahalesine katılmış ve tüm desteğini muhalefete kaydırmıştır (Özkan ve Korkut, 2013, s.172).

AKP Hükümetlerinin Dışişleri Bakanı (ardından Başbakanı) olan Ahmet Davutoğlu’nun “stratejik derinlik” ve “merkez devlet” vizyonları için bir sınav olan ve yeni Türk dış politikasında karmaşık olan olay Arap Baharıdır. Ancak Türkiye için en kaotik ve zor olanı Suriye örneği olmuştur (Bağcı ve Açıkalm, 2015, s.23). Libya’da olduğu gibi Suriye’de süreç aynı şekilde ilerlemiştir. Suriye ile sahip olduğu yakın dostluk ilişkilerinden dolayı Türk Hükümeti halk ayaklanmaları Suriye’ye ulaştığında rejime dönük temkinli bir tutum sergilemiştir. Bu bağlamda halkın taleplerinin yerine getirilmesi için Beşar Esad rejimini reformların uygulanmasına ikna etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Ankara’nın ısrarlarını göz ardı eden rejimle ilişkiler giderek sarsılmış, hükümet tüm desteğini muhalefete vermeye başlamıştır (Ayata, 2015, s.103-104).

Arap Baharı sonucu yaşananlar, özellikle Suriye iç savaşı, Türkiye’nin “komşularla sıfır sorun politikası”nın güvenlik bağlamında sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye’nin bölge üzerindeki etkinliğini artırabilmesinde kısıtlayıcı bir rol oynamıştır (Zalewski, 2013).

3.3. İsrail'in Arap Baharı'na Yönelik Politikası

İlk protestolar Tunus'ta başladığı zaman İsrail “bekle ve gör” tutumu benimsemiş ve kamuoyu açıklamalarında bulunmaktan kaçınmıştır. 1990'lı yıllarda Tunus ve İsrail arasında karşılıklı çıkara dayalı ilişkiler mevcut olmuş olsa da bu durum 2000'de ortaya çıkan İkinci İntifada'nın yaşanmasıyla sona ermiştir. Fakat taraflar ticaret ve turizm alanlarında resmi olmasa da ilişkiler yürütmüştür. Tunus'ta iktidar değişimi yaşandığı dönemde endişelerini ifade etmeye çalışan İsrail Başbakanı Netanyahu, istikrarın tekrardan onarılması yönünde Tunus'a atıfta bulunmuş ve ortaya çıkan istikrarsızlık karşısında İsrail hükümetinin kendi ulusal güvenliğini korumaya devam etmesi gerektiğini belirtmiştir. İsrail Başbakan Yardımcısı Silvan Şalom ise daha açık bir şekilde, Tunus'un Arap dünyasında “aşırı güçlere” doğru kaydığı yönündeki kaygısını dile getirmiştir (Berti, 2012, s.131). Bu dönem İsrail Devlet Başkanı Şimon Peres ise yaptığı açıklamasında güvenliğin ve refahın sağlanılmasının hem komşu ülkelerde refah durumunun iyileşmesiyle hem de hükümetin komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurması yoluyla mümkün olacağını savunmuştur (Haaretz, 2011).

Tunus'ta ortaya çıkan ayaklanmadan daha çok esasen Mısır'da gerçekleşen devrim güvenlik bağlamında İsrail'in tedirginliğine yol açmıştır. 1979 yılında imzalanan Mısır-İsrail barış anlaşması İsrail'in ulusal güvenliğinin temelini oluşturmuştur. Ayrıca söz konusu barış anlaşması Arap halklarının İsrail'e yönelik iki cepheli bir savaş başlatma ihtimalini düşürmüştür (Inbar, 2012, s.12-13). Bu bağlamda halk protestoları Mısır'a ulaştığında bu durumu tedirginlike karşılayan İsrail Başbakanı Netanyahu, Barack Obama ve bazı Batılı liderlere Mısır'daki herhangi bir rejimin 1979 Mısır'la imzalanmış olan barış anlaşmasına bağlı kalınacağını güvence altına alınması maksadıyla çağrıda bulunmuştur (Panayiotides, 2012, s.22). Netanyahu açısından Mısır'da iktidarın askeri otoritelerden sivil otoritelere devredilmesi, Mısır-İsrail ilişkilerini etkileyeceği endişesini doğurmuştur (Ayoob, 2012, s.4-5).

Batılı devletlerden farklı olarak İsraili yetkililer, Mısır'ın durumunun 1979'daki İran'ı anımsattığını belirtmiştir. Bu benzetme İran'da Şah'a yönelik demokratik protestoların hükümeti teokrasiye dönüştüreceğinin öngörülememesi ve gelişmelerin

nasıl şekilleneceğine ilişkin bir belirsizlikle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda Netanyahu hükümeti, Mısır'ın İran gibi ilerlediğine vurgu yapmıştır. İsrail'in dış politikasına yön veren önemli etkeni güvenlik temelli endişeler oluşturmuştur. Bu süreçte ABD, AB ülkeleri ve Türkiye tarafından bölgesel gelişmeler insan haklarına yönelik ileriye dönük bir hareket olarak değerlendirilirken İsrail bu gelişmeleri hükümetin tanıdığı ve bildiği müttefiklerinin yerini öngöremediği yeni düşmana dönüşebilmeleri ihtimalinden dolayı tedirginlikle karşılıyordu. Güvenlik endişelerinden yola çıkarak İsrail bölgede barışın sağlanılmasını demokrasi yokluğunun engellediğini bildirmiştir. Ayrıca Arap hükümetlerinde kamuoylarının güvenilir olmamasından ve Gazze'de Hamas'la mevcut durumun bozulmasıyla birlikte yaşanan gelişmelerin barışın sağlanması ihtimalini düşürmesinden kaygılanmıştır (Byman, 2011, s.124-130). Mısır'da sürekli değişen rejim, Ürdün'de protestoların hızla yayılması, Hizbullah desteğiyle Lübnan'a yeni hükümetin gelişi İsrail açısından güvenlik krizi oluşturan diğer bölgesel gelişmeler olmuştur (Zacharia, 2011).

Bir taraftan da İsrail'in Filistinlilerle müzakereye gitmeyeceği ihtimali Arap Baharı ülkelerinin endişelerine sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda ülkelerin endişelerini İsrail Başbakanı Netanyahu'nun yapmış olduğu açıklamalar desteklemiştir. ABD'ye gitmeden önce Netanyahu hükümeti 16 Mayıs 2011'de İsrail Parlamentosu Knesset'te yapmış olduğu konuşmasında barış sürecine ilişkin tutumunda savunacağı ilkeleri ortaya koymuştur. Netanyahu bu ilkeleri İsrail'in bir Yahudi devleti olduğu, Filistinli mültecilerin İsrail'e geri gelmelerini kabul etmeyeceği, 1967 yılı sınırları zamanına dönebilmelerinin imkansızlığı ve taraflar arasında Kudüs'ün hiç bir zaman bölünemeyeceği şeklinde sıralamıştır (Hexel, 2011). Netanyahu'nun açıklamaları İsrail'in Arap Baharı döneminde Filistinliler ile herhangi bir müzakere ortamı yaratmak istemediğini ortaya koymuştur. Bu açıklamalara ilişkin *Haaretz* gazetesinde aslında hükümetin Filistinliler ile barış konusunda uzlaşmanın mümkün olmadığını kanıtlamak için bölgesel ayaklanmalar zamanı ortaya çıkan karışıklığı fırsat olarak gördüğü yönünde yorumlar yer almıştır. Arap Baharı sürecinde Netanyahu hükümeti gerçekten de Filistinliler ile herhangi bir uzlaşmaya yanaşmaktan kaçınmıştır (Aran ve Fleischmann, 2019, s.3). Bu dönem bölge üzerinde yaşananlar, özellikle Arap ayaklanmaları, dikkatlerin Filistin meselesinden uzaklaşmasına neden olmuştur (Inbar, 2012, s.12-13). Başlangıçta İsrail'in aleyhine gibi duran, Arap Baharı sonucunda Arap ordularının dağılması, Orta Doğu'da devletlerin düşüşü ve bunların yanı sıra mühim olan Filistin

meselesinin marjinalleştirilmesi sürecin sonlarına gelindiğinde, beklenilenin aksine İsrail açısından stratejik üstünlüğün sağlanılmasında önemli bir gelişme olmuştur (Hazran, 2019, s.322).

Arap Baharı Suriye'ye ulaştığında diğer ülkeler gibi İsrail de gelişmeleri yakından izlemeye yönelik bir tutum sergilemiştir. Ancak Suriye'de yaşananlar halk ayaklanmalarından daha farklı bir boyuta ulaşarak iç savaşa dönüşmüştür. Bu dönem İran'ın bölgede artan rolü, 2014'ten başlayarak Irak Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) bölgeyi işgal yönünde faaliyetlere başlaması ayrıca Rusya, Hizbullah ve İran güçlerinin rejime yönelik destekleri İsrail açısından endişe yaratan gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra İsrail bölgesel gelişmelere olan tutumunda daha aktif rol oynamaya çalışmıştır (Cankara, 2021, s.5666-5667).

Arap ayaklanmalarıyla ortaya çıkan rejim değişiklikleri sonucu bölgesel istikrarsızlık, İran'ın bölge üzerinde rolünü arttırması, Mısır ile İsrail arasındaki barış anlaşmasına ilişkin potansiyel tehditin oluşması ve Orta Doğu'da siyasal İslam'ın yükselişi, İŞİD'in Suriye'de toprak işgaliyle ilerleyişi, İran ve Hizbullah destekli Suriye'de iç savaşın derinleşmesi gibi gelişmeler İsrail'in bölgede güvenlik kaygılarının derinleşmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler Arap Baharı başlangıcında "bekle ve gör" politikası izleyen İsrail'in tutumunu değiştirmesinde etkili olmuştur (Aran ve Fleischmann, 2019, s.3).

3.4. Arap Baharı Çerçevesinde Türkiye-İsrail İlişkilerinin Analizi

Mavi Marmara olayı ile kırıma yaşayan Türkiye-İsrail ilişkileri Arap Baharı olaylarının ardından farklı bir boyut kazanmıştır. Türkiye, Arap ayaklanmaları sırasında yaşanan iktidar değişikliği sonucu Mısır'ın yanı sıra Katar ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. İsrail, Mısır'da yaşanan iktidar değişikliği ve kuzey sınırı için Suriye'nin tehdit oluşturacağı düşüncesiyle, Türkiye'nin Mısır ve Katar ile bölgesel işbirliği geliştirmesine karşı çıkmıştır (Tüysüzöğlü, 2014, s.594). Özellikle, 2011'de Suriye'de yaşanan iç savaşın gerçekleşmesi Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikasını olumsuz etkileyen bir diğer faktör olmuştur. İç savaşın ardından Suriye ile ilişkilerin düşüşü ve mülteci akınının artması bunun sonucudur. Bu düşüş Türkiye-İsrail ilişkilerinin de etkilenmesine

yol açmıştır. Bunun nedeni iki ülkenin de bölgede yaşanan tehdit algılarının farklılık göstermesinden kaynaklanmıştır (Bulut, 2020, s.13-14).

Arap Baharı ile Orta Doğu'da değişen denklem her iki ülkenin de dış politika dinamiklerine etki göstermiştir. Mısır, Tunus, Libya ve Suriye gibi önemli Arap devletleri, otoriter rejimlerin yerini muhafazakar Müslüman grupların aldığı ayaklanmalara bırakmış ve bu bağlamda özellikle Türkiye, yakın çevresindeki demokratik dönüşümlerin destekçisi olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye, başlangıçta kısa bir süre bölgedeki siyasi değişimlere doğrudan müdahil olmaktan imtina etmiştir. Müslüman ve demokratik kimliğiyle bilinen Filistinliler ve onların haklarını savunan Türkiye, Arap Baharı'nın ilk aşamalarında çoğu Arap devleti için bir örnek model olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye ve İsrail arasında gerçekleşen olumsuz gelişmelere bakmaksızın, her iki ülke de bölgedeki önemini korumaya çalışmıştır. Arap Baharı'nın başladığı ilk zamanlarda da Türkiye, bu rol model konumundan yararlanmaya devam etmiştir (Budak, 2014, s.69-70).

Arap Baharı'nın bölgede nasıl bir politik etki bırakacağını kestiremeyen İsrail bu durum karşısında Türkiye ile ilişkilerin gerginleşmesini istememiştir (SDE Analiz, 2011, s. 22). Arap Baharı dönemi İsrail Hükümeti için Türkiye ile yaşanan krize son vermek açısından önemli sebepler ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Filistin halkının BM'ye yaklaşımı ve İran nükleer projesinin olası etkilerinden kaynaklanan endişeleri, İsrail'in Türkiye ile normal bir ilişkiye sahip olmasını gerektirmiştir. İsrail ile ilişki kurmaya önem veren Türkiye, Arap dünyasındaki bazı bölgesel aktörlere etki gösterebilecek bir bölgesel güce ve istikrara sahip ülke olmuştur. Arap dünyasında gelişen değişimlere yönelik iki hükümetin farklı bakış açılarından dolayı Arap Baharı'nın ilk yılı İsrail'i Türkiye'ye yakınlaştırmamıştır. Buna sebep aslında Türkiye'den farklı olarak İsrail'in bölge üzerinde duyduğu endişeler üzere Arap Baharı'na karşı daha pasif bir yaklaşım göstermesinden kaynaklanmıştır. Bazı kaynaklarda Arap Baharı'nın bölgede yarattığı istikrarsızlık karşısında İsrail'in Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi için daha fazla çaba göstermesi gerektiği ifade edilmiştir (Goren, 2012, s.125). Özellikle Suriye'de gerginliğin artması ve kimyasal silah kullanıldığı yönündeki iddialar İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmesi açısından önemli bir faktör olmuştur. Bunun yanı sıra Suriye'deki olayların Lübnan ve Ürdün'e yayılma riski ve bölgesel gelişmelerin belirsizliği durumu

İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesi yönünde etkili bir rol oynamıştır (Tür, 2013, s.32).

3.5. Suriye İç Savaşı'nın Ortaya Çıkışı

1971 yılından bu yana Suriye, Esad ailesinin kontrolünde bulunan Baas Partisi iktidarı altında bir otoriter rejimle yönetilmektedir. Soğuk Savaş döneminin siyasi durumundan yararlanarak rejimi ayakta tutmaya çalışan hükümet, Soğuk Savaşın ardından I. Körfez Savaşı'nda müttefik güçlere destekte bulunarak Batı ile yakınlaşma çabaları kurmayı amaçlamıştır. Baba Hafız Esad'ın vefatından sonra 2000 yılında daha reformist lider olan oğlu Beşar Esad yönetime geçmiştir. Yönetim değişikliğinin gerçekleşmesi hükümete uluslararası ilişkilerini tekrardan yenileyebileceği umudunu sağlamış olsa da George W. Bush'un ABD'de başkanlık seçimlerini kazandığı dönem, Suriye'yi "şer eksenli" olarak hedef gösteren açıklamada bulunmuştur. Bu durum yönetimin uluslararası alanda tecridine neden olan başlıca gelişme olarak ortaya çıkmıştır (Akgün, 2012, s.3).

Oğul Esad'ın iktidara gelmesi ile Suriye'de demokratik ve liberal bir dönemin başlayacağı umutları ortaya çıkmış ancak talep edilen reformların gerçekleşmediği ve Hafız Esad döneminden kalan uygulamaların devam ettiği kısa bir sürede anlaşılmıştır (Yavuz, 2005, s.491). Esad hükümeti mevcut otoriter sistemi sınırlı bir şekilde liberalleşme yoluyla yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Fakat siyasi bir yönde değişim sağlanması hedefiyle uyumlu reformlar yapılmamıştır. Sonuç olarak Arap Baharı'nın da etkisiyle ortaya çıkan değişim süreci orta sınıfın demokratik taleplerinin bastırılmayacak kadar doruğa ulaştığını göstermiştir (Şen, 2013, s.64).

Arap Baharı'nın etkisini gösterdiği ülkelerden biri de Suriye olmuştur. Suriye'nin de Arap Baharı'ndan etkilenme sebepleri diğer ülkelerde yaşanan yolsuzluk, işsizlik, baskıcı rejim, antidemokratik yapı, mezhepçi yönetim ve jeopolitik konum gibi faktörlerle benzerlik taşımıştır. Bu etkenler, Suriye'nin Arap Baharı'nın etkisi altına girmesini kolaylaştırmıştır. Başlangıcını Mart 2011 yılında Suriye'nin Dera kentinde oluşturan protestolar, rejim aleyhtarı duvarlara yazılar yazan birçok gencin tutuklanması sonucu başlamıştır (Polat, 2016, s.141). Baas ideolojisinin önceden güçlü olduğu bir yerde, Dera kentinde protestoların ortaya çıkmasında, ülkenin tamamını etkilemekte yeterli olan kuraklık, yaygın yolsuzluk ve Dera sakinlerinin Lübnan'daki iş imkanlarının

olumsuz etkilenmesi gibi önemli faktörler etkili olmuştur (Süer, 2012, s.9). Dera’da başlayan protestolar Şam, Halep, Hama, Humus, Lazkiye ve Banyas gibi birçok şehre de hızla yayılmıştır. Hızla yayılan protestolar zamanla ülkeyi etkisi altına almıştır. Hükümet ve muhalif gruplar arasındaki yaşanan çekişme her iki tarafın da kayıplar vermesine ve söz konusu protestoların büyük çatışmalara dönüşmesine neden olmuştur (Polat, 2016, s.142).

Bu ayaklanmalar sonucu Suriye halkı, Baas rejiminden 1963’ten beri mevcut olan olağanüstü hale son verilmesi, kolluk kuvvetlerinin görev paylaşımının yeniden düzeltilmesi, yasama organının düzenlenmesi, gelir dağılımı ve kişisel özgürlüklerde düzeltmelerin yapılması, ayrıca Esad rejiminin iktidar gücünün sınırlanması gibi reform taleplerinde bulunmuştur. Beşar Esad yönetimi, halkın taleplerinin bastırılması adına çeşitli düzenlemeler gerçekleştirse de talep edilen reformları uygulamaya koymamıştır. Halkın taleplerinin bastırılmasında rejim tarafından gösterilen şiddet sonucu ayaklanmalar kısa bir zamanda iç savaşa dönüşmüştür (Gürson, 2014, s.196).

2014’de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde Beşar Esad rejimi özgür ve adil bir seçim sözü vermiştir. Esad bu dönemde reform adı altında yapmış olduğu anayasa değişikliğiyle yönetimde kalabilme süresini 2028’e kadar uzatmıştır. Ayrıca olağanüstü hal uygulanmasına son vermekle “toplu cezalandırma” yaklaşımını başlatmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde muhaliflere karşı başlatmış olduğu saldırılar yüzbinlerce insanın ölmesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte Esad rejimi PKK ve Demokratik Birlik Partisi (PYD) ile işbirliği kurarak Suriyeli Kürtlerin muhaliflere katılmasını engellemeye çalışmıştır. Bu durum karşısında rejime yönelik reform talepleriyle protestolara başlayan halkın, artık taleplerini rejimin devrilmesine yönelik kaydıracağı görülmekteydi (Sandıklı ve Semin, 2012, s.8). İç savaşın ülkede yaratmış olduğu olumsuz ortam ve rejimin tepkisi Suriyelilerin kendi yaşam yerlerini terk etmelerine, Türkiye, Irak ve Lübnan gibi komşu ülkelere göç etmelerine sebep olmuştur (Ağır ve Aksu, 2017, s.50).

3.6. Türkiye’nin Suriye İç Savaşına Yönelik Politikası

AKP’nin iktidara gelmesinden önce Türkiye, Suriye’ye karşı kasıtlı bir uzaklaşma ve kontrol altında tutulan bir gerilim politikası benimsemiştir. Bu dönem iki ülke arasındaki ilişkilerde gerilim söz konusu olmuş, özellikle Suriye’nin 1980’li ve 1990’lı yıllarda terör örgütü PKK’ya destek vermesi bu gerilimin daha da artmasına yol açmıştır

(Khan, 2015, s.45). 1990'ların sonuna kadar Suriye hükümeti PKK lideri Abdullah Öcalan'a yardım ve sığınak sağlaması yönünde suçlamalara maruz kalmıştır (Sezgin, 2002, s.50). Suriye'nin Öcalan'a sağlamış olduğu destek karşısında Türk Hükümeti, İsrail ile işbirliği yapmıştır. Fırat ve Dicle nehirlerinin su akışının azaltılmasına ilişkin imzalanan anlaşma Suriye'ye giden su miktarının azalmasına yol açmıştır. Buna karşılık Suriye'nin Yunanistan ile askeri işbirliğine gitmesi, Türkiye'nin daha sert bir tutum alarak Öcalan'ın ülkeden sınır dışı edilmesini talep etmesine yol açmıştır. Türkiye'nin bu tutumu 1998 yılında iki devleti neredeyse savaşın eşiğine getirmiştir. Türkiye'nin talebiyle Öcalan ülkeden sınır dışı edilmiş ve 20 Ekim 1998 yılında Adana Mutabakatı imzalanmıştır. Adana Mutabakatı ile terörle mücadele bağlamında Güvenlik İşbirliği Komitesi oluşturulmuştur. Bu mutabakat, iki ülke arasında askeri bir çatışmanın önlenmesi ve istikrarın sağlanması açısından önemli olmuştur (Serdar, 2015, s.15).

Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın ölümünün ardından ABD'nin Suriye üzerindeki baskılarının artması ve bölgedeki izolasyonu, Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkilerin iyileşmesine olanak sağlamıştır. Özellikle 2000'li yıllarda AKP'nin iktidara gelmesinin ardından iki ülke arasındaki ilişkiler önemli ölçüde değişim göstermiştir. 2000 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenaze törenine katılmak için yaptığı Suriye ziyaretiyle ikili ilişkiler daha da geliştirilmiştir (Khan, 2015, s.45). Bu dönemden başlayarak Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ve Türkiye arasında karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleşmiştir (Aljazeera Türk, 2014). Özellikle Esad'ın 2004 yılında Türkiye'ye ziyareti, Suriye cumhurbaşkanı tarafından yapılan ilk ziyaret olup ikili ilişkilerin ilerlemesinde önemli bir rol oynamıştır (Önhon, 2021, s.69).

Ayrıca Suriye ile devam eden yakınlaşmanın her iki tarafın istikrarı açısından önemli olduğunu bilen Türkiye, Orta Doğu'da sürmekte olan istikrarsızlıktan Suriye'nin kurtulmasına yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu yönde Türkiye, Suriye ile bölgedeki sorunlu olduğu ülkeler arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur (Yavuz, 2005, s.491). 2005'de Lübnan Başbakanı Refik Hariri'ye düzenlenen suikast sebebiyle Suriye sorumlu tutularak uluslararası baskılara maruz kalmıştır. Ancak Türkiye, Suriye ile yakın ilişkisini sürdürmeye devam etmiştir. Ayrıca Türkiye, 2008'de Suriye ve İsrail arasında gerçekleşen barış görüşmelerinde arabuluculuk rolünü üstlenmekle Suriye'nin istikrarına verdiği önemi vurgulamıştır (Duran, 2011, s.511). Türkiye'nin Suriye ve İsrail arasındaki arabuluculuk rolünü üstlenmesindeki amacı, iki taraf arasında yaşanacak savaşın Orta

Doğu'nun istikrarına tehdit yaratma ihtimalini önleyebilmekten kaynaklanmıştır (Yeşilyurt, 2013, s.419). Türkiye'nin Suriye ve İsrail arasındaki arabuluculuğu, İsrail'in Gazze'ye karşı düzenlemiş olduğu Dökme Kurşun Operasyonu'ndan sonra askıya alınmıştır. Ayrıca İsrail'in Gazze'ye saldırıları ve daha sonra 2009 Davos Krizi ile Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerginleşmesi, Türkiye-Suriye arasındaki işbirliğine yeni bir ivme kazandırmıştır. Arap Baharı'nın ortaya çıkmasından önce Türkiye ve Suriye iyi ilişkilere sahip olmuş, karşılıklı ticaret ve yatırımlarla ilişkilerini güçlendirmiştir. Ayrıca iki ülke başbakanının Şubat 2011 yılında Türkiye-Suriye sınırında Asi nehri üzerinde yapılacak "Dostluk Barajı" törenine katılarak yapmış oldukları konuşmalar iki ülke arasındaki iyi ilişkileri vurguluyordu (Benek, 2016, s.189). Ağustos 2011 itibarıyla iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkileri artıran, vizeleri kaldıran 50'ye yakın anlaşma mevcut olmuştur (Robins, 2014, s.200). Bölgede bir "ticaret devleti" olarak yükselen (Kirişçi, 2009, s.33) Türkiye açısından tüm Arap Dünyasına açılan bir kapı olarak Suriye, mühim stratejik bir konumda yer almaktadır (Al-Hatem, 2011). Mart 2011 yılında Suriye'de halk ayaklanmaları ile ortaya çıkan protestoların giderek iç savaşa dönüşmesi, Türkiye ve Suriye ilişkilerinin kökten bir değişim geçirmesine neden olmuştur.

Türkiye'nin Suriye'de ortaya çıkan ayaklanmalar karşısındaki ilk tepkisi "ihtiyatlı bir iyimserlik" olarak nitelendirilmektedir. Bunun nedenini iki ülke arasında mevcut olan güçlü ekonomik bağlar ve devlet başkanlarının yakın dostluk ilişkileri oluşturmaktaydı (Oğuzlu, 2012, s.6). Bu durumun bozulmaması adına Suriye'ye karşı daha temkinli bir politika benimseyen Türkiye, halkın reform taleplerini gerçekleştirmesi için rejimin ikna edilmesi yönünde çabalarda bulunmuştur (Sümer, 2013, s.21). Dönemin Türk Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Esad'ın yakın bir dostu olarak ona sosyal, ekonomik ve siyasi reform konusunda tavsiyelerde bulunmayı ve değişikliklerin gerçekleşmesi için Türkiye'nin yardım teklifinde bulunmayı planladığını açıklamıştır. Bu açıklamasına yönelik olarak Erdoğan, yakın dostluğunun bölgesel değişim üzerinde etkili olabileceğini düşünmüştür (Taşpınar, 2012, s.137-138).

Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'dan siyasi ve ekonomik reformlar yapmasını talep eden Erdoğan, ayrıca rejime Suriye'deki muhalif gruplarla daha iyi ilişkiler kurulmasını da önermiştir. Ancak Türkiye'nin bu talebine istinaden Suriye reform konusunda istekli bir yaklaşım sergilememiştir. Esad rejiminin reform taleplerine olan bu tutumu, Mart 2011 yılından hükümete karşı yapılan protestoların artarak tüm Suriye'ye

yayılmasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren Erdoğan, rejime karşı reformların hızlandırılması yönünde taleplerini arttırmıştır. Diğer bölgesel gelişmelerde olduğu gibi Suriye iç savaşında da Türkiye'nin politikası kademeli bir şekilde belirgin bir hale dönüşmüştür. Bu süreçte o dönemin hem Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun hem de MİT Başkanı olan Hakan Fidan'ın Suriye ziyaretleri, ayrıca Erdoğan'ın Esad'la gerçekleştirdiği telefon görüşmeleri Suriye'deki protestolara yönelik barışçıl bir çözüm çağrılarını oluşturmuştur. Bu görüşmeler ile Türkiye, Esad rejimine muhalefetin taleplerini karşılayarak sorunu çözebileceğini tekrardan vurgulamaya çalışmıştır. Ancak devam eden Türkiye'nin ikna çabaları Nisan 2011'de rejim tarafından cevapsız kalmıştır (Köylü, 2018, s.73-74).

Haziran 2011'de Türkiye'nin rejimin artan şiddeti sonucu ülkesinden kaçan Suriyelilere sınırlarını açması, ilk yoğun mülteci akınıyla karşılaşmasına neden oldu. Bu durum karşısında Türkiye, Suriye politikasına yönelik ikili bir yaklaşım sergiledi (Öniş, 2012, s.54). Bu çerçevede Temmuz 2011'de Suriyeli muhalif güçlerin Antalya'da "Suriye'de Değişim Konferansı" düzenlemesine ve muhaliflerin oluşturmaya çalıştığı Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO) kurulmasına destek veren Türkiye, bir yandan da rejimi ikna etmek için diplomatik çabalarına son vermedi. Bu doğrultuda Ağustos 2011'de Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Beşar Esad arasında gerçekleşen altı saatlik görüşmede, Türkiye bir kez daha rejime reform talebinde bulunmuş olsa da kabul edilmedi (Şeyşane ve Çelik, 2023, s.201). Türkiye, Esad rejimini ikna edebilmekte yumuşak güç kabiliyetini kullanarak merkezi bir devlet rolü oynamaya çalışsa da bu çabaları yetersiz sonuçlandı. Barışçıl bir yol izlemeyi seçmeyen rejimin protestoculara karşı şiddeti devam ettirmesi, Türkiye açısından bu durumun olumsuz sonuçlanmasına neden oldu (Cebeci ve Üstün, 2012, s.14-15). Bu durum karşısında Türkiye, rejimin sorunlarını reformlar aracılığıyla çözümlenemeyeceği ve halka karşı şiddeti devam ettireceği kaanatine varmıştır. Türkiye'nin Esad'a karşı reformların uygulanması yönündeki talebi, Suriye'deki durumun ilerlemesini önleyebilmek amacı taşısa da mümkün olmamıştır.

Eylül 2011 yılından başlayarak Esad rejimine karşı politikasında sert bir tutum alan Türkiye, rejim değişikliği politikası benimseyerek Suriyeli muhaliflere destek vermeye başladı. İstanbul'da Suriye Ulusal Konseyi'nin kurulması sonucu Türkiye, muhaliflerin sığınağı konumuna geldi (Şeyşane ve Çelik, 2015, s.390). Türkiye,

muhalliflere vermiş olduğu desteğin yanı sıra hükümetin sert rejiminden zarar gören Suriyeli mültecilere de insani yardım sağlamaya çalışmıştır (Nakamura, 2019, s.257-258). Rejim değişikliği politikasına yönelik Türkiye, Kasım ayında Esad’a karşı “[daha fazla kan dökülmeden, adaletsizliğin artmasına engel olmak ayrıca, halkın, ülkenin ve bölgenin barışı için istifa etmelisin]” çağrılarını açıkca ortaya koymuştur (Burch, 2011). Esad rejimine karşı istifa çağrısında bulunan Türkiye, Batılı müttefikler ve Körfez ülkeleri tarafından yaygın olarak paylaşılan görüşe dayanarak Suriye’nin artık Esad rejimi tarafından yönetilmesinin durdurulması gerektiğini vurgulamıştır (Çakmak, 2016, s.703).

Özellikle, iç savaşı derinleşmesinin ardından Arap Birliği tarafından Suriye’nin üyeliği askıya alınmıştır. Bu durum karşısında kendi ekonomik yaptırımlarını uygulayan Türkiye, Arap Birliği’ne katılarak Esad rejimi üzerinde baskının artırılması için uluslararası çabalarda bulunmaya başlamıştır (Şeyşane ve Çelik, 2023, s.202). Bu bağlamda Türkiye, Arap Birliği ve Körfez İşbirliği Konseyi gibi bölgesel güçlerle işbirliğine giderek diplomatik düzeydeki çabalarını yoğunlaştırmıştır. Fakat Rusya ve Çin’in muhalefetinden dolayı BM’nin Güvenlik Konseyi’nde oluşan çıkmaz karşısında Türkiye’nin bu adımı olumsuz sonuçlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, AB ve ABD’yi rejime karşı birlikte hareket etmeye davet etmiştir. Bu dönem Esad rejiminin halka yönelik artan şiddet politikası Türkiye, Kanada, ayrıca ABD, AB ve BM gibi uluslararası örgüt tarafından insan haklarının ihlal edilmesi gerekçesiyle bölgesel ve uluslararası güvenliğe karşı bir tehdit olarak belirtilmiştir (Babahanoğlu, 2023, s.412). Bu sebeple Türkiye, Esad’a karşı güçlü devletlerden oluşan bir koalisyon kurmak amacıyla “Suriye Halkının Dostları Grubu”ndan oluşan uluslararası konferans düzenlemiştir. Türkiye’nin öncülüğünde oluşan ve 90’dan fazla ülkenin katıldığı bu konferans rejimin halka karşı şiddetine bir cevap olarak sunulmuştur. Ancak konferansın rejimi gayri meşru olarak tanımakta yetersiz kalması, Türkiye’nin bu adımını olumsuz etkilemiştir. Rejim değişikliği politikasından vazgeçmeyen Türkiye, Suriye’nin merkezi hükümetini kapsayan tüm diplomatik çözümlere karşı çıkmıştır. Türkiye’nin bu tutumu ABD-Rusya anlaşması ve II. Cenevre süreçlerine yönelik tepkilerinde görülebilir (Şeyşane ve Çelik, 2015, s.391). Özellikle, Suriye’deki kimyasal silahların imha edilmesine yönelik ABD ile Rusya arasında yapılan anlaşmayı Türk Hükümeti, kendisinin beklentilerinin karşılanmaması ve bölgede yalnız kalmasına sebep olduğunu iddia etmiştir (Bağcı ve Açıkalm, 2015, s.23-24). Türkiye, bu anlaşmanın Suriye krizini nihai bir çözüme ulaştırmadığını bildirmiştir (Hürriyet Daily News, 2013). Ayrıca, II. Cenevre

Konferansı'nda ise sert bir tavır alan Türkiye'nin tepkisi, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun yapmış olduğu açıklamalarda yer almıştır. Davutoğlu tarafından Suriye'deki çatışmanın siyasi çözümü memnuniyetle karşılanırsa da yetkilerini kullanma meşruiyetini kaybeden Esad ve rejimin diğer üyelerinin insanlığa karşı suç işlemekten sorumlu olmaları sebebiyle iktidarda kalamayacakları vurgulanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014).

Türkiye, komşu ülkede artan krize diplomatik bir çözüm bulamamış ve Suriye hükümeti ile diplomatik ilişkilerini askıya almıştır. İki hükümet arasındaki ilişkilerin bozulmasının ardından Türkiye, 2012 yılında Şam Büyükelçiliğini kapatmış ve Ankara'daki Suriye Büyükelçiliğinin de kapatılmasını talep etmiştir. Türkiye, İstanbul ve Halep'deki Başkonsoloslukları dahil etmemiş olsa da güvenlik sebebiyle 2012'de Halep'deki Başkonsolosluğu kapatılması kararını almıştır (Çelikkol, 2015, s.149).

Haziran 2012 yılında Türk F-4 uçağının Suriye tarafından düşürülmesi, Türkiye ve Esad rejimi arasında yeni bir kriz yaratmıştır. Suriye krizinin kendi güvenliğine karşı oluşturduğu tehdit karşısında Türkiye, Suriye politikasında angajman kurallarını değiştirmiştir (Abdi, 2016, s.454). Suriye tarafı, düşürülen uçağın Suriye hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle kendi hava sahasında düşürüldüğünü ve egemenlik haklarını koruduklarını iddia etmiştir. Ancak Türk Hükümeti uçağın uluslararası hava sahasında vurulduğunu savunmuştur. Türkiye, angajman kuralları çerçevesinde 2014 yılında Türk hava sahasını ihlal eden Suriye'ye ait askeri helikopterin düşürülmesiyle bu duruma karşılık vermiştir (Çelikkol, 2015, s.149). Daha sonra Türk Hükümeti tarafından Suriye üzerinde askeri bir tampon bölge ve uçuşa yasak bölge oluşturmak için acil bir eylem planı hazırlığına başlanılmıştır (Khan, 2015, s.48).

Türk uçağının Suriye tarafından düşürülmesi bunun yanı sıra Esad rejimi ve muhalif güçler arasında yaşanan çatışmaların giderek artması, Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinin daha da kötüleşmesine neden olmuştur (Sümer, 2013, s.21). Ayrıca bu dönem Suriye'den Türkiye'ye doğru gerçekleşen mülteci akını da iki hükümet arasında gerilimin artmasına ve Türkiye'nin güvenlik kaygılarının daha da derinleşmesine neden olmuştur. Türkiye tarafından bu akına yönelik Suriye içerisinde bir tampon bölge oluşturulmasının öngörülmesi karşısında Suriye ordusu sınır yönünde faaliyetlerini arttırarak bu duruma tepki göstermiştir (Yeşilyurt, 2013, s.421).

Mülteci akınının yanı sıra 2014'te IŞİD'in ortaya çıkması, Türkiye'nin Suriye iç savaşına yönelik politikasında yeni bir güvenlik tehdidi yaratarak çeşitli sonuçların oluşmasına sebep olmuştur (Parlar Dal, 2017, s.1401). Türkiye açısından Suriye sınırlarında devlet dışı aktörlerin faaliyetlerini arttırması, hem ulusal güvenliğine hem de bölgesel politikalarına yönelik ciddi bir tehdit oluşturmuştur. İlk olarak bu tehdit, Mart 2014'te IŞİD tarafından Türkiye içindeki güvenlik güçlerine saldırı sonucu ortaya çıkmıştır. İkincisi, Suriye'nin kuzeyine doğru IŞİD'in yayılarak PYD/YPG ile mücadelesi, özellikle Ekim 2014'te Kobani saldırısı iç siyasi gerginliklerin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Son olarak ise bu dönem Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin karmaşık bir hale gelmesinde IŞİD başlıca etken olmuştur (Şeyşane ve Çelik, 2023, s.204-205).

Bu dönem ABD tarafından IŞİD tehditine karşı koalisyon oluşturulurken, Suriye politikasına yönelik olarak Türkiye, Esad rejiminin hızlı süre içerisinde yenileceği beklentisindeydi (Karşıyaka ve Karşıyaka, 2017, s.154). Türkiye'nin Batı ile fikir ayrılığına neden olan önemli sebep PYD\YPG ile ilgili olmuştur. ABD'nin IŞİD'e karşı PYD\YPG'yi bir kara kuvveti olarak kullanması durumu PYD/YPG'yi, PKK'nın uzantısı olarak gören Türkiye açısından olumlu karşılanmayan bir gelişmeydi (Dinçer ve Hecan, 2016, s.11). PYD/YPG'nin artan faaliyetini, ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılayan Türkiye açısından bu grupların Suriye'nin kuzeyinde, Ankara tarafından "terör koridoru" olarak adlandırılan hakimiyet kurma çabalarını engellemeye çalışmak esas öncelik haline dönüşmüştür. Türkiye, her ne kadar 2014 yılında ABD'nin IŞİD karşıtı koalisyonuna resmi olarak katılsa da politika tutumlarındaki farklılıklardan dolayı isteksiz bir tutum sergilemiş ve operasyonlara aktif katılım göstermemiştir (Duman, 2016, s.6-7). Ancak 2015 yılında artan IŞİD saldırıları Türkiye'nin isteksiz tutumunu terk etmesine neden olmuştur. Bu sebeple Türkiye, ABD tarafından oluşturulan koalisyonla, IŞİD'e karşı mücadelede İncirlik Üssü'nün kullanılması için izin vermiştir (Oztig, 2019, s.122). Türkiye her ne kadar koalisyona katılmış olsa da rejimin gitmesinden yana tutumunu da sürdürmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Türk Başbakanı Davutoğlu, Suriye'de mevcut durumun devam etmesinde ve IŞİD tehdidinin ortaya çıkmasında Esad rejiminin sorumlu olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Davutoğlu, rejim iktidardan gitmedikçe bu durumun son bulmayacağı ve BM Güvenlik Konseyi dahil tüm uluslararası toplum tarafından çabaların yerine getirilmesi yönünde açıklamalarda bulunmuştur (Davutoğlu, 2015).

Türkiye'nin Suriye politikasında bir diğer önemli etken ise Rusya'nın Suriye'ye müdahalesiyle ortaya çıkmıştır. Rusya tarafından Esad rejimine yönelik verilen askeri destek, Türkiye'nin rejim değişikliği politikasının olumsuz etkilenmesine ve mülteci akınının daha da artmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle 2015 yılında Türk hava sahasını ihlal eden Rus uçağının düşürülmesi iki ülke arasında ilişkilerde kırılma yaratan olay olmuştur. Bu durum karşısında Rusya tarafından Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesinin kısıtlanması ve PYD\YPG'ye verilen destek Türkiye'nin çabalarını sekteye uğratmıştır (Dinçer ve Hecan, 2016, s.7-11).

Bu dönem Türkiye'nin Suriye politikası yalnızca risk ve tehditlerden oluşmamış ayrıca bölge üzerindeki gücünü etkileyerek, Orta Doğu'da yer alan aktörlerle de ilişkilerinin zayıflamasına neden olmuştur (Demirtaş, 2013, s.111-120). Esad rejiminin yenilmesiyle ortaya çıkacak iktidar boşluğunun Suriyeli ve Türkiyeli Kürtler üzerinde olası etkisi Türkiye'nin endişelenmesine yol açmıştır. Türkiye, bu yönde oluşabilecek etkiye ilişkin rejim değişikliği politikasını terk ederek güvenlik kaygıları nedeniyle Suriye'deki gelişmeler üzerinde daha aktif bir rol oynamaya çalışmıştır (Yeşilyurt, 2013, s.421). Türkiye'nin bu politika tutumu 2016 yılında Suriye'nin kuzeyine yönelik başlattığı askeri operasyonları beraberinde getirecektir.

3.7. İsrail'in Suriye İç Savaşına Yönelik Politikası

Suriye iç savaşının yoğunlaştığı süreçte İsrail hükümeti gelişmeleri uzaktan izleme tutumu almış, olaylara müdahale etmekten kaçınmıştır. Bu açıdan İsrail'in Suriye'ye yönelik "bekle ve gör politikası" izlediğini söyleyebiliriz (Bulut, 2020, s.5). Esad rejimini devirmeye yönelik yapılan girişimlere katılım sağlamaktan kaçınan İsrail'in bu politikayı tercih etmesi iki önemli nedene dayanmaktadır. İlk olarak bölge üzerinde artan gerilimin önlenmesinden yana olan İsrail, kuzey sınırlarında 1974'te sağlanan ateşkesi devam ettirebilecek bir hükümetin oluşmasını arzulamaktaydı. İkinci olarak ise cihatçı milisler içerisinde yer alan İslam Devleti ve El-Kaide destekçilerinin, Esad rejiminin devrilmesine karşı mücadele eden laik ve ılımlı gruplarını yenebilme ihtimali İsrail için ciddi bir endişe kaynağını oluşturmaktaydı (Yaari, 2023).

İsrail, Suriye'nin kimyasal silah kullanmasından endişe duymuştur. Ayrıca rejimin bu silahları kendi halkı karşısında kullanmasından yola çıkarak İsrail, rejimin kendisini uzun zamandan beri düşmanı olarak görmesi nedeniyle kullanmaktan

çekinmeyeceğini ileri sürmüştür. Bu duruma ilişkin İsrail hükümeti kendisine karşı herhangi bir tehdit oluştuğunda Suriye politikasında daha saldırgan bir tutum alacağı sözünü vermiştir (Ma'oz, 2014, s.55). Dönemin Savunma Bakanı Moşe Yalon, Suriye iç savaşına ilişkin hükümetin çıkarlarına zarar gelmedikçe olaylara karışmayarak hareket ettiklerini ancak kimyasal silahların Hizbullah'a devr edilmesi ve egemenliğe karşı zarar verilmesiyle "kırmızı çizgiler" oluşturduklarını ifade etmiştir (David, 2013).

İsrail tarafından bu çizgiler Lübnan'daki Hizbullah'a gelişmiş silahların devredilmesine tolere etmeyeceğini göstermek ve Suriye'deki çatışmanın İsrail sınırlarına yayılarak, sınırda radikal grupların faaliyetlerini arttırmasının hükümete karşı tehdit yaratmasını önlemek amacıyla oluşturulmuştu. İsrail iki seçenek arasında tercih yapmaktan kaçınmaya çalışmıştır. Birincisi, "bildiğimiz şeytan" seçeneği olarak tanımlanmaktaydı. Bu seçenek kaos ve potansiyel cihatçı grupun kontrolü ele almasının yerine Esad rejimini tercih etmekteydi. Diğer seçenek ise, İran destekli eksene karşı askeri müdahaleyi içermekteydi. Bu seçenek İran'ın Suriye ve Lübnan'daki etkisini azaltmayı ve Golan Tepelerinin karşısında bir varlık kurulmasını engellemek amacı taşıyordu. İki tercih arasında kalan İsrail, ilk olarak savaşın yaratmış olduğu etkiye karşı güvenliğin sağlanması odaklı bir tutum sergilemeye yönelmiştir (Boms, 2017, s.325). 2011 yılından itibaren İsrail'in Suriye'ye yaklaşımı bu çizgilerle şekillenmeye başlamış ve Suriye'ye karşı hava operasyonları düzenlenmesiyle devam etmiştir.

Kimyasal silahların Lübnanlı Hizbullah'a transfer edildiğine inanan İsrail hükümeti, 2013 yılında Suriye'ye karşı dört hava operasyonu düzenleyerek harekete geçmiştir. Suriye politikasına olan tutumu açısından İsrail net bir tavır sergilemekte kararsız kalmıştır. Ancak ABD ve Rusya arasında kimyasal silahlara ilişkin anlaşmanın imzalanması Esad rejiminin iktidarda kalması karşısında İsrail'in Suriye'ye karşı tutumunda uyum göstermeye çalıştığı görülmüştür (Ma'oz, 2014, s.55).

İran'ın Suriye'de askeri varlığını endişe kaynağı olarak gören İsrail, bölgede birtakım ulusal güvenlik çıkarlarına sahip olmuştur. Bunlar Rus nüfuzunun artmasını engellemek, kimyasal silahların Hizbullah'a verilmesi planına ve kendi hükümetine karşı Suriye tarafından askeri bir tehdit oluşturulmasını engelleyebilmek, ayrıca İran devletinin de bu plana dahil olmasının önüne geçebilmekten oluşuyordu. Özellikle İsrail hükümeti Suriye ile olan sınırında Beşar Esad'ın İran ve Hizbullah güçlerine destek vermekle kendisine karşı tehdit oluşturmasını engellemeye çalışmıştır. İsrail açısından Esad

rejiminin olası zafer ihtimali, karşıt güçlerin bölgede faaliyetlerini devam ettirecekleri anlamına gelmiştir. Bu durum iç savaşı etkileyebilmekte İsrail'in seçeneklerinin sınırlı olduğunu göstermiştir (Hanauer, 2016, s.3-12). İsrail, güvenlik açısından tehdit olarak gördüğü İran'ı Suriye'yi bir askeri üs haline getirmesi yönünde suçlamanın yanı sıra Suriye'yi ise kendi topraklarına saldırmasıyla suçlamıştır (Tahhan, 2017).

İsrail, Suriye iç savaşının başlangıcında Esad rejiminin devrilmesini, kendi güvenliğine karşı tehdit olarak gördüğü İran'a yönelik mücadelede önemli bir etken oluşturacağı fikrinde olmuştur. Esad hükümeti rejime karşı ayaklanmalarda dikkati dağıtmak için İsrail'in Golan Tepeleri boyunca çatışmaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda 2011 yılında İsrail Savunma Kuvvetleri ve Filistinli mülteciler arasındaki çatışmalar, İsrail açısından Esad'ın rejim içerisinde yaşanan gelişmelere karşı dikkati dağıtmak için bu girişimlerde bulunduğunu göstermiştir. Esad tarafından yapılan girişimlerin sonucunda İsrail, kendi sınırlarında İslamcı rejimin güç kazanmasından da endişe duymuştur. Esad iktidarının düşüşü ile kontrol altındaki Golan Tepeleri etrafında yaşanacak bir güç boşluğu, İsrail açısından tedirginlikle karşılanmıştır (Berti, 2012, s.135). Golan Tepeleri üzerindeki huzursuzluk 2013 yılında da devam etmiştir. Bu bağlamda Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad, Lübnan'a ait bir televizyon kanalından yaptığı açıklamada, Suriye halkının işgal edilen Golan Tepelerini İsrail'den geri almak için baskı gösterdiğini ifade etmiştir (BBC News, 2013).

Suriye'nin Golan Tepeleri boyunca çatışmalarına karşılık olarak İsrail Genel Kurmay Başkanı Benny Gantz, Esad'ı uyarmanın yanı sıra Suriye'de artan gerginliğin Golan Tepeleri üzerine yayılmaması gerektiğini belirtmiştir. İki hükümet arasında gerginlik seviyesi yükseldikçe İsrail, Suriye'ye karşı tutumunda değişiklik yapmaya karar vermiş ve Golan Tepelerine yönelik güvenliği sağlayabilmek amacıyla tedbirler almıştır. Ayrıca 2016 yılından bu yana Şii milislere silah satışına engel olmaya çalışan İsrail, Golan Tepelerinde İran hükümetine ait olan silahlı bir insansız hava aracının düşmesine neden olmuştur (Mersinoglu, 2019).

Suriye ile İsrail arasında bir ihtilaf meselesi olan Golan Tepelerinin İsrail için mühim olmasının nedeni hem ülkenin kuzeyinin burada yerleşmesi ve hem de su ihtiyacını karşılayan bölge olmasıdır (Inbar, 2019). Bu sebepten dolayı İsrail bölgeyi Suriye'ye vermek istememekteydi. Golan Tepelerinde mevcut olan İsraili yetkililer, yerlerinden edilerek bölgeye gelen Suriyelilerin "Bizim komşularımız"dır yönünde

açıklama yaptıktan sonra Suriyeli çocuklara yardım malzemeleri sağlayabilmek adına bir kampanya başlatmaktaydılar (Bachner, 2018). Bu çerçevede Haziran 2016'da İsrail Savunma Güçleri “İyi Komşuluk Operasyon”u adı altında İsrail’i iç savaşın dışında tutmaya çalışarak sınıra yığılan yaralı Suriyeli sivillere yardım götürmek amacıyla insani yardım operasyonu başlattıklarını duyurmuştur (Gross, 2017). İsrail 2012 yılından beri İsrail sınırlarını aşan Suriyelilere insani yardım göstermiş ancak iç savaşın yaşanmasından günümüze kadar sınırlarını sığınmacılara karşı tamamen açık ilan etmemiştir (Ahronheim, 2018).

Golan Tepeleri üzerine Suriyeli sığınmacıların akın etmesi güvenlik bağlamında İsrail için bir sorun oluşturmuştur. Bu sebepten dolayı Başbakan Netanyahu 2016 yılında Golan Tepelerinde bir kabine toplantısı düzenleyerek buranın İsrail toprağı olduğunu yeniden teyit etmiş ve diğer ülkeleri bu statüyü tanımaya çağırmıştır. ABD Başkanı Donald Trump, Başbakan Binyamin Netanyahu’nun açıklamasının üzerinden üç yıl geçtikten sonra bu bölgeyi İsrail’e ait topraklar olarak gördüğü yönünde açıklamada bulunmuştur (Boyras, 2019). Fakat, Trump’ın tanıma kararı, BM Güvenlik Konseyi 497 (1981) sayılı kararına ve Suriye’nin toprak bütünlüğüne atıfta bulunan Türkiye tarafından hükümsüz nitelendirilerek kınanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Suriye iç savaşı başladığı tarihten itibaren geçen üç yıllık süreçte IŞİD’in varlığı, rejim muhaliflerinin bazı bölgelerde kontrolü ele alması ve bölgede İran ile Hizbullah’ın rolünün artması gibi ortaya çıkan gelişmeler güvenlik bağlamında İsrail’in bölgede tedirginliğine neden olmuş ve sonrasında hükümet tüm bunlarla nasıl başa çıkabileceği gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İsrail, hangi seçeneğin kendi ulusal çıkarları açısından daha mantıklı olacağını belirlemeye çalışmakla birlikte Esad hükümetinin görevde kalma olasılığında hesabını yapmıştır. Her ne kadar Esad hükümetiyle uzlaşmasa da iktidarda kalmasıyla devrilmesi ihtimalini göz önünde bulunduran İsrail rejimin devrilmesiyle oluşacak belirsizlikten ziyade iktidarın devam etmesini daha mantıklı bulmuştur (Tür, 2015, s.97). Ayrıca İran hükümetinin Hizbullah’a silah tedariki, İslamcı grupların yükselişi ve Rusya tarafından Suriye üzerine S-300 hava savunma füzelerinin yerleştirilmesi gibi ortaya çıkan gelişmeler, İsrail hükümetinin tarafsız tutumuna devam etmesine son vermiş, Suriye’de iktidarı Esad rejiminin sürdürmesini tercih etmesine sebep olmuştur. Her ne kadar İsrail Suriye politikasında tarafsız kalmaya çalıştığını söylese de Esad rejiminin yerine olası bir güç boşluğunun yaşanmasıyla İran

ve IŞİD gibi güçlerin bu boşluğu doldurmaya çalışmaları ihtimali karşısında muhalif güçlerle iletişime geçmeyi önemli bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Tüm bunlar İsrail'in Suriye iç savaşında tarafsız kalmadığını ve savaşa dahil olduğunu göstermiştir. İsrail'in Suriye politikasında başlıca hedefi İran'ın varlığını sonlandırmaya çalışmak olmuştur (Cankara, 2021, s.5671-5675). İsrail'in bu bağlamda göstermiş olduğu diplomatik çabalarına rağmen ABD ve Rusya'yı, İran'ın varlığını sınırlamaya yönelik çabalarına dahil etmekte genellikle yetersiz kalmıştır. Bunun yanı sıra bu devletleri Hizbullah'a silah tedarikinin yayılmasının önlenmesinde de ikna edememiştir (Murciano, 2017, s.3).

İsrail, Esad rejimine İran ile ilişkilerine istinaden uyarılarda bulunmayı da sürdürmüştür (Cankara, 2021, s.5675). İsrail'in uyarılarına rağmen Suriye özellikle askeri açıdan İran'la ilişkileri devam ettirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu yönde 7 Temmuz 2020 yılında Suriye'ye ziyarette bulunan İran Genelkurmay Başkanı Muhammed Bakiri ile Suriye arasında imzalanan askeri ve güvenlik alanındaki anlaşma, ilişkilerin devam ettiğinin göstergesi olmuştur. ABD ve İsrail'in baskısına rağmen, Suriye'nin İran'la ilişkileri devam ettirme isteğinin sebebi Rusya ile olası ilişkiler bozulduğunda İran'ın yanında kalmasını sağlayabilmektir (Abdulmecid, 2020).

3.8. Suriye İç Savaşı Bağlamında Türkiye ve İsrail İlişkilerinin Analizi

3.8.1. Güvenlik Kaygıları

Türkiye ve İsrail, Suriye iç savaşı üzerinde benzer güvenlik endişelerine sahip olmuştur. Her iki devletin bu kaygıları, Esad rejiminin sahip olduğu kimyasal silahların Hizbullah ve cihatçı grupların eline geçmesinden ve iç savaş üzerinde İran'ın rolünü arttırmasından kaynaklanmıştır. İran, hem Kudüs gücü sayesinde hem de Hizbullah aracılığıyla Esad hükümetine silah ve para konusunda savaş desteği göstermeye çalışmıştır. Türkiye ile İran'ın diplomatik ilişkileri olmasına rağmen aynı zamanda iki hükümet birbirine jeopolitik rakiplerdir. İran'ın hem Esad rejimine desteği hem de nükleer silah elde etme çabası her açıdan İsrail için tehdit oluşturmuştur. İsrail ve Türkiye için sınırları yakınında tehdit olan İran'ın varlığı hem savaş zamanı hem de sonrasında güvenlik konusundaki endişelerini artıran önemli bir sebep olmuştur (Stern ve Ross, 2013, s.121).

Ayrıca Suriye iç savaşı sırasında ortaya çıkan iktidar boşluğu özellikle Kuzey Suriye'de IŞİD ve PYD\YPG gibi radikal terör gruplarının Suriye'nin kuzeyinde

hakimiyet kurmasına, İran'ın nüfuzunun çoğalmasına, aynı zamanda hem küresel hem de bölgesel aktörlerin de Suriye'ye yönelik müdahalelerine neden olmuştur. Tüm bunlar Türkiye-İsrail arasındaki anlaşmazlıkları derinleştirse de Suriye iç savaşında her iki hükümet güvenliğinin sağlanmasına, İran ve terör grupların faaliyetlerini azaltabilmeye yönelik ortak çıkarlar nedeniyle birbirine yakınlık göstermiştir (Erendor vd., 2022, s.234). Özellikle 2013 yılında ABD'nin arabuluculuğu sayesinde İsrail'in, Türkiye ile uzlaşmaya yönelik adımlarında Suriye'de yaşananlar ve ortak tehdit algıları etkili olmuştur (Ülgül, 2019, s.140).

Türkiye ile ortak güvenlik çıkarlarının olmasına rağmen dönemin İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, 2014 yılından itibaren Kuzey Iraklı Kürtlere verdiği desteği göstermekten çekinmemiş; ayrıca Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetiminin bağımsızlık taleplerini savunmuştur (The Guardian, 2014). İsrail'in Iraklı Kürtlere olan desteği daha sonra dönemin Cumhurbaşkanı Şimon Peres ve Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman'nın o dönemin ABD Başkanı Barack Obama ve Dışişleri Bakanı John Kerry ile gerçekleştirdikleri görüşmelerde yenilenmiştir (Williams, 2014). Ayrıca Ocak 2016'da ise dönemin Adalet Bakanı Ayelet Şaked, İsrail için Kürtlerin bir ortak olduğu yönünde açıklamada bulunmuştur (Pileggi, 2016).

İsrail 1990'lı yıllarda hem Kürt meselesinde hem de PKK konusunda Türkiye'den yana tavır sergilemiş olsa da bu tavrı Mavi Marmara krizinden sonra değişmiştir. Müttefik arayışı içerisinde olan İsrail tutumunu Kürtlere yönelik kaydırmıştır. Bölgede İran ve Irak'a karşı baş edebilmek amacıyla Kürtlerle ilişkiler kurmak İsrail tarafından önemli görülmüştür (Ülgül, 2019, s.144). İsrail'in 2014 yılında Kuzey Irak'taki Kürtlere sağladığı destek Türkiye'nin çıkarlarını göz ardı etmesinin göstergesidir.

Türkiye'nin aksine PYD/YPG ve IŞİD İsrail tarafından varoluşsal bir tehdit olarak görülmemiştir. İsrail, "düşmanca bir bölgede vatansız bir azınlık" olarak tanımladığı Kürtlerle tarihsel olarak samimi bağlarını sürdürmüştür. İsrail'de iktidarda olan Likud partisini destekleyen muhafazakar ailelere mensup olan yaklaşık 200.000-300.000 Kürt Yahudisi yaşıyordu. İsrail'in Kürtlere sağladığı destek, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Hamas'la yakın ilişkisine karşı tepkisel bir cevap olarak değerlendirilmiştir. IŞİD'e gelince ise örgüt savaş sürecinde İsrail'in güvenliğine karşı İran kadar ciddi bir tehdit oluşturmamıştır. IŞİD'in diğer ülkelerden farklı olarak İsrail'i hedef almaması bir çok komplo teorisinin oluşmasına neden olmuştur. Aslında IŞİD Gazze'ye sızmaya

çalışmış ancak bu durum Hamas tarafından engellenmiştir (Özel ve Nasi, 2019, s.162-164). İsrail, PKK'yı ve Suriye'deki bağlantılı grupları desteklese de Türkiye ile gergin seyreden ilişkilerin daha da bozulmaması adına bu gruplara yönelik kamuoyu desteği göstermekten çekinmiştir (Ülgül, 2019, s.144). İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu 2014 yılında BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasında IŞİD'e karşı bakışını ifade ederek burada militan İslamcı grupların, bağlantıları ne olursa olsun hepsinin tehlikeli olduğunu savunmuştur. Ayrıca Hamas, IŞİD, İran gibi farklı grupları "aynı zehirli ağacın dalları" olarak nitelendirmiştir (The New York Times, 2014).

İsrail'den farklı olarak Türkiye ise bölgede terörle mücadele bağlamında PYD/YPG'nin Suriye'nin kuzeyindeki varlığını engellemeye çalışmıştır (Çağlar ve Aksu, 2019, s.543). Türkiye, terör örgütü olarak tanımladığı PYD/YPG'nin, Suriye'nin kuzeyinde faaliyetlerini artırarak hakimiyet kurmaya çalışmasına karşı Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı adı altında birtakım askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir (Demir ve Yılmaz, 2020, s.9).

Ağustos 2016'da IŞİD'in Türkiye'nin Gaziantep iline yönelik terör saldırıları sonucu Türkiye, Suriye'ye politikasında rejim değişikliği tutumuna son vererek güvenlik odaklı bir dış politika izlemeye başlamıştır (Şeyşane ve Çelik, 2023, s.208). Bu bağlamda Türkiye tarafından 24 Ağustos'ta Kuzey Suriye'deki terör gruplarına yönelik Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlatmıştır. Bu operasyon ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Özgür Suriye Ordusu'yla birlikte Azez ile Cerablus hattından güneyde El Bab'a kadar uzanan 30 km derinliğinde bir kontrol hattına sahip olarak, güvenli bir bölge oluşturmayı başarmıştır. Türkiye bu operasyon çerçevesinde Suriye ile sınırda ortaya çıkan IŞİD tehditiyle birlikte Afrin ve Fırat'ın doğusunda PYD'nin kontrolü ele geçirmesine engel olmak istemiştir. Daha önce IŞİD karşıtı ABD tarafından oluşturulan koalisyon Fırat Kalkanı Harekatına destek verse de Türkiye'nin El Bab'ın ardından Menbiç'e doğru ilerlemesi karşısında isteksiz bir tutum göstermiştir (Kızılkaya vd., 2021, s.235). ABD'nin PYD'ye sağlamış olduğu destek nedeniyle Türkiye, PYD\YPG gruplarının Menbiç'ten Fırat'ın doğusuna gönderilmesinde etkili olamadı (Polat, 2020, s.69).

Türkiye'nin güvenlik endişeleriyle başlayan Fırat Kalkanı Harekatı 20 Ocak 2018 yılında Zeytin Dalı Harekatını gerçekleştirmesine imkan yaratmıştır. ÖSO güçleriyle birlikte harekete geçen Türkiye Afrin üzerine bir operasyon düzenleyerek PYD\YPG terör gruplarının bölgeden çıkartılmasına çalışmıştır. Türkiye'nin bu operasyonu AB

tarafından “Suriye’deki Kürtlerin hedef alındığına” dayandırılarak eleştirilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ayhan, 2018). Bu eleştirilere karşılık olarak Türkiye, operasyonun Afrin bölgesinden terör gruplarının çıkarılmasına ve kendi güvenliğinin sağlanılmasına karşı gerçekleştirildiğini açıkça ifade etmiştir (Yeşiltaş, 2018, s.3).

Türkiye, operasyona yönelik olarak ABD’nin PYD\YPG’ye destek vermesini önleyebilmek, bu grupların Suriye’nin kuzeyinde kurmaya çalıştığı hakimiyeti engelleyebilmek ayrıca sınır güvenliğinin sağlanması gibi birtakım ulusal güvenlik çıkarlarına sahip olmuştur. Türkiye, Zeytin Dalı Harekatı sonucunda Afrin ile birlikte birçok köyden terör gruplarının çıkarılmasında etkili olmuştur (Polat, 2020, s.70-73).

9 Ekim 2019 yılında Türkiye’nin ÖSO ile birlikte Kuzey Suriye’ye yönelik düzenlediği üçüncü operasyonu Barış Pınarı Harekatı olmuştur. Bu operasyonda Türkiye, Suriye’nin kuzeyinden PYD\YPG gibi terör gruplarını çıkartmak, Suriye’nin toprak bütünlüğünü koruyabilmek, bu gruplarının Suriye’nin kuzeyindeki kontrolünü engelleyebilmek ve güvenli bölge oluşturarak Suriyeli sığınmacıların yerleşim yerlerine geri dönebilmelerini sağlayabilmeyi amaçlamıştır (Anadolu Ajansı, 2019). Operasyon sonucu Türkiye, Tel Abyad ile Rasulayn arasındaki yaklaşık 120 km genişliğindeki bölgenin kontrolüne sahip olmuştur. Türkiye Barış Pınarı Harekatı ile Suriye’nin kuzeyinden PYD\YPG terör gruplarının 30 km alandan uzaklaştırılmasının garanti edilmesi sonucu operasyon ABD ve Rusya’nın müdahalesiyle durdurulmuştur. Türkiye bu konuda önemli kazanım elde etse de operasyona ilişkin iki önemli beklentisi olumsuz sonuçlanmıştır. İlk olarak bölgenin güneyinde yer alan Ain Issa ve Tell Tamr kasabalarının kontrolünü hedefleyen Türkiye, bu kontrolü M-4 otoyoluna kadar genişletmekte başarılı olamamıştır. İkinci olarak ise Türkiye, Suriye ile sahip olduğu 911 km boyunca bir güvenli bölge oluşturmayı istese de bu mümkün olmamıştır (Kızılkaya, v., 2021, s.241-242).

Son olarak ise Türkiye 2020 yılında İdlib bölgesine yönelik Bahar Kalkanı Harekatını düzenlemiştir. Diğer operasyonlardan farklı olarak Bahar Kalkanı Harekatı rejime yönelik gerçekleştirilmiştir (Aljazeera, 2020). Bunun sebebi rejim güçlerinin Kuzey Suriye’de İdlib kentine doğru gerçekleştirmiş olduğu hava saldırılarından kaynaklanmıştır. Operasyon rejim güçlerine karşı bir cevap niteliği taşımıştır. Bu bağlamda Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Bahar Kalkanı Harekatını gerçekleştiren Türkiye’nin Suriye ile sınırda güvenli bir bölge oluşturmayı amaçladığını ifade etmiştir.

TSK'nın düzenlemiş olduğu operasyonlar PYD\YPG'nin bölgede hakimiyet oluşturma çabalarını engellemede başarılı olmuştur (Ferah ve Tunca, 2022, s.124-125).

İran'ın Suriye'de varlığının artmasından rahatsızlık duyan İsrail, ayrıca Türkiye'nin de bölgede nüfuzunun artmasına karşı bir tutum içerisinde olmuştur (Erendor vd., 2022, s.234). Bu tutum İsrail tarafından Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyine gerçekleştirdiği operasyonların eleştirilmesine yol açmıştır. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Türkiye'yi bölgede “etnik temizleme yapmakla” suçlamıştır. Ayrıca Netanyahu, “Kürtlerin yönetimindeki bölgelerin işgal edilmesine” karşı Türkiye'yi bu operasyonlar bağlamında kınamış ve “zor durumda kalan Kürtlere” yardım gösterilmesine hazır oldukları yönünde açıklamalarda bulunmuştur (Magid, 2019). Bu dönem İsrail eski Adalet Bakanı Ayelet Şaked de Türkiye'nin operasyonlarına karşılık açıklamalar yaparak bu operasyonların “Kürtlere yönelik şiddet içerdiğini” belirtmiş ve Kürt halkını desteklediğini ifade etmiştir (Rasgon, 2019).

Netanyahu'nun eleştirileri karşısında Türkiye, Suriye'ye karşı müdahalelerinin BM Şartı'nın 51. Maddesi çerçevesinde meşru müdafaa hakkına dayalı olarak Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması amacıyla gerçekleştirildiğini belirtmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022). 2020 yılında İsrail Savunma Bakanı Benny Gantz, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki operasyonlarının, bölgenin istikrarını bozduğuna ve barış çabalarına zarar verdiğine değinerek Türkiye'nin bu operasyonlarına karşı NATO'nun harekete geçmesi yönünde açıklamalarda bulunmuştur (Reuters, 2020). İsrail'in çabaları karşısında Türkiye, Kuzey Suriye operasyonlarındaki başlıca amacının terör gruplarını hedeflediğini belirtmiş ve bu yönde operasyonları devam ettirerek uluslararası baskıları göz ardı etmiştir (The Times of Israel, 2019). Ayrıca belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin Kuzey Suriye operasyonları karşısında ABD'nin bölgeden geri çekilmesi İsrail açısından tedirginlik yaratan bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. IŞİD'e karşı mücadelede ABD'nin desteğine güvenen İsrail açısından olumlu karşılanmayan bu durum Türkiye'nin bölgeye kolayca erişebilmesine olanak sağlamıştır. Bu durum bölgede Rusya'nın rolünü artırmasına neden olmuş; ayrıca Rusya'nın İran'la müttefikliği sebebiyle İsrail'in kaygıları daha da derinleşmiştir. İsrail'in operasyonlardan dolayı Türkiye'ye karşı göstermiş olduğu tepkisinde ABD'nin rolü etkili olmuştur. ABD ile müttefikliğinden dolayı bu durumu İsrail kendisine karşı bir ihanet olarak değerlendirmiştir (Amer, 2019).

Suriye iç savaşı bağlamında Türkiye için güney sınırında “bir terör devleti” kurulması ihtimali asıl tehdidi oluştururken, İsrail için bu sadece Suriye üzerinde İran’ın artan rolünün kendi güvenliğine karşı oluşturduğu tehditten kaynaklanmaktaydı. Türkiye tarafından Suriye sınırları içerisinde söz konusu tehdidi engellemek amaçlı operasyonlar gerçekleştirilse de İsrail’in İran’a karşı askeri harekatta bulunma olasılığı ise gerçekçi görünmemekteydi (Erendor vd., 2022, s.234).

Türkiye, İran’ın da bölgede güvenlik açısından artan nüfuzuna karşı önlem almaya çalışarak 2017’de İran’ı bölgede istikrarı bozmakla suçlamıştır. Bununla birlikte İran, Türkiye tarafından Suriye ve Irak’ta mezhepçiliği izlemekle eleştirilmiştir. İran ise Türkiye’nin “terör gruplarına” yönelik destek verdiği yönünde bölgedeki politikalarını eleştirerek karşılık vermiştir (Hürriyet Daily News, 2017). 2017 yılında İran Genelkurmay Başkanı olan Muhammed Bakiri, Türkiye ziyaretinde Suriye’de hem İran’ın hem de Türkiye’nin ortak çıkarlarının olduğuna değinmiştir (Sputnik News, 2017). Ayrıca ABD Başbakanı Donald Trump’ın İran ve Türkiye’nin ulusal güvenliğine karşı tehdit oluşturan politikası, iki hükümet arasında işbirliğinin artmasına yol açmıştır. Türkiye, her ne kadar İran konusunda İsrail ile ortak paydalara sahip olsa da terör tehdidine karşı mücadele etmek için İran’ı bir müttefik olarak görmüş, bu açıdan İsrail ile işbirliğinden kaçınmıştır. İran’ı dengede tutabilmek amacıyla İsrail tarafından müttefik arayışı ve PYD\YPG ile yakın ilişki kurulması durumu, Türkiye’yi İran ve Rusya ile işbirliğine iten bir başka nedeni oluşturmuştur (Ülgül, 2019, s.146).

Bu nedenle, Türkiye’nin tutumu İsrail’in ortak çıkarlarıyla çatışmış ve Suriye’de her iki tarafın işbirliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanı sıra Donald Trump’ın İsrail ve PYD yanlısı politikaları, Türkiye tarafından hem ABD’ye hem de İsrail’e karşı güvensizliğin oluşmasıyla birlikte, Türkiye’yi Rusya ve İran’la işbirliğine itmiş ve İsrail ile olası işbirliğini engelleyen bir diğer etkeni oluşturmuştur (Erendor vd., 2022, s.235). Suriye krizi bağlamında her iki devletin iç siyasetinde ortaya çıkan gelişmeler ilişkilerin etkilenmesine yol açmıştır.

3.8.2. Türkiye’nin Suriyeli Muhaliflere Desteği ve İsrail’in Tepkisi

2011’de iç savaşın ortaya çıkmasıyla birlikte rejim ve muhalifler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucu muhalif gruplar Özgür Suriye Ordusu altında birleşmeye başlamıştır. ÖSO’nun başlıca amacı Esad rejiminin şiddetine karşı Suriye halkını

koruyabilmek yönünde ortaya çıkmıştır. ÖSO, Batılı devletler ve uluslararası medya tarafından “ılımlı muhalefet” olarak nitelendirilmiştir (Zorlu, 2022, s.25). Türkiye, Suriye iç savaşı zamanı Beşar Esad’dan talepte bulunduğu reformların uygulanması konusunun olumsuz sonuçlanmasıyla rejim ve muhalifet arasında bir uzlaşmaya varamamış, istikametini muhaliflere destek verilmesi yönünde değiştirmiştir.

Bu çerçevede Türkiye, Esad rejimine karşı ÖSO adı altında bulunan muhalif gruplara destek vermiştir. Suriyeli muhaliflerin tek bir çatı altında birleşmesi için aktif rol oynayan Türkiye, ayrıca Suriye Ulusal Koalisyonu gibi yapıların da tanınması için bir dizi çabada bulunmuştur (Kalay, 2023, s.27). Suriye’deki iç savaşın ortaya çıkmasından itibaren Türkiye, Suriye’den gelen sığınmacılara yönelik olarak “açık kapı politikası” uygulamıştır (Göksedef, 2021). Ocak 2024 verilerine göre Türkiye’de 3.559.041 milyon Suriyeli sığınmacı bulunmaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024).

Türkiye, Suriye iç savaşı karşısında mülteci akımına yönelik göç yönetimi, artan IŞİD tehdidi ve PKK’nın Suriye’deki uzantısı olarak gördüğü PYD/YPG kaynaklı terör tehdidinin ortaya çıkması gibi istenmeyen güvenlik sorunları ile karşılaşmıştır (Zorlu, 2022, s.26). Bu açıdan da Türkiye, Kuzey Suriye’de Kürt grupların özerklik taleplerini kabul etmemiş ve bu bölgede Suriyeli sığınmacılar için güvenli bir bölge oluşturulması amacıyla ÖSO ile birlikte Zeytin Dalı, Fırat Kalkanı gibi sınır ötesi operasyonlar düzenlemiştir (Özçelik ve Acun, 2018, s.11).

Bu yönde Türkiye aynı zamanda Suriye’nin toprak bütünlüğünün korunmasına, Suriye’deki istikrarsız durumun sona ermesine ve halkın taleplerinin karşılanmasına odaklanmıştır. Türkiye, Suriye iç savaşına ilişkin siyasi çözüm arayışından yana olmakla birlikte muhaliflerin temsil edilmesinde aktif bir rol oynamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Cenevre ve Astana gibi platformlara katılım göstermiştir. Cenevre platformu 2012 yılında BM’nin gözetiminde başlatılan ve 2254 sayılı Cenevre Bildirisini temel alan süreç olup, muhalefet ve rejim arasında siyasi çözümü amaçlamıştır. Bu platformda Suriye’de siyasi geçiş, anayasa komitesi, güvenlik ve toprak bütünlüğünün korunması gibi meseleler ele alınarak, tartışılmıştır. Türkiye ve Rusya’nın çabaları ile başlatılan ve daha sonra İran’ın da katılımıyla Ocak 2017 yılında Astana platformu düzenlenmiştir. Çatışmalardan dolayı bölgedeki gerginliğin azaltılması yönünde başlatılan Astana sürecinde bu ülkeler Suriye’de kalıcı barışın sağlanması ve muhaliflere tam destek verilmesi yönünde çabalarda bulunmuştur (Zorlu, 2022, s.26-27). Görüşmelere ev

sahipliği yapan Astana sürecinin toplantıları günümüzde de devam etmekte olup ondokuzuncu kez gerçekleştirilen toplantısı ise 22-23 Kasım 2022 yılına aittir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022). Türkiye her iki platformda da yer alarak Suriye’de barış ve istikrarın sağlanılmasına çalışmıştır.

İsrail ise Suriye’de Esad rejiminin yerine olası iktidar boşluğunun yaşanmasıyla İran ve IŞİD gibi güçlerin bu boşluğu doldurmaya çalışmaları ihtimali karşısında muhalif güçlerle iletişime geçmeyi önemli bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Suriye’de Hizbullah ve İran güçlerine gerçekleştirmiş olduğu saldırıların yanı sıra Suriyeli muhaliflere de destek vermiştir (Cankara, 2021, s.5674-5675). İsrail hükümeti bu desteğin gizli kalması taraftarı olmuştur. Ancak İsrail’in muhaliflere olan bu desteğinin, İran, Hizbullah ve Suriye tarafları kendilerine karşı yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca İsrail hükümeti bir çok Batılı devlet tarafından terör örgütü olarak tanımlanan El-Nusra Ordusuna destek verdiği yönünde suçlamalara da maruz kalmıştır (Bulut, 2018, s.542).

İsrail’in Suriyeli muhaliflere destek vermesi yönünde ortaya atılan iddialar birtakım haber siteleri tarafından raporlanmıştır. 2013 yılında Suriye devlet kanalı SANA, hükümetin İdlib etrafında ellerinde İsrail yapımı silahlara sahip olan muhalif grupları yakaladığıyla ilgili haber yayımlamıştır. Aynı yıl içerisinde Lübnan’a bağlı olan El-Manar televizyon kanalında savaş bölgesinde İsrail’e ait askeri malzemelerin olduğu açıklanmıştır. Haber sitesi yayımlamış olduğu raporda İsrail’in doğrudan muhaliflere yardım ettiğini iddia etmiştir (Winer, 2013).

Ancak bu dönem ortaya atılan iddiaları İsraili yetkililer kabul etmemiş, Cumhurbaşkanı Beşar Esad tarafından bu iddialar muhalif güçleri Siyonistlerle işbirliği yaptıkları için halkın gözünde itibarsızlaştırmak amacı taşıdığına yorumlanmıştır (Gross, 2019). Bir başka açıklama Rory Jones tarafından *The Wall Street Journal*’da yayımlanmıştır. Yayımlanan haberde İsrail’in 2013’den beri Suriyeli muhaliflerle iletişim içinde olduğu ve iç savaş sırasında yaralılara İsrail tarafından hem tıbbi hem de mali destek sağlandığı rapor edilmiştir (Jones, 2017).

2018 yılında Elizabeth Tsurkov tarafından *Foreign Policy*’de Suriye’nin güneyinde yer alan muhalif güçlerden elde edilen bilgiler yayımlanmıştır. Bu bilgiler içerisinde Suriye’nin güneyinde en az 12 muhalif gruba destek verildiği ve bunun yanı sıra 2013’den itibaren Kunetra ve Dera’da bulunan muhaliflere de destek gösterilmesi yer

almıştır. Tsurkov tarafından İsrail'in muhaliflere yönelik destek adımları sınıra gelen IŞİD ve İran'ı engellemek amacı taşıdığına yorumlanmıştır. Tsurkov, İsrail'in muhaliflere verdiği desteği açıkça ifade etmiş; ayrıca muhaliflerin Cumhurbaşkanı Beşar Esad tarafından kendilerine karşı saldırı olduğunda İsrail'in müdahale edeceği yönünde beklentilere sahip olduklarını vurgulamıştır. Fakat muhalifler, rejim tarafından saldırı yaşandığında İsrail'in herhangi bir müdahalede bulunmamasını, İsrail'in sadece kendi çıkarları için adım attığı şeklinde belirtmiştir (Tsurkov, 2018).

İsrail Savunma Güçleri Başkanı Gadi Eisenkot görevinin bitmesine yakın, 2019 yılında İngiliz *Sunday Times* gazetesinde İsrail'in Golan Tepelerinde Suriyeli muhaliflere kendilerini koruyabilmeleri amacıyla silah desteği sağladığı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Muhaliflere silahlı destek verdiği yönünde iddiaları kabul etmeyen İsrail'in, Golan Tepeleri'nde yalnızca insani yardım amaçlı sağlık hizmeti verildiğini söylemesine karşılık Eisenkot'un açıklamaları kritik bir öneme sahiptir. 2017 yılından beri İsrail'in Suriyeli muhaliflere sağladığı desteğin sadece insani yardımdan ibaret olmadığını ilk kez resmi olarak açıklayan İsrail Genelkurmay Başkanı Gadi Eisenkot olmuştur (Gross, 2019).

Malmwig'e (2016, s.4) göre İsrail'in rejim karşıtı güçlere destek verdiğini resmi olarak açıklamaktan kaçınmasının üstünde birkaç faktör etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, İsrail'in askeri gücünü arttırmasıyla Arap ülkelerinden farklı bir çizgide olaya müdahil olması durumundan dolayı diğer bölgesel güçler ile arasında bir gerilim ortaya çıkma ihtimalinden kaynaklanmaktaydı. İkincisi, söz konusu durumun Esad karşıtı güçleri zayıflatma riski oluşturması dolayısıyla Esad'a karşı daha çok tehdit oluşmasına ve savaşın daha uzun sürmesine yol açabilecek olmasıydı. Son olarak ise bu durum, İsrail'in savaşa katılmaktaki esas amacı olan İran ve Hizbullah güçlerinin engellenmesi misyonunu başarmak şöyle dursun, daha istikrarsız bir savaş ortamı içerisine düşmesine sebep olabilecekti.

Türk Hükümeti, Esad rejiminin devrilmesi için muhalefete destek sağlarken, İsrail ise İran destekli Suriye'yi dengede tutabilmek amacıyla El Nusra ve Özgür Suriye Ordusu'na destek sağlıyordu (Ahren, 2015). Türkiye'nin Suriyeli muhalefete destek vermesine İsrail'in tepkisi, kendi çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir. Çünkü Türkiye'nin aksine İsrail, Suriye'de siyasi çözümün mümkün olmayacağı ve Esad rejiminin iktidardan düşmesinin bölgede istikrarsızlık yaratarak İran'ın rolünü

arttıracacağı fikrindeydi. Aslında İsrail tarafından Suriye'nin bir çatışma alanı olarak kalmasını sağlamak amaçlanmaktaydı. İsrail, Suriye iç savaşının ortaya çıkmasından itibaren kendi ulusal güvenliği ve sınırlarının korunması konularına odaklanmış, rejime karşı muhaliflere destek gösterse de bunu açıkça ilan etmemekteydi. Suriye iç savaşına bakıldığında, Türkiye ve İsrail arasındaki ortak güvenlik endişeleri, Suriye'de İran'ın etkinliğinin artmasından duyulan rahatsızlığa dayanmaktaydı. Bu minvalde her iki hükümetin de birbirinden bağımsız bir şekilde muhalif grupları desteklediği görülmektedir. Suriye iç savaşı bağlamında farklı amaçlara sahip olan Türkiye ve İsrail, aslında muhaliflere destek politikalarında aynı fikirde olmuştur.

3.8.3. İsrail'in Suriye'de Hava Operasyonları ve Türkiye'nin Tepkisi

İsrail'in Suriye iç savaşında başlıca hedefi İran'ın faaliyetlerini kısıtlamak olmuştur. Bu sebeple İsrail, Suriye üzerine gerçekleştireceği operasyonları ve yürüteceği politikasını İran tarafından kendisine olası bir saldırıyı engelleyebilmek üzerine kurmaya çalışmaktaydı. 2013 yılında İsrail'in Washington Büyükelçisi Michael Oren, İran için Suriye'nin stratejik bir konuma sahip olduğunu ve Esad rejiminin İsrail'in güvenliğine karşı tehdit oluşturan önemli bir etken olduğunu belirtmiştir (Williams, 2013).

İsrail Başbakanı Netanyahu açısından İran'ın oluşturduğu tehdit iki şekilde ortaya çıkmıştır. İlki, İran hükümeti tarafından Hizbullah örgütüne askeri teçhizat temin edilmesi İsrail'e karşı doğrudan ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturmuştur. İkincisi ise Suriye iç savaşı zamanı İsrail sınırı olan Golan Tepelerinde İran'ın asker ve silah biriktirerek oluşturduğu tehditten kaynaklanmıştır (Pollak, 2015). İsrail'in rejime karşı hava operasyonlarının arkasında İran-Hizbullah-Esad arasındaki ilişkiler ve Golan Tepelerinde oluşan sorunlar yer almıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Suriye iç savaşı zamanı silah sistemlerinin Hizbullah'a transfer edilmesi İsrail'in güvenliğine tehdit oluşturmuş ve buna karşılık olarak 2013 yılında Suriye'ye yönelik İsrail dört hava operasyonu düzenlemiştir. Bu dönemden itibaren İsrail'in Suriye'de yer alan askeri hedeflere karşı hava operasyonları giderek artmış ve defalarca Suriye, bu operasyonlara maruz kalmaya devam etmiştir.

İsrail tarafından ilk hava operasyonu 31 Ocak 2013'te Şam yakınlarındaki Jamraya'da bulunan bir askeri araştırma tesisi üzerine düzenlenmiş ve ardından 2 Şubat'ta ise iki hedefe daha operasyon gerçekleştirilmiştir (Turan, 2013, s.125). 2013

yılında İsrail'in hava operasyonlarını Türk Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan kınamış; ayrıca bu operasyonların Beşar Esad rejiminin Baniyas'ta yaptığı soykırımın üstünü kapatabilmesi açısından bir fırsat oluşturduğu yönünde açıklamalarda bulunmuştur (Reuters, 2013). İsrail 2013 yılında Suriye'ye karşı düzenlediği dört operasyonun ardından iki kez daha önemli operasyonlar düzenlemiştir. Ancak bu operasyonlar bağlamında çok detaylı bir şekilde açıklamalarda bulunmamıştır. İsrail hükümeti gerçekleştirdiği operasyonları kabul etmemenin yanı sıra inkar da etmemiştir. Bu bağlamda hükümet tarafından yürütülen belirsizlik politikasına ilişkin İsrail'in bu saldırılarının altında İran, Hizbullah ve Hamas gibi örgütlerin söz konusu kimyasal silahları ele geçirmelerinin önüne geçebilmek olduğu görülmektedir (Turan, 2013, s.125). Ayrıca ABD'nin *Washington Post* gazetesi, İsrail'in Suriye'ye karşı olan saldırılarının, aslında, İsrail'in İran üzerine olası saldırılar oluşturabileceği şeklinde bir yazı yayımlamıştır (Washington Post, 2013). İsrail Suriye'ye düzenlemiş olduğu hava operasyonlarının hepsini kabul etmemiş olsa da Suriye ile birlikte Rusya hükümeti de bu operasyonların arkasında İsrail'in olduğunu iddia etmiştir (Anadolu Ajansı, 2019).

İsrail'in Suriye'deki güvenlik politikasını daha etkili bir şekilde uygulayabilmesi açısından Suriye hava sahasında özgürce faaliyet gösterebilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda İsrail'in operasyonlarını önleyebilmek adına, Suriye'nin sahip olduğu bir hava savunma sistemi mevcut değildir. Suriye, sadece Rusya'dan S-300 savunma sistemi temin etmekle bu saldırıların karşısına geçebilirdi. Fakat, bu dönemde Rusya hükümetinin İsrail'in bu alandaki önceliğine karşı duyarlı tutumu İsrail devletinin Suriye'deki askeri hedeflere karşı saldırılarını rahat bir şekilde gerçekleştirmesine olanak sağlamıştır (Süvari ve Salihi, 2022, s.101). İsrail'in Suriye'deki hava operasyonları 2013 yılı sonrasında da devam etmiştir.

2017 yılında 27 kez hava operasyonu gerçekleştiren İsrail, Şam bölgesi dışında Hama, Humus, Halep, Elbukemal (Deyrezzor), Kuneytra ve Dera bölgelerini de hedef almıştır (Özdemir, 2022, s.16). İsrail, 2017 yılında Suriye'nin ve Lübnan Hizbullah'ının silah taşıyan konvoylarına karşı sınır ötesi bir operasyon düzenlediğini resmi şekilde beyan etmiştir (Haaretz, 2017). Bu, İsrail'in resmi olarak doğruladığı ilk operasyon olmuştur.

2018'de ise İsrail'in hava operasyonu düzenlediği bölgelere Lazkiye ve Suveyde de eklenmiş, ayrıca İran'ın bu bölgelerde kullandığı üslere de İsrail operasyonlar

düzenlemiştir. 2019’da 65’e ulaşan saldırı sayısının sadece 8’i Şam havaalanı ve etrafını hedeflemiştir (Özdemir, 2022, s.16-17).

2020 yılına ilişkin olarak Esad rejimi bu yıl sürecinde farklı tarihler içerisinde Humus, Şam Havaalanı etrafına, Tedmur bölgesine, Şam yakınları ve bu bölge etrafında bulunan İran silah depolarının mevcut olduğu yerlere İsrail devletinin saldırılar gerçekleştirdiği iddiasında bulunmuştur. Esad rejiminin bu iddiasına karşılık olarak 28 Nisan’da İsrail Savunma Bakanı olan Naftali Bennett yazılı açıklamasında, İsrail hükümetinin İran’ın Suriye’deki mevcudluğunu engellemeye çalışmaktan, zorla çıkarma stratejisine dayandığını belirtmiştir (Sabah, 2020). Bu sürece kadar gerçekleşen saldırılar bağlamında, açıklamadan kaçınan İsrail hükümeti tarafından, Bennett’le birlikte İsrail Genelkurmay Başkanı Gadi Eizonkot’un açıklamaları İsrail’in Suriye’de İran’a yönelik saldırılar düzenlediğini açık bir şekilde beyan etmiştir (Anadolu Ajansı, 2019). İsrail’in Suriye’ye karşı hava operasyonları 2021 yılı boyunca neredeyse her ay gerçekleşmiştir (Özcan, 2021). Suriye iç savaşının başlangıcından günümüze dek devam eden hava operasyonlarında İsrail, askeri açıdan aktif rol oynasa da siyasi açıdan etkisiz kalmıştır. Rusya, İran ve Türkiye’nin öncülüğünde gerçekleştirilen Astana platformunda Suriye ile ilgili düzenlenen görüşmelerde İsrail’in yer almaması bu etkiye neden olarak gösterilebilir. Bununla birlikte ABD’nin de bu diplomatik süreçteki etkisizliği önemli bir etken olabilir. İsrail’in askeri faaliyetinin yanı sıra Suriye’de istenilen sonuca ulaşabilmek açısından diplomatik aktifliğini de bu yönde arttırması önem arz etmektedir (Citrinowicz, 2020).

İsrail’in Suriye’ye yönelik hava operasyonlarına karşı Cumhurbaşkanı Erdoğan eleştirel bir tutum sergilemiştir. Ayrıca Erdoğan, bu operasyonların Suriye’nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı tehdit oluşturduğu ve iç savaşı uzatarak bölgede istikrarsızlığın sona ermesini zorlaştırdığı yönünde açıklamalar yapmıştır. Erdoğan’ın bu doğrultudaki açıklamaları İsrail’i Orta Doğu’nun güvenliğini tehlikeye attığına dair suçlamalara maruz bırakmıştır (Sputnik News, 2018). Erdoğan’ın bu eleştirel tutumuna karşılık olarak İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, “Suriyelilerin ve Kürtlerin katledildiğini” iddia ederek Erdoğan’a karşı suçlamalarda bulunmuştur. Bu suçlamaların ardından Erdoğan, İsrail’de yalnızca Yahudilerin kendi kaderini tayin hakkına sahip olduklarını öne süren yeni bir yasanın baskıyı meşru kıldığını ve İsrail’in “faşist ve ırkçı” bir ülke olduğunu belirtmiştir (Reuters, 2018). İki hükümetin karşılıklı

olarak eleştirileri bağlamında Suriye krizinin, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkileri yakınlaştırmaya dönük bir unsur olmaktan ziyade, birbirilerine karşıt söylemler geliştirdiği görülmektedir.

3.9. Değerlendirme

Bu bölümde Suriye iç savaşı bağlamında Türkiye-İsrail ilişkileri incelenerek, iki ülkenin politika tutumlarının karşılaştırılmasına çalışılmıştır. 2010 yılında halk ayaklanmaları ile ortaya çıkan Arap Baharı domino etkisiyle diğer Orta Doğu ülkelerine de yayılmaya başlamıştır. Arap Baharı ile bölgede yaşanan istikrarsızlık, 2000’li yılların başlangıcından beri krizlerle seyir eden Türkiye-İsrail ilişkilerinin olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Arap Baharı’nın Orta Doğu üzerinde yarattığı değişimlere yönelik her iki ülkenin tehdit algıları ve politika tutumları farklılık göstermiştir. Arap Baharı’nın ortaya çıkması Türk dış politikası açısından beklenmedik bir anda gelişmiş olsa da Türkiye, Arap halklarının demokratik taleplerinin destekçisi haline gelmiştir. Türkiye’nin aksine Arap Baharı ortaya çıktığında İsrail, ayaklanmalara karşı “bekle ve gör” politikası izlemekten yana bir tutum sergilemiştir.

2011 yılında Suriye iç savaşı ortaya çıktığında da Türkiye, Beşar Esad’la sahip olduğu iyi ilişkiler nedeniyle olayları yakından izlerken, İsrail tam tersine uzaktan izleme tutumuna devam etmiştir. Türkiye bu tutumuna yönelik ilk önce halkın reform taleplerinin karşılanması için rejimi ikna etme çabaları göstermeye çalışmıştır. Ancak Türkiye bu çabalarına karşın bir sonuç elde edememiş; rejim değişikliği politikasını benimseyerek Suriyeli muhaliflere aktif destek vermiştir. İsrail ise Suriye’deki güvenlik çıkarları nedeniyle ilk önce iç savaşa yönelik olarak gelişmeleri uzaktan izleme tutumu sergilemiş olsa da Hizbullah ve İran’ın Suriye’de artan rolüne karşı bu tutumu değişiklik göstermiştir. Türkiye ve İsrail iç savaş üzerinde Hizbullah ve İran’ın artan rolüne ilişkin ortak güvenlik endişelerine sahip olsalar da politikaları farklılık göstermiştir. Suriye iç savaşı bağlamında farklı güvenlik kaygılarından yola çıkarak İsrail, Suriye’de İran’ın rolünün engellenmesine yönelik hava operasyonları düzenlerken, Türkiye tarafından ise Kuzey Suriye’de PYD\YPG’nin faaliyetlerini karşı askeri operasyonlar düzenlenmiştir. Bu çerçevede her iki tarafın düzenlemiş olduğu operasyonlar ve birbirlerine yönelik eleştirileri iki ülkenin birbirine karşıt bir pozisyon almalarına neden olmuştur.

SONUÇ

Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'in bağımsızlığını tanınmasından bu yana Türkiye-İsrail ilişkileri inişli çıkışlı bir süreç izlemiştir. Diplomatik ilişkilerin kurulmasından başlayarak iki taraf arasındaki başlıca sorun Filistin meselesi çerçevesinde şekillenmiştir. 1990'lı yıllara kadar ilişkiler bölgesel gelişmelerin de etkisiyle gerilimlerle seyir göstermeye devam etmiştir. Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından iki ülke ilişkileri 1990'lı yıllarda farklı bir boyuta ulaşmıştır. Orta Doğu ihtilafına- Filistin sorunu- ilişkin 1991 Madrid ve 1993 Oslo süreçlerinin başlaması, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini ne içeriden ne de Arap devletlerinden baskı görmeden geliştirmesine olanak sağlayan önemli faktörler olmuştur. Dış dünyada desteğe ihtiyaç duyan Türkiye, bu dönem Yahudi lobisiyle ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki ilişkileri stratejik ortaklığa taşıyan askeri, ekonomik ve ticari yönde birtakım anlaşmalar imzalanmıştır. Güney komşularının PKK'yı desteklediği bir dönemde Batı'dan askeri yardım almakta zorlanan Türkiye açısından İsrail ile arasında sağlanan bu işbirliği büyük öneme sahip olmuştur. Bu dönem düşman Arap devletleri tarafından kuşatıldığını hisseden İsrail ise Türkiye ile arasındaki bu işbirliğini geliştirerek stratejik izolasyonundan kurtulmaya çalışmıştır. Özellikle, 1990'lı yılların sonlarında Türkiye'nin Suriye ve İran'ın yanı sıra Arap dünyasıyla yakınlaşmaya başlaması, İsrail'le ilişkilerinin yakın stratejik işbirliğinden dengeli ilişkilere geçişinin temelini koymuştur.

Stratejik ve diplomatik işbirliği ile güçlendirilen iyi ikili ilişkiler, 2000'li yıllarda ortaya çıkan İkinci İntifada'nın yaşanmasıyla sona ermiştir. İkinci İntifada'nın ortaya çıkmasıyla Filistin sorununun çözümünde tekrardan durgunluk yaşanmaya devam etmiştir. Bu dönem Türkiye'de siyasal İslam geleneğinden gelen ve Müslüman dünyada liderlik rolü oynamayı amaçlayan bir siyasal parti olan AKP'nin, İsrail'de ise Ariel Şaron'un öncülüğünde aşırı sağcı bir parti olan Likud Partisinin iktidara gelmesi iki ülke arasındaki durgunluk sürecinin devam etmesine neden olmuştur. Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan bu gerginlik İsrail'in Lübnan ve Gazze saldırıları ile daha da artmıştır. İsrail'in 2008 yılında Gazze'ye karşı gerçekleştirdiği Dökme Kurşun Operasyonu sonucu uyguladığı ambargolar, Türkiye tarafından İsrail'e karşı eleştirilerin artmasına neden olmuştur. 2009 Davos ve ardından Alçak Koltuk krizlerinin yaşanması ilişkilerdeki gerilemeyi hızlandırmıştır. Bu bağlamda İsrail hükümeti Türkiye'den özür

dilemiş olsa da 2010 yılında Mavi Marmara gemisine düzenlenen saldırı ile ilişkiler kopma noktasına ulaşmıştır.

Arap Baharı'nın ortaya çıkması ilişkilerdeki gerginliğin giderilmesinin üç yıl daha ertelenmesinde etkili olmuştur. 2010 yılında Tunuslu Muhammed Buazizi'nin kendini yakarak öldürmesi Arap Baharı'nı tetikleyen olay olmuştur. Ayaklanmalar, halkın demokrasi talepleri bağlamında ortaya çıkmış ve protestoların giderek artmasıyla diğer Orta Doğu ülkelerine de sıçramıştır. Davos ve Mavi Marmara krizlerinin ardından gergin Türkiye-İsrail ilişkileri, Arap Baharı olayları ile farklı bir seyir izlemiştir. Bu dönem her iki ülkenin bölgede farklı tehdit algılarına sahip olmasıyla Arap Baharı'nın başlangıcı iki tarafı birbirinden kendi çıkarları doğrultusunda uzaklaştırmıştır. Çünkü Arap Baharı'na yönelik politikasında Türkiye demokratik değişimlere destek verilmesi yönünde aktif rol oynarken İsrail, Türkiye'den farklı olarak güvenlik endişeleri nedeniyle Arap Baharı'na yönelik politikasında daha pasif bir tutum sergilemiştir.

Arap Baharı'nın etkisini gösterdiği ülkelerden biri de Suriye olmuştur. Başlangıcını 2011 yılında Dera'da oluşturan protestolarda halkın talepleri Beşar Esad rejiminin ve Baas partisinin iktidardan ayrılması yönünde ortaya çıkmıştır. Diğer şehirlere yayılmaya başlayan protestolar kısa süre içerisinde iç savaşa dönüşmüştür. Ayaklanmalar sonucu Orta Doğu ülkelerinde yaşanan iktidar değişiklikleri ve Suriye iç savaşının yaşanması Türkiye-İsrail ilişkilerinin de etkilenmesine yol açmıştır. Türkiye'nin bu dönem Mısır ve Katar gibi ülkelerle yakın ilişkiler kurması ayrıca Orta Doğu'da değişen denklem, İsrail ile ilişkilerin olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Tüm bunlara rağmen 2013 yılında tarafların uzlaşmasına yönelik ABD'nin çabaları etkili olmuştur. Ancak Mavi Marmara olayına ilişkin Türkiye'nin özür talebinin İsrail tarafından gerçekleştirilmemesi sonucu bu uzlaşma 2016 yılına kadar ertelenmiştir. Taraflar arasındaki ilişkiler 2016 yılında imzalanan tazminat anlaşması ile tekrardan iyileşmeye başlamıştır. İsrail'in Türkiye'den özür dilemesinde, ABD'nin her iki tarafın müttefiki olması ve Suriye'de yaşananlar etkili olmuştur. İsrail'i özür dilemeye iten başlıca sebep güvenlik kaygılarından dolayı ortaya çıkmıştır. İlişkilerde uzlaşmaya varılması her iki ülkenin çıkarları açısından önemli görülmüştür. Fakat bu uzlaşma uzun soluklu devam etmemiş ABD'nin 2017 yılında büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı vermesinin ardından ilişkiler tekrardan bozulmaya başlamıştır. 2022 yılında İsrail Cumhurbaşkanı

Isaac Herzog'un Türkiye ziyaretine kadar Türkiye-İsrail arasındaki ilişkiler durgun bir seyir izlemeye devam etmiştir.

Bu tez çalışmasının odak noktasını Suriye iç savaşı ekseninde Türkiye ve İsrail'in politikalarının karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilmesi ve iki ülke politikasında ne tür farklılıklar olduğunun ortaya konulması oluşturmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Türkiye, Suriye iç savaşının başlangıcında Esad rejiminin değişmesini ön planda tutan "normatif" ve "değer yönelimli" bir dış politika benimserken çatışmanın ilerleyen aşamalarında, özellikle 2016 sonrasında, IŞİD, PYD\YPG gibi devlet dışı aktörler tarafından terör tehdidinin artmasıyla birlikte daha ziyade güvenlik eksenli bir politikaya doğru evrilmiştir. Buna karşın, İsrail ise tüm çatışma boyunca kendi güvenlik kaygılarını gidermeye yönelik stratejik çıkarlarını önceleyen bir politika uygulamıştır.

Türkiye, Suriye'deki ilk ayaklanmalar ortaya çıktığında Esad rejimini demokratik reformların uygulanmasına yönelik ikna edilmesi yönünde girişimlerde bulunmuştur. İsrail ise tam tersine olayları uzaktan izlemeye yönelik tutum sergilemiştir. Türkiye, Suriye ile olan yakın ilişkilerinden dolayı başlangıçta rejimin reformları uygulanmasına dönük ikna etme yönündeki çabalarda bulunsa da Esad rejimi tarafından bu çabalara karşılık verilmemiştir. Bunun sonucunda Türkiye, Suriye'de rejim değişikliği politikasını benimseyerek tüm desteğini Suriyeli muhalif güçlere doğru yöneltmiştir. Türkiye'nin aksine İsrail'in Suriye iç savaşının erken döneminde olaylara müdahale etmemeye çalıştığı görülse de çatışmanın ilerleyen aşamalarında İran ve Hizbullah'ın Suriye'deki etkinliğini arttırması nedeniyle bu politikasında değişikliğe gitmiştir. Bu bağlamda Hizbullah ve İran güçleri Esad rejimine destek verirken İsrail muhaliflere örtülü bir destek sağlamaya başlamıştır. Ancak, Türkiye, öncelikli olarak Esad rejiminin iktidardan gitmesi için muhalif güçlere destek sağlarken İsrail kendi jeostratejik çıkarları doğrultusunda muhalif güçleri desteklemiştir. Buna karşın, İsrail'in Suriye iç savaşına yönelik politikasındaki temel fark çatışmanın başlangıcından itibaren kendi sınırlarını ve güvenliğini koruma meselelerine öncelik vermesidir. Nitekim Esad rejimi değişikliğinin Golan Tepeleri açısından yaratacağı olası tehditler İsrail açısından asıl güvenlik kaygılarını oluşturmuştur. Bu çerçevede, Türkiye uzunca bir dönem Suriye'de rejim değişikliğinin gerçekleşmesi yönünde çabalarda bulunurken İsrail sonuç itibarıyla İran ve

Hizbullah desteğine karşın “bildiği şeytan” olarak tanımladığı Esad rejiminin zayıf bir şekilde iktidarda kalmasını kendi çıkarları doğrultusunda görmüştür.

Suriye iç savaşı bağlamında Türkiye-İsrail ilişkilerinin nasıl etkilendiği sorusu değerlendirildiğinde 2009 Davos Krizi sonrası bozulan Türkiye-İsrail ilişkilerinin yumuşaması için 2011 Suriye iç savaşı benzer güvenlik kaygıları nedeniyle uygun bir ortam yaratmış gibi gözükse de ABD'nin arabuluculuk çabalarına rağmen ilişkilerde beklenen ilerleme gerçekleşmemiş ve ilişkileri iyileştirmeye dönük girişimler nihai olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın sonuçları her iki ülkenin Suriye iç savaşına yönelik tutumlarında gözlenmektedir. Bu çerçevede, her iki ülke, İran'ın artan nüfuzu, IŞİD'in varlığı ve rejimin kimyasal silahlara sahip olması gibi benzer güvenlik kaygılarına sahip olmalarına karşın birbirlerinin Suriye'deki politikalarına yönelik karşıt söylem ve pozisyon geliştirdikleri görülmektedir. Bu durum her iki ülkenin birbirlerinin uygulamalarına yönelik eleştirilerinde tespit edilmektedir. Türkiye, 2016 sonrasında Suriye iç savaşından kaynaklı ulusal güvenliğine yönelik tehditleri ortadan kaldırmayı ve özellikle Suriye'nin kuzeyinin PYD/YPG gibi unsurlardan arındırmayı hedefleyen bir politikayı öncelerken İsrail'in önceliği ise Suriye'deki İran'ın artan nüfuzunun engellenmesi olmuştur. Bu çerçevede Türkiye, 2016-2020 arasında Suriye'nin kuzeyine yönelik bir dizi askeri operasyon düzenlemiştir; İsrail ise 2011 yılından itibaren güvenlik endişeleri sebebiyle Suriye'de İran'ın varlığını engelleyebilmek için hava operasyonları gerçekleştirmiştir. İsrail, Türkiye'yi Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirdiği askeri operasyonlar nedeniyle sert biçimde eleştirirken Türkiye ise İsrail'in Suriye'deki hava operasyonlarını Suriye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı saldırı olarak tanımlayarak İsrail'i kınamıştır. Sonuç itibarıyla, Suriye iç savaşı bağlamında iki ülkenin birbirlerine karşıt söylemleri ikili ilişkilerdeki mevcut gerilimi arttıran faktörlerden biri olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abadi, J. (1995). Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations. *Journal of Conflict Studies*, 15 (2), 1-16.
- Abdi, Z. (2016). Türkiye'nin Suriye Politikası. H.Çomak. C. Sancaktar.Z.yıldırım Uluslararası Politikada Suriye Krizi. (Editörler), *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, içinde (s. 449-457). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Abdulmecid, M. (2020). İran Genelkurmay Başkanı'nın Suriye Ziyareti. *İran Araştırmaları Merkezi*. <https://iramcenter.org/iran-genelkurmay-baskaninin-suriye-ziyareti-206> (Erişim tarihi: 29.05.2023).
- Amer, A. A. (2019). What is behind the Israeli outrage over Turkey's Syria operation? Aljazeera, <https://www.aljazeera.com/opinions/2019/10/25/what-is-behind-the-israeli-outrage-over-turkeys-syria-operation> (Erişim tarihi: 6.11.23).
- Ağır, O. ve Aksu, Z. (2017). Birleşmiş Milletler'in Suriye Krizine Yönelik Politikalarının Değerlendirilmesi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4 (9), 43-55.
- Ahren, R. (2014). Turkey-Israel deal reached, awaits Netanyahu's approval. *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/turkey-israel-deal-reached-awaits-netanyahus-approval/> (Erişim tarihi: 10.04.2023).
- Ahren, R. (2015). Israel acknowledges it is helping Syrian rebel fighters. *New Times Of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/yaalon-syrian-rebels-keeping-druze-safe-in-exchange-for-israeli-aid/> (Erişim tarihi: 2.06.2023).
- Ahronheim, A. (2018). IDF: Israel will not open borders to Syrians, humanitarian aid to continue. *The Jerusalem Post*, <https://www.jpost.com/middle-east/idf-israel-will-not-open-borders-to-syrians-humanitarian-aid-to-continue-561176> (Erişim tarihi: 14.10.23).
- Akgün, B. (2012). Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler. *SDE Analiz*, 1-72.
- Akgün, M. Gündoğar, S. S., ve Görgülü, A. (2014). Politics in troubled times: Israel-Turkey relations. *Turkish Economic and Social Studies Foundation*, 1-12.
- Aksar, Y. (2012). Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9 (33), 23-40.
- Al-Hatem, F. (2011). Turkey won't let Syria become another Iraq. *The Guardian*,

- <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/aug/10/turkey-syria-complex-relationship> (Erişim tarihi: 6.11.23).
- Aljazeera (2020). Erdogan threatens ‘imminent’ Turkish operation in Syria. <https://www.aljazeera.com/news/2020/2/19/erdogan-threatens-imminent-turkish-operation-in-syria> (Erişim tarihi: 6.11.23).
- Aljazeera Türk (2014). “Türkiye-Suriye İlişkileri: İnişler ve Çıkışlar”. <https://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar> (Erişim tarihi: 12.10.23).
- Almog, O. ve Sever, A. (2017). Hide and seek? Israeli–Turkish relations and the Baghdad pact. *Middle Eastern Studies*, 53 (4), 609-623.
- Almog, O. ve Sever, A. (2019). The Mavi Marmara: An embattled voyage and its consequences. O. Almog and A. Sever (Editörler), *Contemporary Israeli–Turkish relations in comparative perspective* içinde (s. 61–100). Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05786-2_4
- Anadolu Ajansı (2019). *İsrail Genelkurmay Eizenkot: Suriye ve başka ülkelerde binlerce hedefe saldırı düzenledik*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-genelkurmay-eizenkot-suriye-ve-baska-ulkelerde-binlerce-hedefe-saldiri-duzenledik/1363157> (Erişim tarihi: 6.07.2023).
- Anadolu Ajansı (2019). *Rusya Dışışleri Bakanlığı: İsrail’in eylemleri, Suriye’deki durumu kötüleştiriyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-disisleri-bakanligi-israilin-eylemleri-suriyedeki-durumu-kotulestiriyor/1651113> (Erişim tarihi: 6.07.2023).
- Anadolu Ajansı (2019). *Operation Peace Spring starts in N Syria: Erdogan*. <https://www.aa.com.tr/en/operation-peace-spring/operation-peace-spring-starts-in-n-syria-erdogan/1607147> (Erişim tarihi: 22.07.2023).
- Aran, A. ve Fleischmann, L. (2019). Framing and Foreign Policy-Israel’s Response to the Arab Uprisings. *International Studies Review*, 21 (4), 614-639.
- Aras, B. (1998). *Palestinian-Israeli Peace Process and Turkey*. New York: Nova Science Publishers.
- Aras, B., ve Akarçeşme, S. (2012). Turkey and the Arab spring. *International Journal*, 67 (1), 39-51.
- Arı, T. (2006). “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve ABD ile İlişkileri: Politik İkilem”. Z. Dağı (Editör), *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika AK Partili Yıllar* içinde (s. 115-140).

- Ankara: Orion Yayınevi.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş Diplomasi*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (1994). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1990*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arslan, G. (2017). İsrail Devleti'nin Kurulma Süreci ve Türkiye'nin İsrail'i Tanıması. *XI. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri*, 231-238.
- Aslanlı, A. (2010). *Türkiyə və İsrail: Nə Birləşdirir, Nə Ayırır?*
<http://dspace.khazar.org/jspui/bitstream/20.500.12323/1457/1/T%C3%9CRK%C4%B0Y%C6%8F%20v%C9%99%20%C4%B0SRA%C4%B0L.pdf> (Erişim tarihi: 8.11.2023).
- Ayata, B. (2015) Turkish Foreign Policy in a Changing Arab World: Rise and Fall of a Regional Actor?. *Journal of European Integration*, 37 (1), 95-112,
- Ayoob, M. (2012). The Arab Spring: its geostrategic significance. *Middle East Policy*, 19 (3), 84-97. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.2012.00549.x>.
- Aytürk, İ. (2009). "Between Crisis and Cooperation: The Future of Turkish-Israeli Relations". *Insight Turkey*, 11 (2), 57-74.
- Aytürk, İ. (2011). The coming of an ice age? Turkish–Israeli relations since 2002. *Turkish Studies*, 12 (4), 675-687.
- Ayhan, H. (2018). The Operation Olive Branch and the EU. *SDE Analysis*,
<https://www.sde.org.tr/analysis/sd-analysis-the-operation-olive-branch-and-the-eu-analizi-8142> (Erişim tarihi: 22.07.2023).
- Babahanoğlu, V. (2023). Suriye Krizi ve Dış Politika: Türkiye ve Rusya Arasında Geçişken İlişkiler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (59), 407-421
- Bacık, G. (2009). "Turkish-Israeli Relations after Davos: A View from Turkey". *Insight Turkey*, 11 (2), 31-41.
- Bachner, M. (2018). Israeli communities collect toys, candy, clothes for Syrian refugees. *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/israeli-communities-collect-toys-candy-clothes-for-syrian-refugees/> (Erişim tarihi: 14.10.23).
- Bağcı, H. (2001). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: Metu Press.

- Bağcı, H. ve Açıkalm, Ş. N. (2015). From chaos to cosmos: strategic depth and Turkish foreign policy in Syria. Ş. Erçetin and S. Banarjee (Editörler), *Chaos, Complexity and Leadership 2013*, içinde (s. 11-25). Switzerland: Springer International Publishing.
- Bakaç, N., Sayın, Y., Nasi, S., Çetin, R., Kartal, K. (2022). Türkiye- İsrail ilişkilerinin bugünü ve geleceği(2). *Independent Türkçe*. <https://www.independentturkish.com/node/482536/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/t%C3%BCrkiye-i%C3%87srail-ili%C5%9Fkilerinin-bug%C3%BCn%C3%BC-ve-gelece%C4%9Fi-2> (Erişim tarihi: 31.08.2023)
- Balcı, A. (2011). “Türkiye’nin dış politikası ve İsrail: 1990’lar ve 2000’lere ilişkin bir karşılaştırma”. *Orta Doğu Etütleri*, 2 (2), 117-136.
- Baş, A. (2018). “Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1991)”. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, (3), 92-122.
- BBC News (2013). *Syria's Assad warns Israel on air strikes*. <https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-22726213> (Erişim tarihi: 15.10.23).
- BBC News (2016). *Türkiye 6 yıldan sonra İsrail’e büyükelçi atadı*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37998063> (Erişim tarihi: 1.09.2023).
- Benek, S. (2016). Historical Background of Turkey-Syria Relations in the Term of Social Geograpy. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (1), 171-192.
- Bengio, O. (2009). *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*. (Çev: F. Dişkaya). İstanbul: Erguvan Yayınevi.
- Bengio, O. (2004). *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bengio, O. ve Özcan, G. (2001). Old Grievances New Fears: Arab Perceptions of Turkey and its Alignment with İsrail. *Middle Eastern Studies*, 37, 50-92.
- Berti, B. (2012). Israel and the Arab Spring: Understanding Attitudes and Responses to the “New Middle East”. Al Mesbar Studies and Research Center, 130-146.
- Boms, N. (2017). Israel's Policy on the Syrian Civil War: Risks and Opportunities. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 11 (3), 323-336.
- Boran, T. K. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 28-42.

- Boyraz, T., A. (2019). The Israeli-occupied Golan Heights: A timeline. *Anadolu Agency*, (2019). <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/the-israeli-occupied-golan-heights-a-timeline/1426268> (Erişim tarihi: 28.05.2023).
- Bölükbaşı, S. (1999). Behind the Turkish-Israeli Alliance: A Turkish View. *Journal of Palestine Studies*, 29 (1), 21-35.
- Budak, O. (2014). *An Analysis of Turkish-Israeli Relations from a Role Theory Perspective*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, S. (2018). Suriye krizinin İsrail'e yansımaları: İsrail'in 'Kırmızı Çizgi' politikası ve geçirdiği dönüşüm. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20, 521-557.
- Bulut, S. (2020). İsrail'in Suriye Krizi Politikası: Bekle-Gör Yaklaşımından Noktasal Saldırı Politikasına. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, 260, 1-17.
- Bulut, S. (2020). Türkiye ve İsrail'in Suriye Krizine Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, (266), 1-21.
- Burch, J. (2011). Turkey tells Syria's Assad: Step down!. *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-syria-idUSL5E7MD0GZ20111122> (Erişim tarihi: 7.07.2023).
- Burke, J. (2014). Gaza 'faces precipice' as death toll passes 1,400. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2014/jul/31/gaza-faces-precipice-death-toll-tops-1400> (Erişim tarihi: 7.07.2023).
- Byman, D. (2011). Israel's pessimistic view of the Arab Spring. *The Washington Quarterly*, 34 (3), 123-136.
- Cankara, P., Ö. (2021). İsrail'in Arap Baharı'na Yaklaşımı ve Suriye İç Savaşı'na Yönelik Pozisyonu. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17 (38), 5657-5685.
- Cebeci, E., ve Üstün, K. (2012). The Syrian quagmire: what's holding Turkey back?. *Insight Turkey*, 14 (2), 13-21.
- Ceylan, T. E. (2021). Israel and Turkey: Once Comrades Now Frenemies. *Contemporary Review of the Middle East*, 8 (3), 338-355.
- Citrinowicz, D. (2020). "Diplomatic Openings Amid Israel's Syria Strikes". *Fikra Forum*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/diplomatic-openings-amid-israels-syria-strikes> (Erişim tarihi: 7.07.2023).

- Cohen, M. S., ve Freilich, C. D. (2014). Breakdown and Possible Restart: Turkish–Israeli Relations under the AKP. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 8 (1), 1-17.
- Çağlar, M. T., ve Aksu, F. (2019). Suriye Krizinde Aktörler, Uyuşmayan Talepler ve Çatışan Çözümler. *International Journal of Social Inquiry*, 12 (2), 507-544.
- Çakmak, C. (2016). Turkish-Syrian relations in the wake of the Syrian conflict: Back to securitization?. *Cambridge Review of International Affairs*, 29 (2), 695–717.
- Çakmak, C. Yetim, M. ve Çolak, F. G., (2014). Orta Doğu’da Devrimler ve Türkiye. A. Sandıklı ve E. Kaya (Editörler), *Orta Doğu’da Değişim ve Türkiye* içinde (s. 119-166). Ankara: Bilgesam Yayınları.
- Çelik, A. H. (2015). Buazizi’den Rabia’ya, Trablus’ tan Şam’a Arap baharının sonuçları üzerine bir değerlendirme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6 (2), 34-53.
- Çelik, S. (2021). Suriye İç Savaşı Özelinde Uluslararası Siyasal Sistem Analizi. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 46-53.
- Çelikkol, A. Oğuz. (2014). *One Minute'ten Mavi Marmara'ya:Türkiye-İsrail Çatışması*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Çelikkol, O. (2015). *İçimizdeki Komşu Suriye*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- David, A. M. (2013). “Ya’alon: Inaction in Syria Also Has Ramifications for Us” [Hebrew]. *NRG*, <https://www.makorishon.co.il/nrg/online/1/ART2/505/424.html> (Erişim tarihi: 7.10.2023).
- Davutoğlu, A. (2015). Turkish prime minister: We will stop at nothing to defeat terrorism. *The Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/opinions/confronting-the-twin-menace-to-turkeys-south/2015/07/30/d7c54bda-3638-11e5-9739-170df8af8eb9_story.html Erişim tarihi: 7.10.2023).
- Dede, A. Y. (2011). The Arab uprisings: debating the Turkish model. *Insight Turkey*, 13 (2), 23-32.
- Demir, S. ve Yılmaz, M. E. (2020). An Analysis of the Impact of the Syrian Crisis on Turkey’s Politic-Military, Social and Economic Security. *Gazi Akademik Bakış*, 13 (26). 1-19.
- Demir, S., ve Rijnoveanu, C. (2013). The impact of the Syria crisis on the global and regional political dynamics. *Journal of Turkish World Studies*, 13 (1), 55-77.
- Demirtaş, B. (2013). “Turkish-Syrian Relations: From Friend ‘Esad’ to Enemy ‘Esad’”,

- Middle East Policy*, 20 (1), 111-120.
- Demirtaş-Bagdonas, Ö. (2013). Politics of national honor in Turkish-Israeli relations: An alternative account of the recent tensions. *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 10 (38), 101-125.
- Duman, B. (2016). Turkey's Fight Against Terrorism And The Role Of The Kurds. *ORSAM Review of Regional Affairs*, (53), 1-14.
- Duman, O. Ö. ve Birsal, H. (2012). Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1 (1), 299- 318.
- Duran, H. (2011). Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri. *Ortadoğu Yıllığı* 504-518.
- Dinçer, O. B., ve Hecan, M. (2016). The changing Geo-strategy of Turkey's foreign policy along its Southern Border: From aspirations for regional integration to the need for crisis management. *Institute Strategic Dialogue*. https://www.isdglobal.org/wpcontent/uploads/2016/07/ISDJ4677_Turkey_R2_WEB.pdf
- Efron, S. (2018). *The future of Israeli-Turkish relations*. Santa Monica, CA: Rand Corporation.
- Elığür, B. (2012). Crisis in Turkish–Israeli Relations(December 2008–June 2011): From Partnership to Enmity. *Middle Eastern Studies*, 48 (3), 429–459.
- Eminoğlu, A. (2016). Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7 (15), 89-106.
- Ennis, C., A. ve Momani, B. (2013). "Shaping the Middle East in the Midst of the Arab Uprisings: Turkish and Saudi foreign policy strategies". *Third World Quarterly* 34 (6), 1127-1144.
- Erdemir, H. (2007). *Türkiye-İsrail İlişkileri*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Matbaası.
- Erendor, M. E., Kadirşaeva, A., ve Duman, L. (2022). *Turkey-Israel relations in the context of the Syrian crisis*. *Universidad y Sociedad*, 14 (1), 229-236.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1. (1919-1980)* içinde (s. 641-648). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). Filistin Sorunu. B. Oran (Editör), *Türk Dış*

- Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1. (1919-1980)* içinde (s. 635-640). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2002). Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II, 1980–2001*, içinde (s. 568-579). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ferah, A. ve Tunca, H. Ö. (2022). Turkey’s Preventive Operations against Terrorists across Southern Border. *International Journal of Politics and Security*, 4 (1), 106-142.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). “Arap Devletleriyle İlişkiler”. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1,(1919-1980)* içinde (s. 615-633). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fromkin, D. (1993). *Barişa son veren Barış Modern ortadoğu Nasıl yaratıldı 1914-1922*. İstanbul: Sabah Yayınları.
- Goldschmidt, A. (1991). *Concise History of the Middle East*. Oxford: Westview Press.
- Goren, N. (2012). An unfulfilled opportunity for reconciliation: Israel and Turkey during the Arab spring. *Insight Turkey*, 14 (2), 121-135.
- Göç İdaresi Başkanlığı (2024). *Geçici Korumamız Altındaki Suriyeliler*. [http-1: https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler](https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler) (Erişim tarihi: 26.01.24).
- Göksedef, E. (2021). Suriye'de savaşın 10 yılında 10 kritik dönüm noktası. *BBC News*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56377932> (Erişim tarihi: 19.10.23).
- Gözen, R. (2011). Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak. *Adam Akademi*, 2, 1-25.
- Gross, J. A. (2017). Operation Good Neighbor: Israel reveals its massive humanitarian aid to Syria. *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/operation-good-neighbor-israels-massive-humanitarian-aid-to-syria-revealed/> (Erişim tarihi: 14.10.23).
- Gross, J. A. (2019). IDF chief finally acknowledges that Israel supplied weapons to Syrian rebels. *The Times of Israel*, (Erişim tarihi: 16.10.2023).
- Güler, Z. (2020). Recep Tayyip Erdoğan’ın Davos "Şovu" ve Etkileri. *Memleket Siyaset Yönetimi Dergisi*, (34), 205-231.
- Gündüz, U. ve Arıkan, İ. (2019). Uluslararası İletişim ve Ötekilikler Bağlamında

- Tarihsel, Düşünsel ve Pratik Unsurlarıyla Türkiye-İsrail İlişkileri ve Krizleri. *Aksaray İletişim Dergisi*, 1 (1), 19-50.
- Gürson, A. P. (2014). *Büyük Güçlerin Suriye Planı*. Ankara: Kripto Yayınevi.
- Haaretz (2011). “*Mideast revolutions could be good for Israel, says Peres*”.
<https://www.haaretz.com/2011-03-28/ty-article/mideast-revolutions-could-be-good-for-israel-says-peres/0000017f-db1f-d3a5-af7f-fbbf95840000> (Erişim tarihi: 7.07.2023).
- Haaretz (2017). *Syria Confirms Israeli Strike Hit Military Compound Near Damascus Airport*. <https://www.haaretz.com/middle-east-news/syria/2017-04-27/ty-article/syria-confirms-israeli-strike-hit-military-compound-near-damascus-airport/0000017f-e888-dc91-a17f-fc8d1dd90000> (Erişim tarihi: 10.10.2023).
- Habertürk (2013). *İsrail tarihinde ilk kez bir milletten ve ülkeden özür diledi*.
<https://www.haberturk.com/dunya/haber/841223-israil-tarihinde-ilk-kez-bir-milletten-ve-ulkeden-ozur-diledi> (Erişim tarihi: 31.08.2023).
- Hanauer, L. (2016). Israel's Interests and Options in Syria. *RAND National Defense Research Institute Santa Monica United States*. 1-25.
- Hasanov, E. (2014). Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, (6), 1-8.
- Haşıl, H. (2019). Suriye’de ABD ve İsrail’in İran Rahatsızlığı. *Ortadoğu Analiz*, 10 (89), 72-75.
- Hazran, Y. (2019). An Israeli Perspective on the Popular Uprisings in the Arab Middle East. C. Çakmak ve A.O. Özçelik (Editörler), *The World Community and the Arab Spring* içinde (s.301-323). Cham: Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-60985-0_14
- Heller, J. (2013). Obama brokers Israel-Turkey rapprochement. *Reuters*,
<https://www.reuters.com/article/us-israel-turkey-obama-idUSBRE92L0RK20130322> (Erişim tarihi: 10.04.2023).
- Hexel, R. (2011). Brilliant Rhetoric devoid of Political Substance Netanyahu’s Speech on Capitol Hill. *Friedrich Ebert Stiftung Policy Paper*. <https://library.fes.de/pdf-files/iez/08180.pdf> (Erişim tarihi: 31.05.2023).
- Hürriyet (2009). *Dizi krizinde Davutoğlu son noktayı koydu*.
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/dizi-krizinde-davutoglu-son-noktayi-koydu-12704864> (Erişim tarihi: 10.04.2023)

- Hürriyet Daily News (2013). Syrian chemical deal not ultimate solution to crisis, says Turkish President Gül. <https://www.hurriyetdailynews.com/syrian-chemical-deal-not-ultimate-solution-to-crisis-says-turkish-president-gul-55048> (Erişim tarihi: 6.11.23).
- Hürriyet Daily News (2017). *Turkey, Iran in spat on eve of Syria talks*. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-iran-in-spat-on-eve-of-syria-talks-109982> (Erişim tarihi: (6.11.23).
- Inbar, E. (2011). "Israeli-Turkish Tensions and their International Ramifications". *Orbis*, 55, (1), 132-133.
- Inbar, E. (2012). The 2011 Arab Uprisings and Israel's National Security. *Mideast Security and Policy Studies*, 95, 1-33.
- Inbar, E. (2019). Israel's presence on the golan heights: A strategic necessity. *Tv7 Israel News*, <https://www.tv7israelnews.com/israels-presence-on-the-golan-heights-a-strategic-necessity/> (Erişim tarihi:14.06.2023).
- İnat, K. ve Telci, İ. (2011). Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009. B. Duran, K. İnat ve M. Ataman (Editörler), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009* içinde (s. 93-158). Ankara: SETA Yayınları.
- Jones, R. (2017). Israel Gives Secret Aid to Syrian Rebels. *The Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/israel-gives-secret-aid-to-syrian-rebels-1497813430> (Erişim tarihi: 16.10.2023).
- Kalay, G. (2023). Arap birliğinin yeniden inşası ve seçimlerin gölgesinde Türkiye-Suriye ilişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 14 (126). 26-29.
- Kalın, I. (2012). Turkish foreign policy: Framework, values, and mechanisms. *International Journal*, 67 (1), 7-21.
- Kan, K. (2019). İsrail'in Kuruluşundan 27 Mayıs Darbesine Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1960). *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, (3), 172-188.
- Kanat, K. B., ve Hannon, J. (2017). Turkey-Israel relations in the new era: opportunities and challenges. *Mediterranean Quarterly*, 28 (4), 64-86.
- Karşıyaka, B. A. ve Karşıyaka, S. (2017). Recalibrating Turkish Foreign Policy After the Arab Uprisings: From Pro-activism to Uncertainty by Easing Off Ideational and Liberal Goals. M. Ersoy ve E. Özyürek (Editorler), *Contemporary Turkey at a glance II* içinde (s.145-161). Wiesbaden: Springer VS.
- Kasapoğlu, C. (2012). The Turkish-Israeli Relations Under The Davutoğlu Doctrine In

- Turkish Foreign Policy. *Ege Strategic Research Journal*, 3 (2), 1-20.
- Katman, F. (2013). Levant-Doğu Akdeniz ve enerji satrancı. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (29), 17-26.
- Kaya, E. (2010). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem. *Bilge Strateji*, 2 (2), 93-114.
- Kaya, K. (2011). Changing Trends in Israel-Turkey Security and Military Relations: Their Perspectives. *Fort Leavenworth: FMSO*.
- Khalidi, R. I. (2018). And now what? The Trump administration and the question of Jerusalem. *Journal of Palestine Studies*, 47 (3), 93-102.
- Khan, M. S. (2015). The transformation of Turkish foreign policy towards the Middle East. *Policy Perspectives: The Journal of the Institute of Policy Studies*, 12 (1), 31-50.
- Kılıoğlu, M. E. (2021). "1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu'ya Etkisi." *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 726-757.
- Kılıoğlu, M. E. (2021). Türkiye-İsrail Çevresel (Hayalet) Paktı. *AUSBD*, 4 (7), 47-65.
- Kızılkaya, Z., Hamdi, S., ve Salman, M. (2021). Turkey's Game Plan in Northern Syria and its Implications for the EU. *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 7(4), 233-252.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 35-64.
- Kirişçi, K. (2001). "The Future of Turkish Policy Toward the Middle East". K. Kirişçi ve B. Rubin (Editörler), *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power* içinde (s. 93-114). London: Lynne Rienner Publishers.
- Kirişçi, K. (2009). Transformation of Turkish Foreign policy the rise of the trading state. *New Perspective on Turkey*, 40, 29-57.
- Koç, M. B. (2006). *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006*. İstanbul: Günizi Yayıncılık.
- Koç, Y. (2021). Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000). *Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12, 211-247.
- Koraltan, F. H. (2016). Bir devrim süreci: Arap Baharı. *Işık Üniversitesi Yayınları*, 30-36.
- Kösebalaban, H. (2010). the crisis in Turkish-Israeli Relations: what is its strategic significance?. *Middle East Policy*, 17 (3), 36-50.

- Köylü, M. (2018). Suriye, PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekâtı. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 5 (11), 70-86.
- Kurt, V. (2011). İsrail 2010. K. İnat (Editör), *Orta Doğu Yıllığı (2010)* içinde (s. 165-193). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kutlay, M. ve Dinçer, O. B. (2011). Arap Baharı ABD'nin Hegemonik Projesi Midir. *Türkiye Günlüğü Özel Sayısına Bir Zeyil*, 100-110.
- Liel, A. (2010). Israeli-Turkish Relations under Strain. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 4 (1), 23-26.
- Lindenstrauß, G., ve Daniel, R. (2020). The Ships that Scuttled Turkey-Israel Relations: A Decade since the Flotilla Incident. *INSS Insight*, (1323).
- MacFarquhar, N. ve Bronner, E. (2011). Report Finds Naval Blockade by Israel Legal but Faults Raid. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2011/09/02/world/middleeast/02flotilla.html> (Erişim tarihi: 6.11.23).
- Magid, J. (2019). Netanyahu condemns Turkish invasion of Syrian Kurdistan, offers aid. The Times of İsrail, <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-pans-turkish-invasion-of-syrian-kurdistan-offers-aid/> (Erişim tarihi: 6.11.23).
- Malmwig, H. (2016). Geopolitics and non-western intervention in Syria, İsrail's Conflicting Interests in the Syrian War. *DIIS Policy Brief*, 1-4.
- Maogoto, J. N. ve Coleman, A. (2013). "Changing The Guard-The Price of Democracy: Lessons From Them Arab Spring on Constitutionalism". C. Panara and G. Wilson (Eds), *The Arab Spring: New Patterns for Democracy and International Law*, In (pp.1-28). Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- Ma'oz, M. (2014). The Arab Spring in Syria: Domestic and regional developments. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 7 (1), 49-57.
- Mersinoglu, Y., C. (2019). İsrail in the Golan Heights-a Timeline. *Financial Times*, <https://www.ft.com/content/8b1a72c2-4c8e-11e9-8b7f-d49067e0f50d> (Erişim tarihi: 28.05.2023).
- Migdalovitz, C. (2010). *İsrail's blockade of Gaza, the Mavi Marmara Incident, and its aftermath*. Washington, DC: Congressional Research Service.
- Milliyet (2009). *İsrail'le bu sefer de 'dizi' krizi*. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/israille-bu-sefer-de-dizi-krizi-1150704> (Erişim tarihi: 10.04.2023).

- Milliyet (2014). *Erdoğan'dan İsrail'e sert tepki: Bu eylem asla affedilemez*.
<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogandan-israile-sert-tepki-bu-eylem-asla-affedilemez-1966447> (Erişim tarihi:10.04.2023)
- Murciano, G. D. (2017). Israel vis-à-vis Iran in Syria: the perils of active containment; Iran's growing influence in the evolving order in Syria is driving Israel to change its mindset and strategies. *SWP Comments*, 41.
- Nachmani, A. (1985). "Middle East Listening Post: Eliyahu Sasson and the Israeli Legation in Turkey, 1949-1952", *Studies in Zionism, Jerusalem*, 6 (2), s. 263-285.
- Nakamura, Y. (2019). Turkey and the Arab Spring. *The World Community and the Arab Spring*, 249-274.
- Nasi, S. (2021). *Turkey's Israel Policy in the Post-Cold War Period: The Struggle of Identity Over Realpolitik*. Doctoral dissertation. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Oğuzlu, T. (2010). The Changing Dynamics of Turkey–Israel Relations: A Structural Realist Account. *Mediterranean Politics*, 15 (2), 273-288.
- Oğuzlu, T. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz ve "Güçler Dengesi" Politikaları. *Orta Doğu Analiz*, 3 (33), 30-37.
- Oğuzlu, T. (2012). The 'Arab Spring' and the Rise of the 2.0 Version of Turkey's 'Zero Problems with Neighbors' Policy. Ankara, Turkey: Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, (1), 1-22.
- Olson, R. (2005). *W. Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile ilişkileri*. (Çev: S. Elik) Ankara: Orient Yayınları.
- Orhan, H. (2019). *AK Partys foreign policy towards Israel in the framework of Palestinian-Israeli conflict (2002-2016)*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oztig, L. I. (2019). Syria and Turkey: Border-Security Priorities. *Middle East Policy*, 26 (1), 117-126.
- Önhon, Ö. (2021). *Büyükelçinin Gözünden Suriye*. İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Öniş, Z. (2012). Turkey and the Arab Spring: Between ethics and self-interest. *Insight Turkey*, 14 (3), 45-63.
- Öniş, Z. (2014). Turkey and the Arab revolutions: Boundaries of regional power influence in a turbulent Middle East. *Mediterranean Politics*, 19 (2), 203-219.
- Özcan, G. (2004). "Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken". F. Sönmezoglu (Editör). *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (s. 329 -358). İstanbul: Der Yayınları.

- Özcan, G. (2005). *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Özcan, G. (2010). Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler. *Orta Doğu Analiz*, 2 (18), 36-44.
- Özcan, G. (2018). The JDP's Changing Discursive Strategies towards Israel: Rhetoric vs. Reality. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15 (57), 19-32.
- Özcan, E. (2021). İsrail'in Suriye'de Lazkiye Limanı'na hava saldırısı düzenlediği öne sürüldü. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-suriyede-lazkiye-limanina-hava-saldirisi-duzenledigi-one-suruldu/2440847> (Erişim tarihi: 7.07.2023).
- Özçelik, N. ve Acun, C. (2018). "Terörle Mücadelede Yeni Safha: Zeytin Dalı Harekâtı". *SETA Yayınları*, 7-51.
- Özdemir, Ö. B. (2022). Suriye'de İran Destekli Milisler: Profiller ve İşlevleri. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. Analiz 304. 1-28.
https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/suriyede-iran-destekli-milisler-profiller-ve-islevleri.pdf
- Özel, S. ve Nasi, S. (2019). How the Syrian Civil War Shifted the Balance of Power in Turkish–Israeli Relations. *Contemporary Israeli–Turkish Relations in Comparative Perspective*, 139-175.
- Özkan, M. ve Korkut, H. (2013). Turkish foreign policy towards the Arab revolutions. *Epiphany*, 6 (1), 162-181.
- Özmen, S. (2002). *Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Öke, M. K. (2011). *Siyonizm ve Filistin Sorunu*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Palmer, G., Uribe, A., Itzhar, J. C., ve Sanberk, S. O. (2011). *Report of the Secretary General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010, Flotilla Incident*. New York: United Nations.
- Panayiotides, N. (2012). Is The "Arab Spring" Israel's Winter? Strategic Instability In The Middle East. *International Journal on World Peace*, 29 (1), 21–40.
- Parlar Dal, E. (2017). Impact of the transnationalization of the Syrian civil war on Turkey: conflict spillover cases of ISIS and PYD-YPG/PKK. *Cambridge Review of International Affairs*, 29 (4), 1396-1420.
- Paul, A. ve Seyrek, D. M. (2011). Turkish foreign policy and the Arab Spring.

- Brussels: European Policy Centre*. <https://www.epc.eu/en/Publications/Turkish-foreign-policy-and-the-Arab-Spring~1c195c> (Erişim tarihi: 23.05.2023).
- Pileggi, T. (2016). “Justice Minister Calls for an Independent Kurdistan,”. *Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/shaked-calls-for-an-independent-kurdistan/> (Erişim tarihi: (6.11.23).
- Polat, D. Ş. (2016). Arap Baharı ve Suriye iç savaşı. H. Çomak. C. Sancaktar ve Z. Yıldırım (Editörler), *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, içinde (141-153). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Polat, D. Ş. (2020). Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki askerî harekâtının amaçları ve sonuçları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(33), 53-96.
- Pollak, N. (2015) “Hezbollah and Israel Are Upping the Ante”, *Washington Institute for Near East Policy\Policy Alert*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollah-and-israel-are-upping-ante> (Erişim tarihi: 16.06.2023).
- Rasgon, A. (2019). Syrian Kurdish military official calls on Israel to take action against Turkey. *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/syrian-kurdish-military-official-calls-on-israel-to-take-action-against-turkey/> (Erişim tarihi: 6.11.23).
- Ravid, B. (2010). Deputy FM Ayalon Apologizes to Turkish Ambassador. *Hareetz*, <https://www.haaretz.com/2010-01-13/ty-article/deputy-fm-ayalon-apologizes-to-turkish-ambassador/0000017f-e8a9-dea7-adff-f9fb97580000> (Erişim tarihi: 10.04.2023).
- Reuters (2013). *Turkey condemns Israeli air strikes in Syria*. <https://www.reuters.com/article/syria-crisis-turkey-idUSL6N0DO2GK20130507/> (Erişim tarihi: 6.11.23).
- Reuters (2018). “Israel’s Netanyahu Accuses Erdogan of ‘Massacring Syrians and Kurds’”. <https://www.reuters.com/article/idUKKBN1KE184> (Erişim tarihi: 7.07.2023).
- Reuters (2020). *Israeli minister says Turkey opposed to regional peace*. <https://www.reuters.com/article/israel-gulf-gantz-turkey-idINL8N2GV0P1> (Erişim tarihi: 6.11.23).
- Robins, P. (2014). Turkey and R2P: Ambivalence in promoting human rights?. M. Serrano and T. Weiss (Eds.), *The international politics of human rights: Rallying to the R2P cause*, In (pp. 193–207). London: Routledge.

- Sabah (2020). *Son dakika: İsrail'den Suriye'deki kritik noktalara saldırı! "İran'ı zorla çıkarma stratejisine geçtik"*. <https://www.sabah.com.tr/dunya/son-dakika-israilden-suriyedeki-kritik-noktalara-saldiri-irani-zorla-cikarma-stratejisine-gectik-4950896> (Erişim tarihi. 6.07.2023).
- Sabah (2011). *Devlet başkanı ülkeyi terk etti*. https://www.sabah.com.tr/dunya/tunusta_ayaklanma-1006455 (Erişim tarihi: 22.07.2023).
- Sander, O. (1995). *Siyasi Tarih: 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sandıklı, A. ve Semin, A. (2012). Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye. *Bilge Adamlar stratejik Araştırmalar Merkezi*, (52).
- Sariaslan, F. (2019). Türkiye-İsrail ilişkilerinde değişmeyen dinamik: ekonomi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (4), 1065-1102.
- Sariaslan, F. K. (2019). *Orta Doğu ve Türkiye: Tarih, Krizler Ve Dış Politika*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sariaslan, F. (2019). Filistin Sorunu ve Türkiye: Bir Denge Siyaseti. *Filistin Araştırmaları Dergisi*, 6, 1-32.
- Schulze, K. E. (1999). *The Arab-Israeli Conflict*. London: Longman
- SDE Analiz (2011). Türkiye-İsrail İlişkileri. *Stratejik Düşünce Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü*. 1-60.
- Sekulow, J. (2016). Turkey-Israel Relations. *M.G. Robertson Global Centre for Law & Public Policy Research Paper*, 15 (3), 1-26.
- Serdar, İ. (2015). AKP Hükümetinin Suriye Dış Politikasının 2011 Arap Baharı Sonrası Değişimi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri*, 1 (1), 12-25.
- Sezgin, Y. (2002). 'The October 1998 Crisis in Turkish-Syrian Relations: A Prospect Theory Approach'. *Turkish Studies*, 3 (2), 44-68.
- Sınmaz, K. (2020). Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri (2010-2020). *İNSAMER*.
- Sönmez, G. ve Batu, G. (2020). İsrail-Türkiye İlişkilerinde Öne Çıkan Faktörler (2010-2020) ve İlişkilerin Geleceği. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, 1-36.
- Sönmezoğlu, F. (2006). II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, İstanbul: Der Yayınları.
- Sputnik News (2017). "Common Interests: What Prompts Turkey, Iran to Increase Security Cooperation". <https://sputnikglobe.com/20170819/turkey-iran-security-cooperation-1056600973.html> (Erişim tarihi: 11.06.2023).

- Sputnik News (2018). ‘*You Are a Terror State*’: *Erdogan Says Israel Pushing Region Into War*. <https://sputnikglobe.com/20180513/erdogan-israel-terror-state-1064418760.html> (Erişim tarihi: 7.07.2023).
- Stern, M. ve Ross, D. (2013). The role of Syria in Israeli-Turkish relations. *Georgetown Journal of International Affairs*, 115-128.
- Süer, B. (2012). “Suriye’de Değişim Çabaları: Bir Bağlam ve Süreç Analizi.” *Akademik Orta Doğu*, 1-20.
- Süer, B. ve Atmaca, A. Ö, (2006). *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Sümer, F. (2013). Turkey's Changing Foreign Policy and the Arab Spring. *The Innovation Journal*, 18 (1), 1-28.
- Süvari, K. ve Salihi, E. (2022). Suriye Krizinde İsrail’in Güvenlik Politikaları: Tehditler ve Fırsatlar. *Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi*, 2 (2), 92-105.
- Şahin, M. (2011). Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü. *Orta Doğu Analiz*, 2 (33), 22-29.
- Şen, Y. (2013). Suriye’de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*, (23), 54-79
- Şeyşane, V. ve Çelik, Ç. (2015). R2P and Turkish foreign policy: Libya and Syria in perspective. *Global Responsibility to Protect*, 7 (3-4), 376-397.
- Şeyşane, V., ve Çelik, Ç. (2023). Rethinking Turkey’s Approach to R2P: Turkish Foreign Policy Towards the Syrian Civil War 2011–2017. A. Reichwein and M. Hansel (Eds), *Rethinking the Responsibility to Protect: Challenged or Confirmed?*, In (pp. 195-218). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-27412-1_8.
- T.C. Dışışleri Bakanlığı (2011). *Turkey’s Reaction To The Palmer Report*, <http://vasington.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/130298> (Erişim tarihi: 10.04.2023).
- T.C. Dışışleri Bakanlığı (2014). *Remarks by Mr. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of Turkey at the Geneva II Conference, Montreux, 22 January 2014*. https://www.mfa.gov.tr/remarks-by-mr_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-turkey-at-the-geneva-ii-conference_-montreux_-22-january-2014.en.mfa (Erişim tarihi: 10.04.2023).
- T.C. Dışışleri Bakanlığı (2019). “*İşgal Altındaki Golan Tepeleri Üzerindeki İsrail*

- Egemenliğinin ABD Yönetimi Tarafından Tanınma Kararı Hk.”*
https://www.mfa.gov.tr/no_77_-isgal-altindaki-golan-tepeleri-hk.tr.mfa (Erişim tarihi: 10.04.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). *No: 353, 23 Kasım 2022, 22-23 Kasım 2022 Tarihlerinde Astana’da Düzenlenen Suriye Konulu Yüksek Düzeyli Toplantı Hk.*
https://www.mfa.gov.tr/no_-353_-22-23-kasim-2022-tarihlerinde-astana-da-duzenlenen-suriye-konulu-yukse-duceyli-toplanti-hk.tr.mfa (Erişim tarihi: 10.04.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). *Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri.*
<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Erişim tarihi: 10.04.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). *Türkiye - İsrail Siyasi İlişkileri.*
<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim tarihi: 10.04.2023).
- Tahhan, Z. (2017). Why does Israel keep attacking Syria?. *Al Jazeera*,
<https://www.aljazeera.com/features/2017/10/23/why-does-israel-keep-attacking-syria> (Erişim tarihi: 28.05.2023).
- Taşpınar, Ö. (2012). Turkey's strategic vision and Syria. *The Washington Quarterly*, 35 (3), 127-140.
- Tüysüzöğlü, G. (2014). Değişen Bölgesel Denklemler Işığında Türkiye-İsrail İlişkileri’nde İşbirliğini Tetikleyen Unsurlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3 (3), 588-609.
- Tavani, S. (2015). Turkish Foreign Policy In The Middle East After The Arab Spring. *Term Paper*, 1-18.
- The Guardian (2013). *Netanyahu apologises to Turkish PM for Israeli role in Gaza flotilla raid.* <https://www.theguardian.com/world/2013/mar/22/israel-apologises-turkey-gaza-flotilla-deaths> (Erişim tarihi: 10.04.2023).
- The Guardian (2014). *“Israel’s Prime Minister Backs Kurdish Independence”.*
<https://www.theguardian.com/world/2014/jun/29/israel-prime-minister-kurdish-independence>. (Erişim tarihi: 2.11.2023).
- The New York Times (2014). *“Netanyahu Links Hamas with ISIS, and Equates ISIS*

- with Iran". <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/news/un-general-assembly/2014/09/29/netanyahu-links-hamas-with-isis-and-equates-isis-with-iran/> (Erişim tarihi: 22.07.2023).
- The Telegraph (2011). *Turkey's Recep Tayyip Erdogan saw 'grounds for war' with Israel after flotilla raid.* <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/turkey/8757910/Turkeys-Recep-Tayyip-Erdogan-saw-grounds-for-war-with-Israel-after-flotilla-raid.html> (Erişim tarihi: 31.08.2023).
- The Times of Israel (2016). *'Turkey needs Israel,' says Erdogan as he pushes reconciliation.* <https://www.timesofisrael.com/turkey-needs-israel-says-erdogan-as-he-pushes-reconciliation/> (Erişim tarihi: 31.08.2023).
- The Times of İsrail (2019). Turkey vows to pursue Syria offensive 'with or without world support'. <https://www.timesofisrael.com/liveblog-october-15-2019/> (Erişim tarihi: 6.11.23).
- Tsurkov, E. (2018). Inside Israel's Secret Program to Back Syrian Rebels. *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2018/09/06/in-secret-program-israel-armed-and-funded-rebel-groups-in-southern-syria/> (Erişim tarihi: 16.10.2023).
- Turan, T. (2008). *Turkish foreign policy towards Israel: the implications of Turkey's relations with the west.* Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Y. (2013). İsrail 2013. *Ortadoğu Yıllığı*. K. İnat ve M. Ataman (Editörler), *Ortadoğu Yıllığı 2013*, içinde (s. 118-128). İstanbul: Açılım Kitap.
- Tür, Ö. (2009). "Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime". *Ortadoğu Analiz*, 1 (4), 22-30.
- Tür, Ö. (2009). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz-Davos ve Sonrası. *Ortadoğu Analiz*, 1 (11), 35-40.
- Tür, Ö. (2012). Turkey and Israel in the 2000s-From Cooperation to Conflict. *İsrail Studies*, 17 (3), 45-66.
- Tür, Ö. (2013). "İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri". *Ortadoğu Analiz*, 5 (54), 26-34.
- Tür, Ö. (2015). Israel and the Syrian Crisis: Between Keeping the Status Quo and Demanding Change. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (1), 85–103.

- Ulus, S. (2016). *Changing Turkish-Israeli relations after the 2008 Gaza war*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulutaş, U. (2010). "Turkey-Israel: A Fluctuating Alliance," *SETA Policy Brief*, 42, 1-12.
- Ulutaş, U. (2011). "A Raid from the Sea: The Gaza Flotilla Attack and Blockade under Legal Scrutiny." *SETA Policy Brief*, 55, 1-16.
- Uzer, U. (2011). "Türkiye- İsrail İlişkilerinde Bunalım". *Ortadoğu Etütleri*, 2 (2), 137–168.
- Ülgül, M. (2019). The Decline of the 'Syrian Effect' in Turkish-Israeli Relations. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16 (62), 135-148.
- Ünal, D. F. (2016). *Turkey's relations with Israel in the 2000s: a constructivist perspective*. Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Villelabeitia, I. (2011). Turkish PM saw Gaza raid as "grounds for war". *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-erdogan-raid-idUSTRE78B2O320110912> (Erişim tarihi: 8.09.2023).
- Washington Post (2013). "Israeli strike in Syria might be first in series". https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/israeli-strike-in-syria-might-be-first-in-series/2013/02/09/2de6b1e2-721a-11e2-8b8d-e0b59a1b8e2a_story.html(Erişim tarihi: 03.07.2023).
- Williams, D. (2013). "Now Israel Says It Wants to Whack Syria's Assad". *Business Insider*. <https://www.businessinsider.com/israel-wants-to-topple-assad-regime-2013-9> (Erişim tarihi: 16.06.2023).
- Williams, D. (2014). "Israel Tells U.S. Kurdish Independence is 'Foregone Conclusion,'" *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/iraq-crisis-israel-kurds-idINL6N0P73JS20140626> (6.11.23).
- Winer, S. (2013). Syria says it captured Israeli weapons from rebels. *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/syria-says-it-captured-israeli-weapons-from-rebels/> (Erişim tarihi: 15.10.23).
- Yaari, E. (2023). How Israel Lost the Syrian Civil War. *The Jerusalem Strategic Tribune*. <https://jstribune.com/yaari-how-israel-lost-the-syrian-civil-war/> (Erişim tarihi: 6.11.23).
- Yarar, E. (2006). *Tarihsel Dönüşüm: Filistin Sorunu temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devleti'ni Tanıma Süreci*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Yavuz, C. (2005). Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suriye İlişkileri. Ankara: Ticaret Odası
- Yeltin, H. (2021). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri:Türk Muhalefetinin Ve Kamuoyunun Yaklaşımı. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 1-33.
- Yesevi, Ç. G. (2020). İsrail-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. https://www.researchgate.net/publication/347945798_ISRAIL-TURKIYE_ILISKILERI-1-pdf (Erişim tarihi: 14.09.2023).
- Yeşilyurt, N. (2013). Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler (İsrail'le İlişkiler). B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012* içinde (s. 401-461). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeşiltaş, M. (2018). Turkey's Strategic Reasoning behind Operation Olive Branch. *SETA Perspective*, (34), 1-5.
- Yıldırım, Y. (2021). "İsrail-Filistin sorununda iki devletli çözüm arayışları." *OPUS International Journal of Society Researches*, 18 (41), 3840-3884.
- Yılmaz, D. ve Günay, M. A. (2022). Türk Toplumunda Suriyeli Sığınmacı Algısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 117-139.
- Yılmaz, T. (2010). "Türkiye-İsrail İlişkiler: Tarihten Günümüze". *Akademik Ortadoğu*, 5(1), 9-24.
- Zacharia, J. (2011). Israel wary of transition in Egypt, concerned about regional stability. *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/national/israelworries-about-peace-amid-regional-tumult/2011/02/01/ABZtFbE_story.html (Erişim tarihi: 22.07.2023).
- Zalewski, P. (2013). "How Turkey went from 'Zero Problems' to Zero Friends". *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2013/08/22/how-turkey-went-from-zero-problems-to-zero-friends/> (Erişim tarihi: 22.07.2023).
- Zorlu, M. (2022). Yeni Denklemden Türkiye ve Suriye Muhalefeti. *Ortadoğu Analiz*, 13 (117). 24-27.